

ANADOLU’NUN DURAKLAMA VE GERİLEME DÖNEMİNDE GÜNEY VE DOĞU ANADOLU’DA OCAKLAR-AŞİRETLER - II

Families And Tribes In Southern And Eastern Anatolia During The Periods Of Stagnation And Regression In Anatolia

Alemdar Yalçın¹

Özet

Bu çalışmada Osmanlı Devleti’nin Duraklama ve Gerileme Dönemleri olarak kabul edilen zaman aralığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da bulUnan aşiret ve ocakların kronolojik tarihleri üzerinde durulmaktadır. Çalışma içerisinde aynı zamanda bölgede çıkan ve birbirini tetikleyerek 21. yüzyıla kadar gelen sosyal, siyasi ve tarihî olayların sebep ve sonuçları ele alınmaktadır. Bu çoklu bakış açısı sayesinde Türkiye’de Alevilik ve Aşiret kavramlarının tarihsel boyutu, akademik kaynaklar ve alan araştırmaları ekseninde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmada Doğu ve Güney Doğu Anadolu’daki olaylarla ilgili bilgi toplanılan tarihler arasında İsmail Asım Efendi Tarihi ve Raşit Tarihi gibi ünlü tarihçilerin tamamı bulunmaktadır. Fakat burada Ahmet Cevdet Paşa Tarihi’nin yeri ve önemini bir kere daha belirtmek gerekir.

Serinin ilk makalesinde ve onun devamı olan ikinci makalede yer alan bilgilerin bir kısmı alıntı hâlinde bulunmaktayken bir kısmı ise seçilmiş kaynakça olarak yer almaktadır. Çalışmanın kaynakça kısmında yer alan kitap, makale ve bilgiler makalede yer alan görüşlerin temel dayanaklarını oluşturmaktadır. Tüm bu kesişme ve birleşme noktalarını görebilmek amacıyla genç kuşakların bu konuda doğru bilgilerle bilgilendirilmesi son derece önemlidir. Anadolu’da son 400 yıl içinde oluşan acılar genellikle günümüzde unutulmak istenmektedir. Bu unutmama bir bakıma geçmişin acılarının üzerimizdeki etkisini ortadan kaldırmak açısından yararlı gibi görünmektedir. Oysa bilgi boşlukları yalan yanlış bilgilerle doldurulmakta bu da toplumsal yapımızın yeniden kurulmasında ciddi sorunların doğmasına, yapay çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden acılarla geçen son dört yüz yılın iyi bilinmesi, geçmişten ders almamız bakımından hayati önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Aşiret, Ocak, Kızılbaş, Rafizi, Osmanlı Tarihi, Sürgün, İskan. Aayaklanma

¹ Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi, Ankara/

Türkiye, mayalcin@gazi.edu.tr

Abstract

This study focuses on the chronological order of families and tribes in Eastern and Southeastern Anatolia between the periods of stagnation and regression in the Ottoman Empire. This study also addresses the social, political and historical events that occurred at the same time in the region and have come along to the 21st century by influencing one another together with their causes and effects. Thanks to this multiple viewpoints, the historical aspects of Alewism and Tribe terms in Turkey have been introduced on the axis of academic resources and field studies. This study includes such important historians like Ismail Asim Efendi History and Rasit History on which information was gathered related to events in Eastern and Southeastern Anatolia. However, the place and importance of Ahmet Cevdet Pasha History should be emphasized once more here. Some parts of the information found in the first and second articles of the series were in the form of quotation while some of it are found in the references part. Books, articles and information found in the references of the study form the basis of opinions presented in the article. It is crucial that young generation has exact information on this topic in order to be able to see the intersection and merging points. The suffering emerging in Anatolia in the last 400 years are generally desired to be forgotten today. This is seen as useful -in a way- in terms of eradicating the influence of suffering of past events. However, gaps in information are filled with incorrect information, which causes serious problems in reconstruction of societal structure as well as artificial conflicts. Therefore, knowing the last 400 years with suffering is very important for us to take lessons from past.

Keywords: Tribe, Society/Ocak, Qizilbash, Rafizi, Ottoman History, Exile, Settling, Rebellion.

GİRİŞ

Osmanlı Devletinin duraklama ve gerileme dönemlerinde Doğu ve Güneydoğu'da bulunan aşiretlerin ve ocakların kronolojik tarihleri üzerinde derginin bir önceki sayısında genel bir giriş yapılarak elde edilen verilerden hareketle bu bölümde de bölgele-
rimizdeki gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Anadolu coğrafyası merkezinde ortaya çıkan ve birbirine tetikleyerek günümüze kadar gelen olayların sebep ve sonuçları bu bölümde ele alınacaktır. Böylece Türkiye'de Alevilik ve Aşiret kavramlarının tarihsel boyutu analitik olarak değerlendirilecektir. Araştırmada aktarılan bilgilerin önemli bir kısmı birinci derece kaynaklardan yararlanılarak aktarılmıştır. Bunlar incelememizin temel kaynakları olmasının yanında yazımızın bakış açısını da oluşturmaktadır.

Problemi birçok bakımdan ele almak ve değerlendirmek mümkünken, asıl temel yaklaşımın, günümüzde var olan durumun oluşma sürecini etkileyen tarihsel geçmişin genel bir değerlendirmesi yapıldığında daha iyi anlaşılacaktır.

Celali İsyancıları, İkinci Fetret veya Kaçgun Çağı

Aydınlarımızın ve bilim adamlarımızın genellikle tarihin bir döneminde ortaya çıkan bir durumu bütüncül bir mantıkla ele almadıklarını ve bu konuda çalışmalar yapan bilim adamlarının yaptıkları araştırmaları önemsemediklerini görüyoruz. Bu durumlardan biri de Kanuni zamanında ilk belirtileri görülen fakat önemsenmeyen istikrarsızlıklar ile daha önceki Osmanlı sultanlarının titizlikle uydukları, korudukları nizamnamelerin göz ardı edilmesidir. II. Selim Döneminde ve arkasından gelen III. Murat Döneminde bu ihmaller ve kısır düşünceler tedavisi imkânsız yoğun bir iç kargaşanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Osmanlı Devlet ricali, sırtını Anadolu'ya dayamış, buradaki huzur, istikrar ve zenginliğin Balkanlar ve Orta Avrupa'daki gücünü sağladığını unutmuşlardır. Bunun acı sonuçları, son iki yüzyıl içinde acı bir şekilde görülmüştür. Osmanlı yayılma ve etki alanlarında bulunan bütün toplulukların son sığınma noktası yine yoksulluk ve iç kargaşa içinde bırakılmış olan Anadolu olmuştur.

Anadolu'da ortaya çıkan hoşnutsuzluklar ve bunun doğuracağı sonuçlar hesap edilmemiş, çıkan isyanların İstanbul'dan algılanışı ise yöneticilerin tam bir akıl tutulması içinde olduğunu göstermiştir. Osmanlı devlet yöneticilerinin bu basiretsizlikleri

devletin yıkılışına kadar sürmüştür. Cumhuriyet Döneminde de etkileri hala devam etmektedir.

Celali isyanlarının ortaya çıkışının temel sebebi, Alaaddin Keykubat Döneminde oluşturulan, Osmanlı Devleti Döneminde de devam ettirilen sosyal ve ekonomik yapının yavaş yavaş yine yöneticiler tarafından yıkılması, bunun yarattığı hoşnutsuzluğun ise Kızılbaşlık, Rafizilik, eşkıyalık ve devlete başkaldırma gibi yüzeysel ve doğru olmayan sebeplere dayandırılmasıdır. Bu algı son derece kolaycı sonuca bakan fakat sebepleri görmeyen bir anlayıştır. İsyanların sürmesi Anadolu'nun ekonomik ve sosyal omurgasını kırmış, bu isyanları bastırmak için uygulanan politika ise Anadolu'yu büyük bir kıtlık, açlık ve yoksulluğa sürüklemiştir. Özellikle Kuyucu Murat Paşa'nın uyguladığı isyan bastırma siyaseti meşhur "İti ite kırdırma siyasetidir". Paşa, önce kendince zayıf gördüğü isyancı toplulukları yanına alarak güçlü gördüklerini ortadan kaldırmış, daha sonra zayıf gördüklerini de tek tek âdeti bir soykırım yapar gibi yok etmiştir. Kuyucu Murat Paşa'nın vahşete varan uygulamaları ile ilgili dönemin Osmanlı tarihlerinde tüyer ürpertici örnekler bulunmaktadır.

Kuyucu Murat Paşa, besici topluluklarının kışlak olarak kullanmak üzere toplandıkları Hatay, Rakka, Halep ve Musul ekseninde kanlı bir operasyon yapmış, yerine yeni bir sistem veya düzenleme getirmeden, önce Sivas bölgesine daha sonra Anadolu'nun diğer yörelerine yönelmiştir. Onun için önemli olan, insanların kendilerinde devlete isyan edecek gücü bulamamalarıdır. Adaletin sağlanması, sosyal refah ve halkın mutluluğu gibi devlet yönetiminin temel ilkeleri ise önemli değildir.

Üzerinde Doğu ve Güney Doğu Anadolu'daki olaylarla ilgili bilgi toplanılan tarihler arasında İsmail Asım Efendi Tarihi ve Raşit Tarihi gibi ünlü tarihçilerin tamamı bulunmaktadır. 18. yüzyıldan başlayarak yıl yıl olayları anlatan bu iki tarih kitapları da yöre ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Ancak Ahmet Cevdet Paşa'nın ünlü tarihi, bu konularda derli toplu bilgiler içermekte, yaptığı yorum ve analizler Osmanlı tarih yazıcılarını ve devlet adamlarını eleştiren bir mantıkla ele alındığı için hiç kuskusuz ayrı bir önem taşımaktadır. Biz de bu yüzden Ahmet Cevdet Paşa tarihinden aldığımız olayları diğer tarihlerle karşılaştırarak değerlendirmeye çalışacağız. Günümüze yaklaştıkça bazı anılar, bilgi, doküman ve kaynaklara yer vereceğiz.

16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'daki kurulu yapıyı temelden sarsan olaylar arasında Celali İsyanlarını saymak gerekecektir. Celali isyanlarının açtığı tahribatın Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında, Anadolu'nun yoksul-

laşmasında ve devletle halk arasında derin uçurumların oluşmasında büyük etkisi olduğu kabul edilmektedir. İncelediğimiz tarihler bu konuda birçok bilgi ve ayrıntı vermektedir. Hatta hâlen açılmamış arşiv belgelerinde birçok detayın da olacağından kuşku yoktur. Ne var ki bu durumdan Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgesinin nasıl etkilendiğini de burada kısaca ortaya koymamız, araştırmamızın evrenini sağlıklı bir biçimde oluşturmamıza yardımcı olacağından ana hatlarıyla temas etmek istiyoruz. Celali isyanlarının en büyük tahribatı, Anadolu kırsal alanındaki kurulu düzenin, yol güvenliğini yok olması, ticaretin ve seyahat özgürlüğünün ortadan kalkmasıdır. Bu isyanlar toplu göçlere sebep olarak istikrarı oluşturan temel taşların yerinden oynamasına, üretim ilişkilerinin temelden sarsılmasına kaynaklık etmiştir. Bunun elbette en ağır bedelini aşiretler ödemiş, çok hassas bir denge üzerine kurulmuş olan yayla ve kışla sistemi daha ağır bir darbe almıştır. Geçim kaynağı besicilik olan aşiretlerin yoksullaşması, başka iş ve üretim bilmeyen, hatta tarımı küçük gören bu toplulukların zorunlu bir isyancı durumuna gelmelerine sebep olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar Tunceli, Bingöl, Muş, Varto yöresindeki isyan, iç çatışma, yağma çapulun temel sebepleri arasında son dönemdeki Osmanlı devlet adamlarının bilgisizlikleri ve niteliksizliklerinin sonucu olarak vardıkları yargılar ile uygulanan birbirinden yanlış yönetim tarzları yatmaktadır. Bu yüzden günümüzde tarihin bu olaylarını tam olarak bilmeden ve analiz etmeden anlamamız mümkün değildir.

Özellikle sosyologların Türkiye'nin sosyal yapısı, etnik durumu ve kültürüne yönelik sağlıklı yorum ve değerlendirmelerde bulunamamaları, bununla birlikte kavramların birbirine karıştırılması ile aydınlar arasında kaosun ortaya çıkması, yaklaşık dört yüzyıl süren Anadolu'nun karanlık dönemlerinin iyi anlaşılmasına bağlıdır. Bu makalenin kaleme alınmasının temel sebeplerinden birisi, bu boşluğa dikkat çekmek ve özellikle doğu ile güneydoğu Anadolu'nun belirsiz, kaos ve çatışma içeren dönemine dikkat çekmek ve günümüzü değerlendirirken sağlıklı ve doğru tespitlerde bulunmaktır.

Öncelikle açık ve en sade hâliyle bilinmelidir ki, Osmanlı devlet adamları, devletin kuruluş ve yükseliş dönemlerinden başlayarak çöküş yıllarına kadar uzanan bir zaman diliminde zihinsel bir değişimine uğramışlardır. Bu zihniyet değişimi kolaycı bir mantıkla süslenmiş, bütün geçmiş uygarlıkların hastalıklarında olduğu gibi bir akıl tutulması hâline dönüşerek kendi kendisini yok eden bir intihar eylemi hâline gelmiştir. Bu gerçeğin gözden uzak tutulmaması günümüzdeki birçok olayın sağlıklı değerlendirilmesine sebep olacak birçok kaosun ortadan kalkmasını sağlayacaktır.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerindeki hoşgörü ve görüşü ne olursa olsun kendisine sığınanlara uzatılan şefkat elinin yerini vahşi bir tahakküm ve kolaycı bir emrediciliğin aldığını görüyoruz. Yükseliş döneminde üstün nitelikli devlet adamının yerini de vahşi bir kaba kuvvetle her şeyi çözebileceğini düşünen, attığı adımların ikinci ve üçüncü hamlesindeki sonuçları göremeyen bir devlet adamı almıştır. Bunlar hem bilgisiz hem kendilerinden öncekilerin uyguladıkları siyasetin sebep ve sonuçlarını hesaplamadan mağrur bir Devlet-i Aliyye mantığı ile hareket etmişlerdir.

Bu devlet adamı mantığına Kuyucu Murat Paşa başta olmak üzere birçok devlet adamından örnek verebiliriz. Ancak biz sadece Peçevi tarihinden Peçevi'nin bile tahammül edemediği bir devlet adamı anlayışı bir örnek vermek istiyoruz. Tebriz'in Osmanlı askerleri tarafından kuşatılması ve alınması sırasında Cafer Paşa'nın askerlerine ganimet olarak kadın ve çocukların verilmesini, satılmasını ve kadınlara tecavüzü serbest bırakması İbrahim Peçevi tarafından şöyle değerlendirilmektedir:

“Eğerçi Tebriz Eşkiasından intikam Lazım-ı namus-ı saltanat idüğü cay-ı kelam değildir. Amma muhaderat-ı nisaya bu makule ihanet ve haşa zinaya ruhsat zerrece imandan behresi olanlar katında caiz görülmez. Merkur bu kadar gazalarda ki bulunmuştur cümlesinin hasenatın bu seyyiesi mahvetmiştir. Huzur-ı Hak'da cevabına kadir olamayacağı muhadenettir.” (Peçevi, 120)

Diğer Osmanlı tarihçilerinden farklı olarak İbrahim Peçevi, eleştirel bir mantıkla yapılan haksızlıkları eleştirebilmektedir. Oysa diğer tarihçilerden tamamına yakın kısmı yapılan haksızlık ve vahşete mazeret bulacak yorumlar getirmektedirler. Burada Ahmet Cevdet Paşa'nın yerini ve önemini bir kere daha belirtmek gerekir. O; sadece bir tarihçi değil, bir sosyolog, bir kültür adamı, bir folklor derlemecisi ve bir alan araştırmacısı gibi hareket ederek bazı olayların sebeplerini ciddi bir bilgi birikimine dayandırır. Yeri geldiği zaman padişah da dâhil olmak üzere devlet adamlarını eleştirmekten çekinmez.

Biz tekrar Celali isyanlarına dönersek, bu dönem Osmanlı devlet adamları küçük bir sivilceyi kaşıyarak çibana çevirmekte çok ustadırlar. Bu ifadeyi 19. yüzyıl Bosna ayaklanmasında Tersane Çavuşu Lütfi Çavuş söylemektedir. Celali İsyancıları sırasında halkın saraya yaptıkları şikâyetinde çaresizlik içinde kullandıkları kelime ve kelime grupları arasında *“terk-i diyar”* ve *“cila-yı vatan”* sözlerinin sıklıkla geçmesi boşuna değildir (Akdağ, 1995: 446). Bu devre, *“Kaçgun”* Devri veya Fetret Devri denilmesinin üzerinde ciddiyetle durulması gerekmektedir. Küçük bir keyfilik, haksızlık vergi

alımında yapılan suistimal ikazlara rağmen çözülmezse büyük olaylara sebep olmaktadır. Anadolu'da halk ayaklansa bile padişaha karşı ayrı bir saygı duymaktadır ve haksızlıklardan onların haberinin olmadığını düşünmektedirler. Bu yüzden sosyal ve siyasal çalkantıları anlatan destanlarda veya yazılan dilekçelerde “Uyan Padişahım” bir kavram haline gelmiştir.

Sadece sarayın ve savaşların tarihi ile uğraşan bazı tarihçilerimizin halkın tarihi ile neredeyse hiç ilgilenmemeleri sebebiyle tabanda ortaya çıkan çürümelere görmemeleri Anadolu'da sinsi bir güvenin toplumsal yapıyı yok ettiğinin farkına varamamışlardır. Günümüzde de bu anlayışta olan çok sayıda tarihçinin bulunması tarih alanının bilim alanından gerçeklerin anlaşılması amacıyla çok kaos ve çatışmaya sebep olmaktadır.

Anadolu'da ortaya çıkan Celali isyanları ile doruk noktasına ulaşan kargaşa 1580'den Birinci Dünya savaşına kadar sürmüş, her iç karışıklık Osmanlı devlet gücünden bir parçayı alarak götürmüş ve sonunda hasta adam olarak adlandırılarak itilip kakılmasına çanak tutmuştur.

Celali İsyânlarının yarattığı problemlerin tam anlaşılması için birkaç örnek verelim: Ankara'nın 38 köyünden 33'ü bu dönemde boşalmış, demografik yapısı kökten değişmiştir. Erzurum'un köylerinin tamamına yakın kısmı Azerbaycan ve Gürcistan'a kaçmak zorunda kalmıştır. Köylerde yaşayan yerleşik aileler, güvenliği sağlanmış kaleler, palankalar ve kentlere göç etmişlerdir. Bunun doğal sonucu olarak bütün Anadolu'da büyük bir kıtlık ortaya çıkmıştır. Nüfus yapısında top yekun bir değişme söz konusu olmuş, yol güvenliği ortadan kalktığı için eşkıyalık, yağma, çapul yeni bir karanlık dönemin başlamasına sebep olmuştur. Bu konuda Mustafa Akdağ'ın çalışmasında yer verdiği güneydoğu Anadolu ile ilgili bilgilere bir göz atalım:

“Elimizdeki mevcut bilgilere göre, Güney Doğu Anadolu'da köylerin iktisadi yıkımı Anadolu'nun öteki bölgelerinden çok daha önce meydana gelmiş bulunuyordu.

Bu konudaki geniş bilgiyi, 1597 ve 1598 yıllarında “Diyarbakır ve Rakka eyaletlerini tahrire memur”, Liha'nın eski beylerbeyisi Ahmet Paşa'dan alıyoruz. Kendisine 7 Şubat, 1598 (evail-i Recep 1006) tarihi ile yazılan bir “hük-m-i hümayun”dan öğrendiğimize göre, Ahmet Paşa, İstanbul'a yolladığı bir mektupta, “Bad-ı havaya ziyade tecavüz ettiklerinden nefs-i Mardin ve Birecik nahiyesi bin beşyüz hane karyelerde hass-ı hümayun ve zuama ve erbab-ı tımar karyelerinde düttün (tütün) alameti kalmayup harap” olduğunu, “nefs-i Mardin'den ve nevahisinden Beylerbeyi voyvodaları

üç ayda otuz beş bin kuruş cerime almış” olduklarını, buralar “gerü beylerbeyi hassı virilürse cümle ol nahiyede abadanlık” kalmayacağını bildirmiş, “Nusaybin müstakil sancak iken beylerbeyi voyvodası oturmasının doğru olmadığı kanısını açıklayarak çeltük mahsulüne dahi gadrolur Mardin ve Nusaybin hususunda beylerbeylerin alakası”nın kesilmesini teklif etmiş ve isteği kabul olmuştur.” (Akdağ, 1995: 464-465)

Sadece Urfa ilinin Birecik bölgesinde köylerin boşalması ve ekilen çeltiğin bile toplanamaması bölgedeki durumu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Anadolu’da ortaya çıkan bu sosyal ve siyasi çalkantının yarattığı felaketin birçok örneğini vermemiz mümkündür.

Bu sorunlar, bizim araştırma alanımıza giren bölgelerde de Cumhuriyet Dönemine kadar ağır yaralar açmış, bir kısmının olumsuz etkileri Cumhuriyet Dönemine de yansımıştır. Dolayısıyla yörenin aşiret yapısı, inanç dünyasının oluşumu ve sözlü kültür unsurlarının hepsinin son dört yüz yıllık olaylarla yakından ilgili olduğunu bir kere daha vurgulamamız ve araştırmanın tarihsel boyutunun en az kendisi kadar önemli olduğuna dikkat çekmemiz gerekmektedir.

Yörenin 18. ve 19. yüzyıla ait olaylarını Ahmet Cevdet Paşa’nın tarihinden esas alarak anlatacağımızı daha önce gerekçeleriyle belirtmiştik.

Ahmet Cevdet Paşa doğu ve güneydoğudaki olayları, Osmanlı Devletinin o zamanki siyasal taksimatına dayanarak anlatmaktadır. Bu taksimatta Trabzon eyaleti Erzincan dâhil olmak üzere Doğu Anadolu’nun bir kısmını içine almaktadır. Ayrıca Erzurum eyaleti de bizim araştırma yaptığımız bölgenin özellikle Hımıs ve Kiği livası ile Muş’u içermektedir (Şemsettin Sami, C.5, 3339). Üçüncü bölge Diyarbakır eyaletidir. Diğer bir bölge ise Şehr-i Zor ve çevresini içine alan Kürdistan bölgesidir. Bu bölge genellikle Babanzadelerin kontrolünde olan Süleymaniye, Zehab, Kuy (Köy) ve Harir sancaklarından oluşmaktadır (Esat Efendi’nin raporu, Tarih-i Cevdet C. 12, Say: 334).

Bu bölge, sorunlu bir bölgedir. Çünkü İran’la Osmanlı Devleti arasındaki sınır kesin çizgileriyle belli değildir. Ayrıca besicilikle uğraşan aşiretler yayla ve kışlaklar arasında sürekli hareket hâlinde oldukları için yaylaları İran’da, kışlakları Osmanlı devleti sınırları içindedir ve hangi ülkenin mensubu oldukları tespit edilememektedir. Daha önce ele aldığımız Peçevi, Naima, Raşit ve Asım tarihlerinden farklı olarak Ahmet Cevdet Paşa doğru bilgileri kullanmaya özel çaba göstermektedir. Bu yüzden onun tarihinde verdiği bilgiler afaki değil daha tutarlı olmaktadır.

Güneydoğu Anadolu'da Ahmet Cevdet Paşa'nın sözünü ettiği hareketlilik Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sonlarına kadar devam etmiştir. Bizim açımızdan önemi aşiret ve obaların bu hareketlilik için zaman zaman birleşmeleri, zaman zaman da birbirlerinden ayrılmalarıdır. Bölgede yeni aşiret konfederasyonları olduğu gibi, yeni aşiretler de oluşmaktadır. Bu aşiretlerin etnik yapıları ve kökenleri ise birbirine o kadar sıkı bir biçimde kaynaşmıştır ki, bunları birbirinden ayırmak neredeyse imkânsız gibidir. O dönem içinde bu bölgedeki aşiret yapıları üzerinde ciddi bir araştırma yapılmaması da çok önemli bir eksikliklerdir. Oysa Osmanlı Devleti, Kırım ve Kafkasya arasındaki aşiretler üzerine araştırmalar yapmış ve bunlar zaman zaman layiha olarak zamanımıza kadar gelebilmiştir. Cevdet Paşa tarihinde de bu konuda geniş geniş açıklamalar bulunduğu gibi Tezakir'de günümüze ışık tutacak önemli bilgiler yer almaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa tarihinde bölgedeki olaylar Bağdat Valiliği çevresinde, Şam ve Halep vilayetleri ele alınarak anlatılmaktadır. Aşiretlerle ilgili ciddi bilgi verilmemekle birlikte bazı siyasal gelişmelerde yer alan kimselerden bu bölgedeki aşiretlerin durumunu çıkarmamız ve yorumlamamız mümkün olacaktır.

Cevdet Paşa tarihinin ikinci cildinde 1190 senesi olayları anlatılırken Osmanlı Devleti ile İran arasında Zend Kerim Han döneminde çıkan savaştan söz edilmektedir. Zend Kerim Han'la ilgili daha geniş bilgiye Şahsevenler üzerinde ciddi bir alan araştırması bulunan İngiliz bilim adamı Richard Tapper'de rastlıyoruz (Tapper, 2005:185). Bu savaşın sebebi aşiretlerin İran ile Osmanlı toprakları arasında sürekli hareket hâlinde olmalarına ve bu nedenle çıkan çatışmalara dayanmaktadır. İran'da Nadir Şah'ın bölgesini kontrol altına alma konusunda verdiği çaba sırasında yöredeki kent ve bölge beylerinin birbirleriyle çekişmelerinin de etkisi bulunmaktadır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın burada verdiği bilgiler yöredeki aşiretlerle ilgili ciddi bir bilgi eksikliğini doldurduğu gibi Osmanlı devletinin bir sefer sırasında aşiretlerden ve sivil halktan nasıl yararlandığını göstermesi bakımından da önemlidir. Bizim aşiretler üzerinde durduğumuz için Cevdet Paşa'nın sefer hazırlığını buraya aynen alıyoruz:

“Şöyle ki Bağdat valisine yazılı irade ile buyurulmuş olan 5.000 neferden başka, kinizade Çakır Ahmet Bey'in, evvelce Karahisar-ı sahip mutasarrıfı Mirmiran Mehmet Paşa'nın, Akşehir Mutasarrıfı Mirmiran İsmail Paşa'nın, İzoli (Üç Ayak) Aşireti Beyi Hasan Bey'in ve Siverek mutasarrıfı Abdül Fettah zadenin 500 neferi miri süvari ile Milli Aşireti iskan başının geçmişte dermeleri, Bozok mutasarrıfı Cebbarzade Mus-

tafa Bey'in, Rişvanzade Mirmiran Ömer paşanın biner nefer-i miri süvari ile ve Milli Aşireti iskan başının geçmişteki suçlarının affı bedeli olmak üzere 1000 neferle ve Rakkalılardan Hammalizade Mirmiran Ömer Paşa'nın yazmakla görevlendirildiği 1000 nefer miri süvari ve kapısı halkı ile ve Anadolu, Halep ve Rakka eyaletleri ket-hüda yerlerinin 500 neferle bizzat ve biran önce o yöne gitmeleri, o bölgeye tertip olunan askerin yem ve yiyeceğinin durmadan gösterilen yere ulaşması için Rakka Valisi Vezir Mehmet Paşa'nın Musul'da bulunması ve görevlerinde kendilerini gösterenlerin atiklerine, terakki ve cedidlerine yevmiye yedişer akçanın imzalı verilmek üzere özel mübaşirler yordamıyla Rakka, Diyarbakır, Harput, Malatya, Çermik ve Siverek bölgesinden 8000 nefer piyade tertiplenerek her iki yüz neferine bir atik ağa seçilmek, bulunmadığı takdirde mücedded ağa ve alemdar nasb olunmak üzere bir saat o tarafa gönderilmesi ferman olundu.

Bundan başka Cabbarzade Mustafa Bey, Rişvanzade Ömer Paşa, Diyarbakır voyvodası İsmail Ağa ve Çapul Mukataası Mutasarrıfı Bekir Ağa yordamıyla 1000 nefer ve Rakka ayan ve eşrafından Firuz Bey yordamıyla 500 nefer miri ve beşer akçe terakki ve onar akçe müceddeden yevmiye verilerek 4000 nefer sipahi ve silahdar serdengeçti ve terakkisi ve eski geleneğe göre Mısır'dan 3000 nefer yine Bağdat bölgesine tertip buyuruldu.

Mardin toprağından Rakka'ya varınca yaylaya çıkan ve kıyıda kalan Karakeçili ve mirisi ve başka onbeşi aşan adları belli aşiret beyleri, askerleriyle Bağdat'a varmaları ve Küçük Milli ile göçebe, Tavşancı, Sincan, Mirdin, Birelli ve başka aşiret beyleri, aşiretleri yiğitleriyle Şehr-i Zor valisi maiyetinde yola çıkmaları ve Guy (Köy) sancağı İmadiye, Ruha ve Cezire sancakları hakimlerinin hükümetleri içinde olan yiğitlerle Bağdat'a çabuk çıkmaları emir ve tenbih buyuruldu." (Cevdet Paşa, Cildi 2: 81-82)

Burada anlatılanlardan anlaşılacağı gibi bir sefer sırasında kim hangi bölgede bulunuyor, bunlardan hangileri ne kadar askerle sefere katılacak hepsi önceden belirlenmiş ve gerekli levazım desteği de detaylarıyla anlatılmıştır. Ordunun levazım hazırlıkları ile ilgili olarak da bilgi verilmekle birlikte toplanacak arpa, buğday ve benzeri maddelerin tedariki ile ilgili yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ordunun sefere çıkması ile birlikte levazım desteğinin önceden menzillerde görevlendirilmiş aşiretler tarafından verildiğine dair halen Tunceli, Bingöl, Varto yöresindeki aşiret ve Alevi ocaklarının ileri gelenleri tarafından anlatılan bilgilere rastladık. Bu bilgiler kısmen epepeleşmekle birlikte bize bu konuda önemli bilgiler vermektedir.

Cevdet Paşa tarihinde anlatılan bilgiler birkaç bakımdan önem taşımaktadır. Bunlardan ilki bölgede ortaya çıkar kaçgun, isyan ve iç çatışmalar sonrası aşiret ve toplulukların hızla yer değiştirmeleri sebebiyle sefere yapacakları katkı azalmakta, hatta imkânsız hale gelmektedir. Bu da savaş gücünün azalmasına sebep olmaktadır.

Bir diğer boyutu ise doğu ve güneydoğudaki aşiretlere Alaaddin Keykubat tarafından dağıtılan görevlerin karşılıklı uzlaşma ve görüşmeler yoluyla yapılmasıdır. Alaaddin Keykubat aşiretleri, inanç önderlerini toplamış onlarla görüşmeler sonrasında her birine bir görev vererek birbirleri ile dayanışma içinde bölgede huzuru sağlamıştır. Osmanlı devletinin de Anadolu'da bütünlüğü sağladığı sırada geçmişte yapılan bu uygulamaları esas alarak aynen kullandığını görmekteyiz.

Osmanlı duraklama ve gerileme döneminde bu yapılanmanın önemini anlamamış ve devlet ricali büyük bir düşüncesizlik içinde aşiretlerle bağımlı tek tek kopararak onları, düşman, Kızılbaz, Rafizi veya başka bir adla anarak mallarına, mülklerine el koyarak çökertmiştir. Zaman zaman ortaya çıkan sosyal ve siyasal krizlerin çözümünde de bir aşireti yanına alıp diğer aşireti yok etmek gibi çok tehlikeli bir yöntemi deneyerek her aşireti en az bir kere yok olmakla yüz yüze getirip yoksulluk ve cehalete mahkûm etmiştir. Kendisine baş kaldırdığını düşündüğü bir aşiret mallarının yağmalanmasına ve katillerine emir vermiştir. Daha sonra da ülkesine karşı Avrupa, Mısır ve Arap yarımadasında bir düşman saldırısında veya asayişsizlikte yine onlardan görev istemiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın bize verdiği bu bilgiler Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki sipahi örgütlenmesinin bir başka boyutunu da oluşturmaktadır. Bu konuda Koçi Bey risalesinde önemli bilgiler bulunmaktadır. Bizi ilgilendiren nokta ise aşiretlerin durumudur. Yani günümüzdeki aşiret yapılanması ile 400 yıl önceki yapılanma arasındaki ilgiyi kurmak ve günümüz açısından yorumlarda bulunmaktır. Ahmet Cevdet Paşa tarihinde bir kısım aşiretlerin adları verilmekte bir kısmının ise verilmemektedir. İsmi verilmeyen ancak orduya askerle katılan 15 aşiretin dışında ismi verilenler ve bizim aşiret beylerinin unvanlarını ele alarak yorumladığımız zaman doğu ve güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerin durumu ile ilgili ilginç yeni bilgilere ulaşmaktayız:

İzol (Üçayak) aşireti, resmi kayıtlara geçmiş önemli aşiretlerden biridir. Besicilikle uğraştıkları ve çok geniş bir aşiret oldukları için Malatya, Elazığ, Tunceli ve Urfa dâhil olmak üzere Maraş, Halep ve Rakka çevresine yayılmışlardır. Günümüzde bütün canlılığı ile yaşayan ve bahçecilikle uğraşan bir aşirettir. Malatya Kömürhan çevresi başta olmak üzere Elazığ'a kadar uzanan çevrede kayısı başta olmak üzere tarımla uğraşmaktadırlar. Halen bir kısmı besicilik kültürünü devam ettirmektedir.

Yaptığımız bir alan araştırması sırasında elde ettiğimiz Derviş Beyaz Ocağı'nın Bingöl'de bulunan belgesinde İzol aşiretinin adı geçmektedir. İzol (Üç ayak) aşireti Horasan'dan Anadolu'ya gelerek Alaaddin Keykubat tarafından Bağın Kalesi'nde yapılan toplantıda yayla ve kışlağı belirlenen aşiretler arasında sayılmaktadır. Aynı zamanda yörede yaptığımız bir başka araştırmada Tunceli yöresinde halktan aldığımız Koreşan belgesinde de kayıtlarına rastlıyoruz.

Burada Bağın Kalesi üzerinde durmamız gerekmektedir. Bugün metruk bir hâlde bulunan Bağın kalesi ve çevresi stratejik olarak çok önemli bir yere sahiptir. 10. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar bu özelliklerini korumuş ancak sonradan terk edilmiştir. Bağın kalesinin tarihimiz ve kültürümüz açısından da çok büyük önemi bulunmaktadır. Ne var ki, 16. yüzyıldan itibaren bölgedeki önemini yitirmiş olan bu stratejik kale ve çevresi, Anadolu'daki iç kargaşalara, isyanlara ve devlet-aşiret çatışmalarına tanıklık etmiştir. Evliya Çelebi seyahatnamesinde, Bağın Kalesi ve çevresinin kalkınmışlığı ile ilgili olarak genişçe bilgiler vermektedir. Bağın Kalesi bölgedeki oymak ve oba ve boyların toplandıkları, sorunlarının çözümünü araştırdıkları bir yer olarak dikkat çekmektedir. Bu kalenin restorasyonunun ve çevre düzenlemesinin yapılması kültür tarihimiz açısından önemli bilgilerin korunması anlamına gelmektedir.

İzol (Üç ayak) aşireti Osmanlı kayıtlarında Malatya'nın Şiro kazasında, Rakka'da Mardin, Diyarbakır, Erzurum, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Harput, Kahta, Mardin kazasında görülmektedirler. Osmanlı kayıtlarında "İzoli (Üçayak) Ekradı" veya "Ekrad taifesi" olarak kayıtlı bulunmaktadırlar (Türkay, 2005: 89-379). Ancak Alaadin Keykubat tarafından verilen belgede (1230) diğer adlarının "Üçayak" olarak kayıtlı olması dikkat çekicidir. Gerek Derviş Beyaz Ocağının, gerekse Koreşan Ocağının belgelerinde on iki aşiret için (Kürt) kaydı bulunmamaktadır. Halaçoğlu, İzol (Üç Ayak) aşiretinin Malatya ve Birecik'te bulunan kolunu Avşar boyunun alt kolu olarak göstermektedir (Halaçoğlu, C.III., 2005:1154). Ancak bu bilginin hangi kaynağa dayandığını belirtmemektedir.

Bazı belgelerde İzol bulunduğu bölgede sayıca az olması sebebiyle taife olarak da değerlendirilmektedir. Taife bilindiği gibi aşiretten daha küçük bir topluluğun adı olup, bir üst aşirete bağlıdır. 1776 yılında Osmanlı Devletine asker veren ve ona bağlı bir aşiret olan İzol (Üçayak), bu tarihten sonraki belgelere baktığımız zaman daha çok devletin zayıflaması, yönetim beceriksizliği, ortaya çıkan haksızlıklar sebebiyle yukardan beri anlata geldiğimiz gerekçeler sebebiyle baş kaldıran aşiretler arasında olduğunu görmekteyiz.

Fettah oğulları: Fettahlar, Ceritlerin bir alt kolu olarak özellikle Adana, Mersin, Gaziantep, Kilis bölgesinde Yörük olarak bilinen topluluktur. Bir kolları Antalya taraflarında diğer bir kolları ise Silistre sancağında bulunmaktadır (Türkay, 2005: 78-313). Fettahoğullarının da Osmanlı Devleti'ne aşiretten seçilme paşalık unvanı ile hizmet ettiklerine dair bilgiler yanında 19. yüzyıldan itibaren isyan eden gruplar arasında yer aldığı görülmektedir. Aynı zamanda Celali İsyanı ve sonrasında özellikle Merzifonlu Kara Mustafa Paşa tarafından Trabzon, Ordu ve Giresun ekseninde yerleştirildiklerine dair elimizde belgeler bulunmaktadır. Fettahoğulları ile birlikte Doğu Karadeniz'in durumuna da kısaca temas etmek gerekmektedir. Çünkü Fettahoğulları'nın önemli bir kısmı doğu Karadeniz'deki il ve ilçelere yerleşmiş ve halen burada kültürel kimliklerini sürdürmektedirler.

Özellikle 1590 tarihinden itibaren Anadolu'da başlayan Celali, Suhte ve benzeri ayaklanmaların oluşturduğu istikrarsızlık sebebiyle Batum'dan başlayarak Samsun'a kadar olan yörede çok önemli bir nüfus sirkülasyonu oluşmuştur. Sahillerde yerleşik olarak oturan halkın önemli bir kısmı batıya hareket ederek Zonguldak başta olmak üzere Batı Karadeniz sahilleri ile Düzce ve Bolu çevresine kaymışlardır. Gölcük'ten başlayarak Doğu Karadeniz'e kadar uzanan yörede yaptığımız alan araştırmalarında yaşlıların bu göçleri bütün canlılığı ile hatırladıklarını gördük, kayıt altına aldık ve yayınladık. 19. yüzyıl Batum, Trabzon ve Samsun Salnamelerinde bu durumla ilgili bilgilere rastlamak mümkündür. Halen Zonguldak'tan İstanbul'a kadar uzanan kıyı şeridinde yaşayan ailelerin dedelerinin Abhazya, Gürcistan ve Acaristan yöresinden Rize ve Trabzon'a göç ettikleri, oradan da yine bu ayaklanmalarla ve diğer sebeplerle Batı Karadeniz yöresine yerleştiklerini biliyoruz. Ailelerin ellerindeki nüfus kayıtları, eski fotoğraflar ve tapu kayıtları verdiğimiz bu bilgileri doğrular niteliktedir ve bir kısmı bizim özel arşivimizde bulunmaktadır.

Bu göçler Osmanlı Devleti'nin yıkıldığı Birinci Dünya Savaşı'na kadar Kırım dahil olmak üzere Çeçenistan, Dağıstan, Abhazya ve Gürcistan başta olmak üzere Karadeniz kıyılarından Anadolu'ya sürmüştür. Bu göçlerin yarattığı sosyolojik travma ne tam olarak araştırılmış, ne de göçlerin yarattığı nüfus popülasyonunun özellikleri konusunda kamuoyu bilgilendirilmiştir.

Genç kuşakların bu konuda doğru bilgilerle bilgilendirilmesi son derece önemlidir. Anadolu'da son 400 yıl içinde oluşan acılar genellikle günümüzde unutulmak istenmektedir. Bu unutmama bir bakıma geçmişin acılarının üzerimizdeki etkisini ortadan

kaldırmak açısından yararlı gibi görünmektedir. Oysa bilgi boşlukları yalan yanlış bilgilerle doldurulmakta bu da toplumsal yapımızın yeniden kurulmasında ciddi sorunların doğmasına, yapay çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu yüzden acılarla geçen son dört yüz yılın iyi bilinmesi, geçmişten ders almamız bakımından hayati önem taşımaktadır.

Fettahoğullarının Karadeniz yöresinde bulunmalarının başlıca nedeni, Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da istikrarı sağlamak amacıyla bu aşiretin bir kolunu tıpkı diğer aşiretlerde olduğu gibi Karadeniz bölgesine yerleştirmesidir. Bu konuda elimizdeki bilgilere ve yörede yaptığımız gözlemlere göre, İç Anadolu, doğu ve güneydoğu Anadolu'dan çok sayıda aşiret mensubu yöreye getirilmiş, yörenin stratejik yerlerine yerleştirilmiştir. Bizim bölgede yaptığımız çalışmalarda gördüğümüz kadarıyla bu aşiret, taife veya obalara ait halen bey konakları ve mezarlıklar bulunmaktadır.

Fettahoğullarının Tunceli Çemişgezek, Elazığ, Gaziantep, Maraş ve Adana yöresinde de halen varlıklarını sürdürdüklerini kurdukları sivil toplum örgütlerinden anlıyoruz. Çemişgezek'te merkeze bağlı bazı köylerin kendilerini Fettahlı olarak tanımladıklarını biliyoruz. Bizim yaptığımız alan araştırması sırasında Sığınekk Köyü mensuplarının kendilerine yine bu aşirete bağladıklarını yaşlıların bize anlattıklarından anlıyoruz. Bu konuda Fettahoğullarının yaşayan kollarının internet sayfasında geniş bir bilgi bulunmaktadır.² Fettahoğullarının Adana ve Maraş yöresinde Fırka-i İslahiye olayından sonra da etkin bir topluluk olduklarını Halep, Rakka bölgesini kışlak, Doğu Toroslar, Uzunyayla ve Sivas yöresini yaylak olarak kullanan aşiretlerin yayla ve kışlak arasında hak etmelerini önlemek amacıyla Osmanlı Devletine yardım ettiklerini biliyoruz.

Cebbar, Cebbarlu: Bozok sancağında (Yozgat) yaşayan Cebbarluların Osmanlı kayıtlarında "Taife-i Türkmen" olarak kayıtlarının bulunmasına rağmen hangi üst oymak veya boya bağlı bulduklarına dair elimizde bilgi yoktur. Cebbar Yeni il (Sivas), Bozok sancağı (Yozgat) Halep, Aydın ve Musul'da buldukları bilinmektedir (Türkay, 2005: 232), Ayrıca Hazine-i Evrak defterlerinde Akşehir livasında *Cebbare* adıyla bir cemaatten söz edilmektedir. Bu grup da Cebbar, Cebbarlu veya Cebbarzadeler olarak anılan gruba bağlıdır (Hazine-i Evrak No.387, 1530,1996).

18. ve 19. yüzyılda Cebbarlu beylerinin Osmanlı Devleti'nin paşa ve bey unvanıyla vali olarak önemli isyanlarda ve İran'la olan savaşlarda doğrudan görevlendirildiklerini biliyoruz.

2 <http://www.fettahogullari.org.tr/sdetay.asp?did=92> veya <http://nn-no.facebook.com/group.php?gid=118549839022>

Rişvanlu: Sadece doğu ve güneydoğu Anadolu'da değil, Anadolu'nun birçok yöresinde bulunan büyük bir aşiret konfederasyonudur. Osmanlı kayıtlarında: “Rişvan Ekradı”, “yerli ve göçerevli Türkman Ekradı taifesi”, “Yörük taifesi” olarak yer almaktadır. Anadolu'da dağıldıkları bölgelere gelince: Rakka, Maraş, Harput, Bozok sancakları, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Behisni (Besni/Adıyaman). Bu oymağa bağlı Yörük taifesi olarak da Sivas, Alacahan, Kastamonu, Tosya'da bulunmaktadır. Yine Yörük taifesinden kaydıyla Rişvanağalar, Rişvan Çakallusu, Rişvan Sakallusu adıyla Alanya, Maraş ve Malatya sancağında bulunmaktadır (Türkay, 2005: 514). Halaçoğlu, Rişvanlu'yu İğdir boyunun alt kolu olarak göstermekte; Urfa, Birecik, Adıyaman yörelerindeki varlıklarından söz etmektedir (Halaçoğlu, 2009: C.IV., 1910-1911). Görüldüğü gibi aşiretler, Anadolu'nun birçok yöresine yayılmış ve buralarda varlıklarını sürdürmektedirler. Bu dağılımın sebeplerinden birisi başlangıçta Anadolu'nun yol güvenliği, seyahat özgürlüğünün sağlanması ve ticaretin geliştirilmesi için sistematik bir yerleşme siyasetidir. Özellikle Balkanlara kadar yapılan yerleşim bu sistematik yerleşim politikasının eseridir. Daha sonraki yerleşimler ise isyanlar, iç karışıklıklar sebebiyle ortaya çıkan yer değiştirmelerden kaynaklanmaktadır.

Rişvanlu ile ilgili bilgilere devam edersek, İrişvanlu, Rişvanlu adıyla “Konar göçer Türkman Ekradı taifesinden” tanımıyla Badıllı (Beğdili) boyunun alt kolu olarak gösterilmektedir (Türkay, 2005: 541). Bu adla; Kastamonu, Kayseri, Birecik, Şam, Kilis, Gaziantep, Sivas, Çorum, Erzurum, Kars, Çıldır, Osmancık, İskilip, Tokat, Zile ve Halep'te yaşamaktadırlar. 18. ve 19. yüzyılda Rişvanlu'yu doğu ve güneydoğu Anadolu'da çok etkin aşiret konfederasyonlarından biri olarak görüyoruz. Şu anda Suriye'nin Türkiye sınırına yakın yöresinde geleneklerini halen koruyan çok sayıda Rişvanlı aşireti mensubunun olduğunu biliyoruz. “Anadolu'nun Renkleri” adıyla hazırladığımız ve Türkiye'yi, uluslararası düzeyde temsil eden belgesel dolayısıyla 2008 yılında Suriye'de yaptığımız çekimler sırasında Kılıçlı ve Rişvanlı aşireti mensuplarının doğum, düğün ve ölüm gelenekleri çektik. Ancak son Suriye olaylarından sonra bölgedeki yapının toptan değişmesi sonucu durumları hakkında ayrı bir sosyolojik araştırmanın yapılması gerekmektedir.

Milli Aşireti: Büyük bir aşiret konfederasyonudur. Büyük bir olasılıkla Boz Ulus aşiret konfederasyonunun dağılmasından sonra oluşmuştur. Haklarında çok sayıda Osmanlı arşiv belgesi bulunduğu gibi tahrir defterlerinde, Hazine-i evrak defterlerinde önemli bilgilere ulaşmak mümkündür. Milli Aşiret Konfederasyonuna bir çok aşiret, oba ve

taife katılmıştır. Üzülerek belirtmek gerekir ki bu aşiret konfederasyonu üzerinde de ciddi bir alan araştırması yapılmadığı görülmektedir. Bizim alan çalışmalarımız sırasında Milli Aşiret konfederasyonunun Tunceli'nin Sütlüce yolu üzerindeki merkeze bağlı köylerinde bazı unsurlarının bulunduğu görülmektedir. Son Dönem Osmanlı arşiv kayıtlarında da haklarında çok geniş bilgiler bulunduğunu biliyoruz. Osmanlı tarihinin son dönemlerinin aydınlatacak bilgilerden bir kısmı da Milli Aşiretine ait bilgiler olacaktır.

Bu aşiret konfederasyonu da Anadolu'da hem çok yaygın, hem de etkindir. Osmanlı Arşiv belgelerinde Milli, (Millü), Millili, Millo, Milli Ekradı, Milli göçer, Milli-i Kebir, Milli-i Tavan (Taban), Milli-i Sagir, Milli Türkmeni, Milli Akkeçili, Milli Mahmut, Milli Pazgürü ve Bahaeddinlü, gibi adlarla anılmaktadır. Bazı bölgelerde halen varlığını sürdüren Milan (milliler anlamında -an Farsça ekiyle) aşireti, bu konfederasyonun devamı olarak varlığını sürdürmektedir. Sinemilli adıyla Maraş, Adana, Hatay, Gaziantep, Sivas yöresinde faaliyet gösteren, 16. yüzyılda da Harput'ta kadılık ve yöneticilik yapan Alevi Ocaklı aşiretinin de bu konfederasyona dahil olduğunu düşünebiliriz.

Aralarında sadece ismin bir bölümü ile ilgili bir benzeşme bulunmakla birlikte aynı coğrafi bölgelerde yaşıyor olmaları bu ilişkinin kurulup kurulamayacağını araştırılmasını zorunlu kılmaktadır. Sinemilli Ocaklı aşiretinin Osmanlı Arşiv belgelerinde "Yörükân taifesi" olarak geçtiğini görüyoruz (Türkey:2005:575). Ayrıca Sinemilli aşiretinin bize ulaşan belgelerinden beylerinin 15. yüzyılda Harput kadısı olarak görev yaptıkları, Elbistan yöresinin aşiretin yaylası olduğu, Kerbela'dan alınmış ocak icazetnamesine sahip oldukları anlaşılmaktadır.

Hazine-i Evrak defterlerinde daha önce de belirttiğimiz gibi Milli Aşireti ile ilgili olarak çok fazla bilgi bulunmaktadır. Milli Aşiret konfederasyonunun aynı zamanda şu anda Tunceli yöresinde Pertek ve çevresinde yerleşmiş olan ve Pilvenk Aşireti olarak tanınan aşiretin de kökenini oluşturduğunu yörede yaptığımız araştırmalar sırasında gördük. Şeyh Delil Berhucan ocağına bağlı olan aşiretin adında bulunan Pilvenk kelimesinin anlamı "büyük kilise" demektir. Aşiretin bu adı almasının sebebi Elazığ ile Tunceli arasında kışla ve yaylakları arasında besicilikle uğraşmaları ve kışlaklarının bulunduğu yerde büyük bir Ermeni kilisesinin bulunmasından kaynaklanmaktadır. Akrabalarının bir kısmı Celal Abbashılar olarak Amasya, Tokat, Sivas, Erzincan ve Erzurum Şenkaya civarında halen varlıklarını sürdürmektedirler. Şeyh Delil Berhucan

ocağının ilginç menakıplarından biri de Nasrettin Hoca ve arkadaşlarına ait olduğu söylenen Hocasının kuzusunu gizlice yiyen öğrenciler anekdotudur. Bu anekdotta geçen Nasrettin Hoca'nın hocası olarak Şeyh Delil Berhucan gösterilmektedir. Şu anda Tunceli ve çevresinde ocak mensupları tarafından halen anlatılanA kuzuyu canlandırma, üzerinde dikkatle durulması gereken hususlardan biridir. Nasrettin Hoca'ya mal edilen menakıbın Tunceli Elazığ eksenindeki bir ocakta kendi ocak dedelerine ait gösterilmesi son derece önemlidir. Biz ocağın şecere ve icazetnamesine bir türlü ulaşamadık. Bu konu için üç kere Tunceli Pertek'de bulunan aile ile görüştük ancak hiç birinde ailenin belgeyi açarak okumamıza izin vermesini sağlayamadık. Bize söylendiğine göre belge Hicri 4. Yüzyılda Bağdat'ta düzenlenmiş bir icazetnamedir. Bu belgenin açılması ve incelenmesi sonucunda ocağın Milli Aşiret konfederasyonu ile ilişkisi daha net bir biçimde ortaya çıkacaktır. Ayrıca Milli Aşiret konfederasyonu için Halaçoğlu'nun çalışmasında ise "Yazır Boyu'nun alt koludur" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır (Halaçoğlu, 2005: 1674 vd.). Daha önce başka bilgilerde de belirttiğimiz gibi Halaçoğlu'nun bu bilgileri hangi kaynaklara dayandığına dair bir bilgi elimizde bulunmamaktadır.

Bir başka kaynakta ise Milli Aşireti Badıllı (Beğdili) boyunun bir alt kolu olarak da belirtilmektedir (Türkey, 2005:500-501). Milli-i Kebir Tavan cemaati kavramıyla da anıldıklarını daha önce belirtmiştik. Burada "tavan" sözcüğü "taban" sözcüğündeki b/v seslerinin değişiminden kaynaklanmaktadır. Bununla ilgili olarak Türkçe'de yaygın bir b/v/f değişimi bulunmaktadır. Tabışgan kelimesinin zaman içinde Tavşan olarak değişmesi gibi. İkinci olarak da Taban ve Tabanlı adıyla Anadolu ve Balkanlara yayılmış çok sayıda Tabanlı Yörükânı taifesi bulunmaktadır. Buradan da anlaşıldığına göre, Tabanlı Yörükânı'nın bir bölümü de bu aşiret içinde yer almaktadır.

Aşiretin etkin ve güçlü yapısı, çevresindeki birçok küçük topluluğun da kendisine bağlanmasına sebep olmuştur. Söz konusu aşirete daha önce belirttiğimiz Bahaeddinlü ile birlikte Cemaleddinlü, Hasenanlu, Bendanlu, Yularlu, Karamanlu, İmanlu, Şeyhlü, Sindikanlu, Memokanlu (Kars, Erzurum, Çıldır), Sekenlü (Teke, Kaş/Antalya) cemaat ve taifeleri de bağlı görünmektedir. Milli Aşireti Hamidiye Alaylarının kuruluşunda da yer almış, Sultan Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra da Hamidiye Alayları isim değiştirerek Aşiret Alayları adını almış ve bu adla Birinci Dünya Savaşı'nda görev almışlardır. Milli Aşiret Alayı Balkan Savaşları sırasında Kırklarli'nin kurtarılmasında çok önemli katkıları olmuştur. (Altay, 2008: 68) Bu aşiret

konfederasyonunun en önemli özelliği kendisine bağlı hem Sünni aşiretlerin hem de Alevi aşiretlerin bulunması hepsinin birlikte hareket etmeleridir. Aşiret Cumhuriyetin ilanından sonra dağılmış, üzerinde ciddi bir alan araştırması da yapılmayınca çok önemli bilgiler kentleşme süreci ile birlikte unutulmuştur.

Hammadizadeler (Hammudizadeler): Hamudi, Hamanlı, Hamud-Keşan adlarıyla Osmanlı Arşiv belgelerinde Rakka, Hısn-ı Mansur (Adıyaman), Kayseri sancağında “Konar-göçer Ekrad Yörükani” tanımıyla geçmektedir. İsimlerinin sonundaki Keşan kelimesinden yola çıkarak kelimenin hamud olabileceğini ve deveçeken Yörükleri olmaları gerektiğini düşünebiliriz. Deve çekenler daha çok geçimlerini deve kervanları ile sağlayan Yörüklere verilen addır. Bölgede Deveçekenler önceleri Şeyh Hasan Aşireti ve Pehlivanlı aşiretlerine bağlı olarak yörede hem kervancılık yamakta, hem de Gümüşhane, Kiği, Ergani ve Elazığ yöresindeki maden ve kömürlerin taşınması görevlerine yürütmektedirler. Hem elimizde bulunan ailelerden gelen belgeler, hem de Osmanlı Arşiv belgelerinde bu durumla ilgili bilgiler verilmektedir. Mühimme defterlerindeki bilgilerden anlaşıldığına göre bu taşıma işi Karadeniz kıyılarından Bağdat’a, Anadolu’nun bütün yörelerine yapılmaktadır.

Bu konuda Pehlivanlı aşireti üzerinde yaptığımız alan araştırmasında Pehlivanlı aşiretine bağlı bazı obaların da bölgede taşımacılık yaptıklarına dair ailenin elinde belgeler bulunmuş ve Gazi Üniversitesi Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisinde yayınlanmıştır. Pehlivanlı Aşiretinin Halep, Rakka, Uzunyayla, Keskin arasında yayla ve kışla hayatı yaşadıkları düşünülürse deve, katır, at ve araba ile yapılan taşımacılığın boyutları üzerinde bir fikir sahibi olmak mümkündür.

Sefere katılması düşünülen aşiretlerden birinin de Sincan aşireti “Konar Göçer Türkman Yörükani” olarak geçmektedir (Türkay, 2005: 130, 575). Kütahya, Ankara, Kayseri, Alanya, Mardin, Mihaliç, Kırmasti (Bursa), Mut (Mersin) ve Rakka’da görünmektedir. Bu da aşiretin zaman içinde batıya kaydığını göstermektedir.

Ahmet Cevdet Paşa’nın sözünü ettiği üç aşiretten Mardin aşireti hakkında bir bilgi bulamadık. Birelli aşireti ile ilgili olarak ise birbiriyle çelişen birçok bilgi bulunmaktadır. Prof. Dr. Cahit Tanyol’un 1952 yılında Gaziantep’te Baraklar üzerine yaptığı araştırmada bölgedeki Barakların alt kolu olarak gösterdiği bazı aşiretler bulunmaktadır. İstanbul Üniversitesi Sosyoloji dergisinin 6., 7., 8., sayısında yayınlanan alan araştırmasına dayalı makalede yöredeki aşiretlerle ilgili verilen bilgiler önemli olduğu için bu bilgileri aynen alıyoruz:

“1) Abdurrezzaklı, 2) Kürdili, 3) Torunlar 4) İsalı Oymaklarıdır. Bu oymaklar kendi aralarında şu şekilde kollara ayrılmaktadır:

1) Abdurrezzaklı Oymağı, altı kola ayrılmaktadır: Kasımlı, Mahmutlu, Tiryakili, Çayrazlı, Göğe Bakanlar ve Ali Dirizli kolları.

2) Kürdili Oymağı, yedi koldan oluşmaktadır: Boz Murat, Kızılca Şiarlı, Bayındırlı, Geçili, Sürkızıllı, Karabacak, ve Mazyalıdır.

3) Torunlar Oymağı, beş kola ayrılmaktadır: İnal uşağı, Halid uşağı, Osman uşağı, Hacı uşağı ve Muharrerdi koludur.

4) İsalı Oymağı, dört koldan meydana gelmektedir: Kara Kozaklı, İsalı, Kıyanlı, Karaman uşağı koludur. Tanyol, bu dört oymak ve kollarının yörede yaşadığı köyleri de ayrıntılı olarak vermektedir.” (Tanyol, 1952: 88-92)

Bu aşiretler içinde Birelli Oymağı ile ilgili bir bilgi bulunmamakla birlikte Elbeyli Aşireti ile birlikte Barakların alt grubu içinde gösterilmektedir (Hilmi Göktürk Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü. 1978:164) Burada verilen bilgiye göre, Birelliler; Birelli, Zeyneli, Emirli, Karahasanlı, Harmandal ve Mahmutlu gibi alt obalara ayrılmaktadırlar. Ayrıca 1988 yılında, Kaynak yayınları tarafından basılan “Aşiretler Raporu”nun 28-32. sayfalarında da Beydili'nin bir alt kolu olarak gösterilmektedir. Burada üzerinde dikkatle durulması gereken noktalardan birisi de taife ve obaların daha sık olmak üzere aşiretlerin ve aşiret konfederasyonlarının tarih içinde isim değiştirdikleridir.

Bunlar içinde en tipik olanı Şeyh Sait'in de mensubu olduğu Cibran Aşireti 18. yüzyıldan önce Suvaroğulları olarak anılmakta ve 16. yüzyıla kadar inmektedir. Bugün ailenin bir kolu halen Suvar soyadını kullanmaktadır. Kendileriyle Muş'ta ve Varto'da yaptığımız görüşmelerde ailenin yeni hazırlanmış bir soy şeceresini aldık. Ancak bu şecere sözlü tarih çalışması olarak yazılı belgelerle desteklenmelidir. Bunun için de Bingöl Kargapınar'da bir ailede eski belgelerin olduğu belirtildi. Aile bir cenaze defin töreni için Kargapınar'dan ayrıldığı için kendisini göremedik.

Süvaroğullarının Osmanlı Devleti'nin üst kademelerinde görev almış olmaları ve Balkanlara iskân edilmiş olmaları derinlemesine yapılacak bir araştırma için önemli bir adımdır (Aktaş, 2008: Archive.com/ tarih: 17 Ağustos 2014). Aşiretin bilinen ilk beyinin adının Budak olması, Diyarbakır'da çok yaygın olarak bulunan daha sonra

buradan Anadolu'nun birçok yöresine dağılan Budakoğulları ve halen Üsküp yöresinde bulunan ve Osmanlı döneminde yerleştirilen Şehsüvaroğullarının tarihsel kökenlerinin bu bağlantılar için araştırılması gerekmektedir.

Tavşancı aşireti ile ilgili olarak Halaçoğlu, Salur boyunun bir alt kolu olarak Aksaray, Ankara, Kalecik, Barakların alt kolu olarak Ankara Baraközü'nde gösterilmektedir (Halaçoğlu, 2005: 2180) Osmanlı Arşiv belgelerinde ise Tavşancı adına rastlamamakla birlikte Tavşanlı, Tavşan kuruşu, Tavşan dağıtan adlı Yörük taifelerine rastlamaktayız. Bunlardan Tavşanlı'nın Kütahya Honaz, Aydın ve Manisa yörelerine sonradan iskân edildiklerine dair bilgiler, Konar-göçer Yörük taifesi olarak gösterilen bu kolun Tavşancı Aşireti ile ilişkisini düşündürmektedir (Türkay, 2005:609). Halen Kütahya'nın Tavşanlı ilçesi bu taifenin batıdaki varlığını göstermektedir. 1830 tarihinde gelen ve farklı tarihlerde Anadolu'yu iki kere dolaşan Charles Texier'in Küçük Asya isimli kitabındaki tespitlerine göre yöre, voyvoda merkezidir ve toplam nüfusu 6.000 civarındadır. Üçte biri ise Rum'dur (Texier, 2002:284). Burada verilen voyvoda merkezidir, şeklindeki bilgiyi Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki ayanlık ve voyvodalık uygulamaları ile birleştirirsek Tavşanlı Yörüklerinin bölgeye huzuru sağlamak üzere Celali İsyanları sırasında getirilerek yerleştirildiklerini söyleyebiliriz. Nitekim Texier'in Tavşanlı kasabasının 19. yüzyılda yeni bir kasaba olduğunu söylemesi bizim bu tezimizi güçlendirmektedir (Texier, 2002:284). Tavşanlı Yörükünün sadece Kütahya'ya yerleşen kolunun sayıca çok fazla olduğu anlaşılmaktadır. Doç. Dr. Bedri Noyan'ın verdiği bilgiye göre, Tavşanlı ve köylerinde 15 Bektaşî dergahı olduğu belirtilmektedir. (Noyan, 2002:336) Bu bilgilerden Tavşanlı Yörükünün Alevi inançlı olduğunu göstermektedir.

18. ve 19. yüzyıllarda bu aşiretlerin bölgedeki etkinliklerine gelince: Ahmet Cevdet Paşa yıl yıl Suriye, Anadolu ve Irak olaylarını anlattığı bölümlerde bu aşiretlerinin görev ve işlevleri ile ilgili bilgiler vermektedir. Bu yıllarda Suudi Arabistan'da Vehhabi ayaklanmalarının Hicaz'dan başlayarak belirli aralıklarla Adana yöresine kadar etkili olduğu görmekteyiz. Ayrıca bu yıllarda Mısır Hidivliği ile Osmanlı Devleti arasındaki anlaşmazlıklar yine bölgeyi yakından ilgilendirmektedir. Üçüncü ve en önemli hususlardan biri de İran'la aramızda sık sık çıkan ancak büyük bir savaşa dönüşmeyen sınır ihlalleri anlaşmazlıklarında da aşiretlerin etkili olmalarıdır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiretlerin durumunu etkileyen ayaklanmaların ilki 1793 (1208) yılında Arabistan'da yaşanır. Vehhabi ayaklanması sırasında Arabis-

tan ve Ürdün’de çıkan ayaklanmaların bastırılmasında Milli(Milo) aşireti İskanbaşı Timur’un Bağdat Valisi İbrahim Paşa ile birlikte asayiş sağlamaya üzere görevlendirildikleri görülmektedir (Cevdet Paşa, c.,6, 155).

Zaman içinde büyük bir güç kazanmış olan Timur Bey devlet erkanı tarafından Osmanlı Devletine karşı bir tehdit olarak algılanmıştır. Milli Aşiret konfederasyonu sadece güneydoğu Anadolu’da değil İran sınırı başta olmak üzere Mısır ve Arabistan dahil olmak üzere geniş bir coğrafyada Osmanlı Devletinin eli ve ayağı mesabesinde- dir. Buna rağmen İstanbul’da Osmanlı yöneticisinin sadakat, bağlılık ve hizmet fikri adeta dümura uğramıştır. Cevdet Paşa olayın İstanbul’dan algılanışı ile gerçek yüzü arasındaki farkı zaman içinde fark eden ender devlet adamlarımızdan biridir. Bunu da tarihinde eleştirel bir üslupla belirtmektedir:

“Timur olayının ayrıntıları şöyledir: Timur Milo aşiretinin İskanbaşı olduğu halde bir süredir hayli gücü ve kuvveti vardı. Böylece eşkıyalığa ve devlete karşı koymaya başladı. Devlete borçlu olduğu miri malın ödenmesine karşı çıktı.” (Cevdet Paşa, c.6, 163)

Bilindiği gibi İskanbaşılık, yöredeki aşiret oba ve cemaatlerin yayla ve kışlaya çıkışlarının düzenlenmesi ve bu yaylalardan elde edilen gelirlerin bir kısmının Osmanlı devletine vergi olarak verilmesinin izlenmesi ile ilgili bir görevdir. Bölgede üretim ve ekonominin büyük bir bölümünün yayla ve kışla ekseninde besicilik üretimine dayandığı düşünülürse çok önemli bir görev olmaktadır. Zaman zaman bu görevlerin istismar edildiği görülmektedir.

Osmanlı devlet adamları yükseliş dönemlerinde yaptıkları görevlendirmelerde görev, yetki ve sorumlulukların sınırlarını titizlikle belirlemekte ve izlemektedirler. Bununla ilgili olarak Mühimme defterlerinde ve çok sayıda örnek bulunmaktadır. Son dönem yöneticileri ise verdikleri görevlerin sınırlılıklarını, yetki ve sorumluluk alanlarını belirleyerek bunların titizlikle izlenmesi gibi bir yöntemi unutmamış gibi görünmektedirler. Bu yüzden de yolsuzluklar artık geniş bir çevrede dedikodu olarak yayıldıktan sonra sadece beyin idamına değil bütün aşiretin mal ve mülküne el konulmaktadır. Timur Beyle ilgili olarak da yapılan uygulama böyle bir uygulamadır. Bunun doğal sonucu olarak aşiret mensuplarında ve yöre halkında İstanbul’a saraya karşı büyük bir kin ve nefret oluşmaktadır.

Burada “miri mala el konulması” ifadesinin belirsizlikler taşıyan bir ifade olduğunu görüyoruz. Özellikle 17. yüzyıldan sonra Osmanlı devlet yöneticilerinin Osmanlı coğ-

rafyasını ve onun gerçeğini iyi bilmedikleri, bu yüzden birçok olayın, isyanın bu yüzden çıktığı açıktır. Nitekim İstanbul'dan bu bölgedeki bir aşiret beyi için idam talebi ile ilgili olarak Cevdet Paşa tarihinde durumu şaşkınlıkla eleştirmektedir:

“Şu karışıklığa bakın, Bab-ı Ali bir adamın idamı için ferman yazıyor. Ama nerede, ne durumda bulunduğunu ve hangi sancağa bağlı bulunduğunu bilmiyor.” (Cevdet Paşa, C.10, 272)

Bu yüzden bu dönemde verilen kararların hem haklılığı ve haksızlığı hem de ülke yararına olup olmadığı tartışma konusudur. Ciddiyetsizlik, konunun doğruluğunun araştırılmaması ve adalet mekanizmasının ortadan kalkarak cezaların merkezden belirlenmesi mantığı yüzden devlet çok büyük zararlar görmüş, iç karışıklıkların ardı arkası kesilmemiştir. İleride belirteceğimiz gibi birçok insanın masum veya suçlu olup olmadığı bilinmeksizin idamı yapılmıştır. Kesilen başlar ise: *“ zaman zaman İstanbul'a geldikçe siyaset yerine konup halka gösterilirdi. “Bunlar hep mütegalibe” diye başlar kesilirdi. Ama hangisi haklı hangisi haksız kestirmek zordur.”* (Cevdet Paşa, C.10,272)

Bu bilgilerden sonra Milli Aşireti beyi ve İskanbaşı Timur Bey'le ilgili uygulama ciddi bir kuşku yaratmaktadır. Böylece son derece kritik bir nokta olan yayla ve mezra anlaşmazlıklarının çözümünden sorumlu olan Timur Bey İsyana teşvik edilmiştir. Aynı zamanda Timur Bey olağanüstü bir durumda belirli sayıda atlı askerle savaşa katılıyordu. Yani Osmanlı Devletinin aynı zamanda atlı bir birliğinin başıydı. Bir yayla ve mezra anlaşmazlığının çok kanlı çatışmalara sebep olduğu düşünülürse görevinin Anadolu'da istikrarın ve huzurun sağlanmasındaki önemi anlaşılacaktır.

Devletin Timur Bey'in kellesini istemesi üzerine Timur Bey, Osmanlı askerinin ulaşamayacağı sarp dağların olduğu “Bük” diye anılan bölgede saklanmaya başladı. Bağdat Valisi Süleyman Paşa, Uzun İbrahim Paşa, Malatya Mutasarrıfı Ömer Paşa'nın katılımıyla oluşturulan Osmanlı gücü Timur Bey'in üzerine gönderildi. Timur Beyi'in kaçarak saklanması üzerine Osmanlı birlikleri Milli aşiretine çok büyük bir darbe vurarak adeta topluluğu bir daha belini doğrultamayacak biçimde yok etmiştir. Böylece yörede Milli Aşiret konfederasyonu dağılmış ve birçok küçük aşiret başıboş kalmıştır.

Bir zamanlar en ince detayına kadar araştırılarak planlanan cezalandırmaların bu dönemde bir zulüm ve katliam haline geldiğini görmekteyiz. Milli aşiretine vurulan bu ağır darbe iki temel noktada Osmanlı Devletinin kendisine vurulmuş bir darbe halini

almıştır. Bunlardan birincisi; bölgenin aşiret yapısı, yayla ve kışlak sistemini düzenleyen unsurlar yok edilerek bölgede bir kaos yaratılmış, Milli Aşiret konfederasyonu ile Rışvan Aşiret konfederasyonu karşı karşıya getirilerek birbirine düşman edilmiş ve Osmanlı Devletinin bir savaş anında yararlandığı aşiret birliklerinin savaşa katılma heyecanı yok edilmiştir. Bir üçüncü konu da Balkanlar’da büyük sıkıntı içinde olan devletin önemli insan kaynağı böylece kurutulmuştur:

“Milli aşiretinin bunca malı ve hayvanları Bağdat askeri tarafından yağma edildi. Milli aşiretinin bu ana kadar böyle ezilip hasara uğradığı yoktur diye söylenir.” (Cevdet Paşa C.6, 165)

Milli aşiretinin gücünü, sayısını ve Anadolu’da etkinliğini yukarıda aldığımız Anadolu’ya dağılımları bilgisinden rahatlıkla anlayabilirsiniz. Osmanlı Devleti birazdan da anlatacağımız gibi daha sonra bağışlayacağı Timur Bey için kendi önemli bir örgütlenme biçimini yok etmiş, bölgedeki kendisine bağlı bir topluluğu dağıtmıştır. Bütün malları yağmalanan ve küçük taife ve obalara ayrılan bir aşiretin Anadolu’da nasıl çaresizlik için başıboş dolaşacağını anlamak için çok özel bir araştırmacı olmaya gerek yoktur.

Milli aşiretinin bölgede bundan sonra hiçbir etkinliğinin kalmadığını küçük birlikler halinde yaşadıklarını veya daha güçlü aşiretlerin yönetimini benimsediklerini görüyoruz. Burada Bağdat askerinin, Milli Aşiretinin malını mülkünü yağmalamasının doğurduğu acı sonuçların da hesaba katılması gerekir. Aynı zamanda devletin aldığı önemli ölçüde verginin tahsili de imkansız hale gelmiştir. Aşiretlerin, obalar ve küçük taifelere bölünerek büyük bir yoksulluk içinde Bingöl, Varto ve Dersim’e dağıldıklarını biliyoruz. Başlarına gelen bu felaketlerden sonra devletin, Milli aşiretine 1890’lı yıllarda bir barış eli uzatması, bu aşiretlerin son derece kahramanca savaşarak Osmanlı Devletinin yaşaması için çaba harcaması aslında görüşme yoluyla iç barış sağlanmasının ne kadar kolay olduğunu göstermektedir.

Besici ekonomisi ve aşiret yapılanmasına vurulan bir büyük darbe de hiç araştırma yapılmaksızın İstanbul’da alınan bir kararın adeta dayatma usulü ile halka zorla uygulatılmasıdır. Osmanlı devlet ricalinin halkını asla tanıma ihtiyacı hissetmeden sorunları kaba bir haklılık psikolojisi içinde ele almaları yaraların hep kangren haline dönüşmesine sebep olmuştur. Bunlardan sonuncusu ise Fırka-yı İslahiye olaylarıdır:

Üretim ilişkisi besiciliğe dayanan topluluklar için doğu ve güneydoğu Anadolu’da iki bölge önemlidir. Bunlardan birincisi Erzincan, Erzurum, Dersim, Bingöl, Muş bölge-

si, ikinci bölge ise Maraş, Uzunyayla, Zamantı (Pınarbaşı, Sarız ve çevresi)'dir. Bu iki bölge yaz mevsiminde besici aşiret, oba, taife ve cemaatlerin toplandıkları yerlerdir. Bu değerlendirmeyi daha sonra Osmanlı coğrafyasını iyi tanıyan Ahmet Cevdet Paşa da yapmaktadır. Bu iki bölgenin yeniden düzenlenmesi ve Islahı hiç kuşkusuz bir zorunluluktur. Çünkü son iki yüz yıl içinde ortaya çıkan düzensizlik sebebiyle aşiretler arasındaki çatışmalar, yağma ve eşkıyalık olayları çok önemli zararlar vermektedir. Sorun doğru tespit edilmiştir. Ancak bulunan çözümü hiçbir temel araştırma ve gözleme dayanılmaksızın yapılmış, devlet hem önemli gelir kaynaklarından, hem asker gücünden olmuştur.

Bu bölgelerde aşiretler yayla ve kışlak sistemiyle varlıklarını sürdürmektedirler ve Alaaddin Keykubat döneminde yapılan bir düzenleme ile 18. yüzyıla kadar gelmişlerdir. Osmanlı Tahrir defterlerini incelediğimiz zaman görüyoruz ki, bu tahrir defterlerini tutanlar zaman zaman Alaaddin Keykubat'ın yaptığı düzenlemelere atıf yapmaktadırlar ve "Defter-i Atik" kavramı ile ve "atalarımızdan beri" ifadesi ile veya "en eski zamanlardan beri" deyimini ile ifade etmektedirler: "*Mezkurlar kadim üz zamandan vacib ür-riaye dervişlerdir; deyu eski defterlerde avarız ve tekaliften muaf kayd olunmuşlardır.*", "*...mukabelede defter-i Atikte avarız-ı divaniden muaf kaydolunmuşlardır.*" (Yinanç ve Elibüyük,1983: 73-216)

Bu düzenin zarar gördüğü önemli olayların başında Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi ve Mısır Seferi gelmektedir. Bilindiği gibi doğu Anadolu'da Tunceli, Bingöl, Muş ve Diyarbakır yöresi Yavuz Sultan Selim bölgeye gelinceye kadar Safevilerin elindeydi. Bölgedeki Kızılbaş aşiretlerinin tamamına yakını ise Şeyh Safi ocağına bağlıydı. Yavuz sultan Selim, bu yapıyı değiştirmek için çok sert önlemler aldı. Yöredeki yönetimi Şafi geleneğine bağlı aşiretlere vererek bir baskının sürekliliğini sağladı. Bizim yöredeki incelemelerimiz sırasında halk arasında Yavuz'un bölgede uyguladığı acımasız egemenlik politikasının sonuçları hala sözlü gelenekten gelen bilgi kırıntıları halinde bütün canlılığı ile yaşamaktadır.

Osmanlı tarihlerinde bu bölgedeki Alevi geleneğinden gelen toplumlar için kullanılan ifadeler o kadar keskin ve nefret söylemi içermektedir ki, bu grupların İslamiyet'le hiç ilgilerinin olmadığı kanaati oluşmakta ve düşman addedilmektedirler. Düşman olarak addedilen bu toplulukların canları ve malları da helal ve ganimet olarak kabul edilmektedir. Erzurum'dan Tebriz'e kadar olan yörede ortaya çıkan siyasi karışıklıklarda veya devletler arası ilişkilerde Osmanlı Devleti askeri bir hareket yapacaksa bunun

için yukarıda da belirttiğimiz gibi doğu ve güneydoğudaki aşiretlerden yararlanmaktadır. Bu aşiretler ise “Kızılbaş”, “mülhid”, “*Taife-i Revafız*”, “*Revafız-ı bed-nihadun fesat itikatlarının fesh ü izanı için*”, “*taife-i haife-i Kızılbaş*” olarak değerlendirilmektedir. Oysa aynı aşiretlerin Anadolu'nun içlerine kadar yayılmış akrabaları bulunmaktadır. Bir yerde meydana gelen bir iç kargaşa domino etkisi yaparak ülkenin tamamına sıçramaktadır. Bu durum, bugün için de geçerlidir. Aşiretlerin başka aşiretlerle cezalandırılmasının doğurduğu yanlışlıklar tarifi imkânsız yaralar açmıştır.

İkinci olarak Yavuz, Mısır Memlûklülerinin uç beyleri durumunda bulunan Halep ve Rakka'daki Türkmen aşiretlerini sert bir biçimde egemenliği altına aldı. Onların orada oluşturdukları, yayla ve kışla sistemini düzenleyen yapılarını bozdu. Bunlardan “*Boz ulus Kanunnamesi*” uygulanamaz oldu. Bu durum doğu Toroslar'da, Uzun Yayla, Maraş ve Zamantı bölgesinde yaylaya çıkan besici toplulukların düzenini sarstı. Bölge uzun bir süre kontrol dışında kaldı. Bölgenin kontrol dışına çıkması, arkasından gelen Celali ayaklanmaları, Torosları eşkıyalık ve yağma çapul merkezlerinden biri haline getirdi.

Bunun doğal sonucu olarak da 18. ve 19. yüzyılda yörede çok ciddi sorunlar ve ayaklanmalar ortaya çıkmaya başladı. Yukarıda da belirttiğimiz gibi dönemin coğrafya bilgisinden ve yönetim becerisinden habersiz devlet ricali, sorunları içinden çıkılmaz hale getirdi.

Bu olayların enine boyuna irdelemesi yapılmadan günümüzde yörenin toplumsal yapısı üzerinde değerlendirme yapan bazı yazarlar bulunmaktadır. Bu yazarlar günümüzdeki mevcut durumu ele almakta, bunun tarihsel boyutuna odaklanmadan bazı yüzeysel bilgileri gerçek sanmaktadırlar. Oysa yörenin demografik yapısı bir kere değil birkaç kere değişmiş, bu değişikliklerin her biri yörenin tam olarak anlaşılmasını imkânsız hale getirmiştir. Bu yüzden yörenin etnik yapısı ile ilgili olarak kesin bir şey söylemeden önce bu olayların ve Fırka-yı İslahiye olayının çok iyi bilinmesi gerekmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, Maraş bölgesindeki ayaklanmaların temelini yine Yavuz dönemine kadar indirmekte “Emirler” ve “Yeniçeriler” adlı iki grup arasındaki amansız çekişmeye bağlamaktadır. Emirler, Yavuz öncesi geleneğe bağlı olan aşiret ve oymaklar, Yeniçeriler ise Osmanlı devlet geleneğini bölgede sürdürmeye çalışanlardır (Cevdet Paşa C.6,291).

1807 yılında yörede Milli aşireti dağılmış olmakla birlikte Milli aşiret beyi Timur Beyi bir Osmanlı Paşası olarak görmekteyiz. Timur Bey ne zaman güçlenirse İstanbul'dan tayin edilen paşalar tarafından onun siyasi ve askeri gücü zayıflatılmak istenmiştir. Bunun için de aşiretin malları Osmanlı askerine yağmalattırılmıştır. Devlet zor durumda kalınca da aynı aşiretler sanki üzerlerine bir süre önce asker gönderilerek malları yağmalattırılmamış gibi yardıma çağrılmıştır. Bu yaman çelişki Doğu Roma ve Bizans devletlerinin çöküş dönemlerinde de uygulanan çöküş dönemi yönetim ahlakının oluşturduğu akıl tutulmasından başka bir şey değildir.

Milli aşireti, aşiret beyi olarak Genç Yusuf Ağa göreve davet edilmiştir. Yusuf Ağa, Osmanlı Devletinin en gözü kara ve atak birlikleri olan Delil ocaklarında Delil başılık rütbesine kadar yükselmişti. Bu kavram maalesef Osmanlı Devletinin son dönemlerinde olduğu gibi günümüzde de tam olarak anlaşılmayarak “delil” kavramı halk arasındaki kullanımı ile “deli” haline dönüştürülmüştür. Genellikle balta, temren ve gürz kullanan bu askeri birlikler, Osmanlı Devletinin savaşta vurucu öncü birliklerini oluşturuyordu. Oysa günümüzde “Deliler”, “Deli Baltalar” olarak bilinmektedir. Delilbaşılık o dönemde 60'ar kişilik üç birliğin başkanlığı anlamına geliyordu. III. Selim Genç Yusuf Ağa'yı vezirlik rütbesiyle Şam Valisi ve Hac Emiri yaptı. (Cevdet Paşa, C. 8, 16) Vehhabi ayaklanmasının bastırılması ve Hac yollarının güvenliğinin sağlanması görevini başarıyla yerine getirdi. Böylece yine Osmanlı Devleti bölgede aşiretlerin otoritesine bağlı geleneksel bir yönetim tarzını benimsedi.

Cevdet Paşa tarihinde 1218 yılı olayları arasında Anadolu Valisinin görevinden alınarak idamı sırasında yörede görev yapan iki paşadan söz edilmektedir ki bunlar yine aşiret beylerinden atanmış paşalardır. Bu paşalar Muş mutasarrıfı Murat Paşa ile Mahmut Paşa'dır. Ancak bunların hangi aşirete mensup olduklarını bilemiyoruz. Yörede yapılacak bir sözlü tarih araştırmasının bulguları, bu paşaların hangi aşirete bağlı olduğunu bulmamıza yardımcı olabilir (Cevdet Paşa, C:8, 333).

1820 (1236) yılı içinde Osmanlı Devleti ile İran Devleti arasındaki ilişkilerde bir gerginlik görülmektedir. Bunun temel sebeplerinden birisi, sıklıkla yaşanan sınır ihtilaflarıdır. Sınır ihtilaflarının en önemli gerekçelerinden biri de yaz aylarını İran'daki yaylalarında geçiren aşiretlerin kış aylarında Osmanlı topraklarına gelmeleri veya yazı Anadolu yaylalarında geçiren aşiretlerin kışı İran topraklarında geçirmeleridir. Bu durum aşiretlerin hangi ülkenin tebaası oldukları yolunda ciddi belirsizliklere sebep olduğu gibi vergi tahsilinde aşiretlerin yerleşimleri konusu da sorunlar yaratıyordu.

Ahmet Cevdet Paşa bu sorunu şöyle anlatmaktadır:

“İran hududundaki aşiretlerin bazıları bir tarafta kışlayıp diğer tarafta yaylaya çıkardı. Bazen Osmanlı, Bazen İran tebasına geçerlerdi. (Cevdet Paşa, C:12,6)

Kürdistan vilayeti olarak tanımlanmış olan Süleymaniye, Şehr-i Zor, Köy sancaklarının yönetimi ise Babanzadelerden atanmış paşalar tarafından yürütülüyordu. Babanlar Halaçoğlu'nun tespitlerine göre, bugünkü Kadirli (Kars-ı Maraş) yöresinde yaşayan Babanlarla ilişkili görünmektedir. Ancak bunun ne kadar doğru olduğu ailenin İstanbul'da yaşayan üyelerinin ellerindeki belgelerden anlaşılabilir. Babanzadeler Osmanlı arşiv bilgilerinde, Büğdüz boyunun alt kolu olarak görünmektedir (Halaçoğlu, 2009, C.1,211). Yani bir Kürt aşiretinden çok bir Türk aşiretinin altı koluna mensup bir ailedir. Bu da bize aşiretlerin Kürt ve Türk olarak bir ayrım olmaksızın birbirleri ile iç içe girdiklerini hangilerinin ne kadar Türk hangilerin ise ne kadar Kürt olduğunun bilinmesini neredeyse imkansız hale getirdiğini göstermektedir. Yüzyıllardır yayla ve kışlakların ortak kullanılması sebebiyle iç içe yaşamış olmaları bazı güçlü Kürt aşiretlerinin içinde çok sayıda Türkmen aşiret ve obasının yaşadığını; bazı büyük Türkmen aşiretleri içinde ise çok sayıda Kürt aşiret ve obasının bulunduğunu göstermektedir. Halen yöredeki yerleşim yerlerinin içinde Kürteymir, Eymirkürdü, Avşarkürdü isimlerinin bulunması Barak aşireti içinde bir kolun Kürtdili olması verilecek binlerce örnekten sadece bir kaçıdır. Büyük Muş depremi sonrası Haymana ve Bala dolaylarına yerleştirilen Kürt aşiretlerinin Pehlivanlı ve Karakeçili Aşiretlerinin uhdesine bağlandığı bilinmektedir.

Babanzadeler yöredeki sorunların çözümünü gerçekleştirmek yerine bir kısmı İran şahlarının yanında; bir kısmı da Osmanlı Devleti yanında yer almış; iki devletin karşı karşıya gelmesine çok sayıda sınır ihlaline ve çatışmalara sebep olmuştur. Bu sırada Osmanlı Devleti ise Avrupa'da yaşanan savaşlardan dolayı sıkıntılı bir durumda iken, İran'la ilişkilerin barış içerisinde ilerlemesine önem verir. Ne var ki Babanzadelerin izlediği bu ikili siyaset sebebiyle sürekli bir istikrarsızlık bölgenin yoksullaşmasına, yüzünü batıya dönen Osmanlı devletinin doğuda bir başka sorunla uğraşmasına sebep oluyordu.

Bu olaylardan biri de Sincar Aşiretini cezalandırma işiydi. Sincar aşireti Osmanlı Arşiv belgelerine göre Eymir Boyunun bir alt kolu olarak Halep ve Sivas yöresinde yaşıyordu. Aynı zamanda Mardin, Muş ve Varto yöresinde yaşayan Sincarların bu kolla ilişkisi olduğu düşünülmelidir (Halaçoğlu, 2009, C. II:841-853). Bunun için de Milli

Aşireti İskanbaşısı Timur Bey paşalık unvanı ile göreve çağırıldı. Sincar köyüne yapılan baskın bir sonuç vermemiş, esasen aşiret atlılarından oluşturulan birlikler panik halinde kaçınca tedip ve ıslah gerçekleştirilememiştir (Cevdet Paşa, C:9,237).

1817 (1232) yılında ortaya çıkan gelişmeler, aşiretlerle devlet arasındaki ilişkiyi derinden sarsmıştır. Yörede etkin aşiretlerden biri olan Küçük Alioğlu topluluğunun beyi Dede Bey'in İskenderun'da idamı hakkında fermanın çıkmasıyla, Dede Bey, Maraş sancağına bağlı Bulanık kazası ayanı Ağca Bey ve kardeşi Ahmet Beyin yanına sığınmıştır.

Küçük Alioğlu, Maraş yöresinde yaşayan yörükân taifesi olarak kayıtlıdır (Türkay, 2005:477) Halen Anadolu'nun birçok yöresinde kimliklerini sürdürmektedirler. Bir kısmı ise tıpkı Fettahoğulları gibi Doğu Karadeniz'in güvenliğinin sağlanması amacıyla yörenin stratejik bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Tıpkı Fettahoğulları gibi Ceritlerin alt kolu olarak Osmanlı arşiv belgelerinde kayıtlıdır.

Küçük Alioğullarının bir kısmı Avşar boyuna bağlı olarak Haruniye, Göksun, Antakya bölgesinde yaşıyorlardı (Halaçoğlu, 2009, C.IV, 1565). Dede Bey'in idamı edilmesi görevi Halep Valisi Ahmet Paşa ve Maraş Valisi Kalender Paşa'ya verilmişti. Bu iki paşa idamı gerçekleştirmeye cesaret edememiştir. Bunun gerekçesini Ahmet Cevdet Paşa şöyle anlatmaktadır:

“Oysa oraların halkı yırtıcı aşiretler olup onların arasına düşen adamı korumak yararlı iş görme sayılırdı. Ağca Bey'e Dede Bey'i koruduğu için suçlu gözüyle bakılmazdı.” (Ahmet Cevdet Paşa, C:10, 263)

Burada dikkati çeken iki temel nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Osmanlı devlet ricalinin Anadolu'daki gelenek ve göreneklere bilmeden karar vermeleri ve yöre insanının birbiri ile bağlantısından habersiz olmalarıdır. İleride anlatacağımız gibi aşiretlerin birbirleriyle akrabalık bağlantıları dahil olmak üzere yoğun bir ilişkileri bulunmaktadır. Gaziantep'te bulunan bir aşiretin bir kolunun Kars'a kadar gitmiş olması, Payas'taki bir beyin Maraş'taki bir başka aşirete sığınması ve yardım talep etmesi veya edebileceği düşüncesinden habersiz sert tedbirler alınmak istenmesi bölgedeki isyanları önlenemez duruma getirmiştir. Bir başka nokta ise geçmişte bu aşiretlerin yöredeki durumu ve devletle ilişkisinin araştırılmamış olmasıdır. Osmanlı adeta devlet ricali belleğini yitirmiş gibi kararlar almakta ve aldığı kararlar yanlış ve eksik olmaktadır. Bunun sonucunu ise yine Cevdet Paşa tarihinden alalım:

“Halep’in çöl yaması Arap aşiretleri diğer taraflarında Kürt ve Türkmen kabilelerinin taarruzundan ötürü güven kalmamıştı. Halep halkı bile baş kaldırıp valilere karşı durmaktan geri kalmazdı.” (Ahmet Cevdet Paşa, C:10, 271)

Böylece sadece bu yıl içinde bu bölgeden isyan ettikleri gerekçesiyle haklılık ve haksızlıkları araştırılmaksızın idam edilerek kesik başları İstanbul’a gönderilerek siyaset meydanında sergilenen kişi sayısı 54’ü bulmaktadır. Bunlara yörede idam edilenler veya çatışmada ölenler dahil değildir.

Bunların içinde Milli Aşiret beyi Ömer Ağa, Rakka, Yeni il (Sivas) Halep ve Rumkale (Rakka)’de yaşayan ve birbiriyle ilişkili Türkmen aşireti beyleri arasında; Burak aşireti beyi, Maraş Yörüklerinden Küçük Ali Yörük taifesinin beyi Dede Bey, Ceritlerin Fettahlu koluna bağlı Akça (Ağçe) Bey de bulunmaktadır. İdamların etkisini göstermek için Burak aşiretini örnek verebiliriz. Çünkü Burak aşiretinin beyinin idam edilmesiyle birlikte devlete duyulan kin ve öfke, Suriye ile Sivas arasındaki geniş bir çevrede etkisini göstermekte ağıtları, ağızdan ağıza obalara yayılarak çekilen acı epepeleştirilerek yayılmaktadır. Burak Aşireti Osmanlı arşiv belgelerine göre, Rakka, Halep, Sivas, Tarsus-Kuştemur Nahiyesi, Adana-Karaisalı Nahiyesinde Salur Boyu’nun alt kolu olarak yaşamaktadır (Türkay, 2005:66; Halaçoğlu, 2009,C.I:417).

1818 yılında ortaya çıkan bir olay yine bu bakımdan dikkat çekicidir. Ceritlerin bir alt kolu olan Fettahluların Beyi Akça (Ağçe) Bey’in üç oğlu esasen aralarında akrabalık ilişkisi bulunan Karabeylü aşiretinin beyi Mustafa Bey’in yanına sığınınca işler daha da içinden çıkmaz hal alır. Verilen emir, suçlulara yataklık ettiği için Mustafa Bey’in de idamını içerir. Yöre ve gelenekleri çok iyi bilen Maraş Valisi Kalender Paşa durumu bildiği için saraya yazdığı bir raporla idamları engellemiştir (Cevdet Paşa, C:11, 28).

Karabeylü Aşireti Yörük aşireti olarak Anadolu’nun birçok yöresine dağılmış bir topluluktur. Bir kolları Yunanistan’a kadar giden bu kolun sürekli hareket halinde olması, devletle çatışma haline girmesi çok ciddi bir sorun olmuştur.

Osmanlı Devleti bir yandan Rusya, Avusturya, öte yandan Fransa ve İngiltere ile Kafkasya, Balkanlar, Suriye, Yemen ve Arabistan’da uğraşmakta iken yumuşak karnı olan doğu ve güneydoğu Anadolu’da kendisine insan, gıda ve ekonomik gelir kaynağı olan bir bölgede Devlet-i Aliye’nin otoritesini sağlamak kaygısıyla peş peşe hata yapmaktadır. Eğer Osmanlı Devleti yöneticileri Karabeylü Aşiretinin beyini idam et-

tirmiş olsaydı bu durum Osmanlı devleti aleyhine nerelerde olumsuz bir ortamın oluşacağına kısaca bir göz atalım: Karabeğlü: “Konar göçer Türkman Yörükani” olarak Anadolu’da Yeni il (Sivas) Aydın, Saruhan, Menteşe, Hüdavendigar (Bursa), Hamid (Isparta) Adala (Manisa), Balıkesir, Rumeli yakasında Dimetoka, Eceabat.” (Türkey, 2005:90, 394) Bu bölgelerde oba ve taifeleri bulunan Karabeğlü Aşiretinin beyinin idam edilmesi anında bütün aşiret mensuplarına yayılmaktadır. Bey kavramı basit bir yönetici adı değil sosyolojik bir örgütlenmenin getirdiği özel bir unvandır. Beyin bir anda gücünün yok olması demek ona bağlı bütün aşiretin başsız kalması düzenlerinin yok olması demektir. Bu durumda Aşiret dağılarak bir anda yoksulluk veya sefalet içine düşmekte, yayla ve kışlaklarını kaybetmektedir. Ya da aşirete mensup taife, oba veya bölükler istem dışı başka bir aşiret uhdesine verilmektedir ki her iki durumunda sosyal ve ekonomik ciddi sorunlar yarattığı açıktır. Bu sorunlar yeniden Osmanlı Devletine katlanarak artmış bir sorun olarak dönmektedir.

Bir aşiret, cemaat, ocak mensubunun birbirleriyle sürekli olarak haberleştiklerine dair bilgiler, Alevi ocakları ile ilgili olarak yaptığımız birçok alan araştırmasında ortaya çıkmıştır. Bazı ocaklar ve aşiretlerin 1950’li yıllara kadar birbirleriyle ilişkide olduklarını gösteren çok sayıda bilgi ve belge bulunmaktadır. Gazi Antep Yöresinde yaptığımız İmam Rızalılarla ilgili bir alan araştırmasında, bu ocağın bir kolunun Kars’ta Tecirli Türkmeyleri arasında halen yaşadığını, Kars’taki İmam Rızalıların Balıkesir yöresindeki İmam Rızalılara 1960’lı yıllara kadar görgüye gittiklerini ve akrabalıklarını sürdürdüklerini tespit ettik. Yine yaptığımız bir başka alaDede Kargın Ocağının yazılı belgelerinde Malatyalı Dedekargın ocaklılarının Aydın Denizli ve Manisa’da mensuplarıyla haberleştiklerine dair yazışmaları bulduk ve Gazi Üniversitesinin Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisinde yayınladık. Bir başka örnek ise Güvenç Abdal Ocağı’dır. Bu ocak mensuplarının İzmit, Kandıra, Düzce çizgisinde bütün Batı Karadeniz’e dağıldıklarını biliyoruz. Yörede yaptığımız araştırmalarda Gümüşhane Kürtün’den ocak inanç önderi Molla İlyas’ın 1950’li yıllarda vefatına kadar görgüye gittiğini tespit ettikbu konuda hazırladığımız bir makaleyi Gazi Üniversitesinin Araştırma merkezinin dergisinde yayınladık. Bağla birbirlerine gitmekte, kız alıp kız vermekte ve acılarını paylaşmaktadırlar. Bu bilgiler bize yapılan ufak bir adaletsizliğin bedelinin devlet tarafından ödendiğini göstermektedir.

Bunun sebebi hiç kuşkusuz yönettikleri ülkenin özellikleri ile ilgili derinlemesine bir bilgiye sahip olmayan devlet adamlarının, İstanbul’da saray entrikalarının içinde

boğulmuş olmalarına ve oturdukları yerden karar verme alışkanlığı edinmelerine bağlayabiliriz. Bu söylediklerimizi tarihlerin hemen tamamından kanıtlarla göstermek mümkündür. Bizim burada ortaya koymaya çalıştığımız gerçek genellikle ülkemizde göz ardı edilen bir gerçektir. Sorun aydın ve devlet adamı zihniyetindeki değişimlerdir. Osmanlı devletinin yükselişi dönemindeki yönetici ve aydın profili ile duraklama ve gerileme dönemindeki aydın ve devlet adamı zihniyeti incelenmemektedir. Oysa asıl sorun orada yatmaktadır. Tanzimat, sonrası, Osmanlı Devletinin yıkılışı ve cumhuriyetin kuruluşunda da sorun, çatışma acıların kökeninde yatan şey oluşan yanlış zihniyetlerin eleştirilmeden ve düşünülmeden uygulamaya konulmasıdır.

16. yüzyıl tapu tahrir defterleri ve Hazine-i Evrak defterleri üzerinde yaptığımız araştırmalarda o dönemde tahrir veya vergi işiyle görevlendirilmiş olan memurlar gittikleri bölgelerde halkla yaptıkları görüşmeler sonrası aldıkları kararların gerekçelerini defterlere kaydetmişlerdir. Özellikle vergi ve tapu tahririnde yetki ve inisiyatif kullanırken son derece titiz, dikkatli ve adilane davrandıklarına dair önemli bilgiler bulunmaktadır. Eğer tahrire gittikleri yerde halk gerçekten kendilerini geçindirme zorluğu içinde ise bu kayıtlara geçirilmekte vergileri düşük tutulmaktadır. Hatta ekip biçmekte güçlük çeken köy ve aşiretlere ilave imkan sağlanmasını bizzat kendileri yapmakta ve kayda geçirmektedirler. Mühimme Defterlerinden de bu zihniyet farklılaşmaları rahatlıkla görülebilir. Kanuni'nin Arnavutluk Beylerbeyi Malkoçoğlu Ali Bey'e gönderdiği bir fermada iki önemli noktaya dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi mutlak manada adaletin sağlanması, ikincisi halk yoksullaşmaya başladığı anda vergi alınmaması ve İstanbul'dan maddi destek istenmesi yolundadır. Malkoçoğlu Ali Bey Hacı Bektaş Dergahının bir bölümünü yaptıran ünlü devlet adamlarından biridir.

Bu durum bizim asıl konumuz dışında gibi görünmekle birlikte Anadolu'yu iyi tanımayanların bazı olayları yerel olaylar gibi değerlendirmeleri, anlamaya çalışmaları büyük bir tarihsel hatadır. Doğu ve Güney Doğu Anadolu yöresini tanımak için bölgeyi ve bölgenin bağlantılarını çok iyi bilmek gerekir. Çünkü Anadolu'da aile dahil hiçbir sosyal topluluk lokalize değildir. Bütün ülkeye yayılmıştır. Bu günümüzde de bir çok örnekle gösterilebilir. Bunu anlamamak devlet adamı veya aydın olarak ülkemizin iyiliği için ürettiğimizi sandığımız çözüm önerilerini acıdan başka bir şey getirmeyeceğini gösterecektir. Sözlü tarih çalışmaları sırasında Varto'dan 1950'li yıllara kadar Suriye'ye canlı hayvan nakli yapıldığı, yöredeki insanların Musul ve Rakka'da akrabalarının bulunduğu, Malatya ile Halep Rakka arasında araştırma yaptığımız

sırada güçlü sınır ve gümrük kontrollerine rağmen akrabaların birbirine gittiklerini, Pehlivanlı Aşireti'nin Halep ve Rakka'daki kollarının Türkçeyi unutmuş olmalarına rağmen Keskin yöresindeki akrabalarına gelip gittiklerini tespit ettik ve yayınladık.

Bu bilgilere bağlı olarak 1818 yılı içinde Van ve Diyarbakır'da ortaya çıkan olayların Muş, Bingöl ve Varto yöresini de etkilediğini biliyoruz. Van Mutasarrıfı Derviş Paşa, Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'ya kızdığı için Ağrı yöresinde bulunan Sebki aşiretini kışkırtmış; Sebki Aşireti, Muş ve Bulanık yöresini yağmalamıştır. Selim Paşa da bunun intikamını almak üzere Çıplak Şeyh isimli komutanının başkanlığında askerlerini Van'a göndererek Adilcevaz'ı yağmalatmıştır. Bu, yönetim zaafının en tipik örneklerinden yalnızca birisidir.

Diğer yandan isyanların bastırılmasında Diyarbakır Valisi Behram Paşa tarafından, Milli Aşireti İskanbaşı Eyüp ve Telli Aşireti beyi İbrahim Bey'in destekleri talep edilmiştir. Osmanlı kayıtlarına göre, Telli Aşireti Diyarbakır ve Malatya çevresinde yaşayan bir Kürt aşireti olarak görünmektedir. Eyüp Aşireti ise Anadolu'nun birçok yöresine dağılmış bir Yörük taifesi olarak kayıtlara geçmişlerdir. Görüldüğü gibi aşiretler arasında hiçbir zaman etnisiteye dayalı bir ayrılık bulunmamaktadır. Bunun sebepleri üzerine dergimizin ilk üç sayısında yazdığımız Anadolu'ya geliş isimli makalemizde değerlendirmeler yapmıştık.

1818 yılı olaylarının kısa bir değerlendirmesini yaparsak, bir yönetici bir başka yöneticiyi zor duruma düşürmek için Doğu Anadolu'nun önemli aşiretlerinden olan, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Ruslara ağır kayıplar verdiren bir aşireti diğer aşirete saldırtmaktadır. Kişisel çıkar çatışması yüzünden diğer yönetici de bir başka aşireti harekete geçirerek bir şehri yağmalatarak açlığa ve yoksulluğa mahkum etmektedir. Çıkan gerginlik ve çatışmaları ortadan kaldırmak için ise bir başka aşiret grubunun yardımı istenerek yöredeki insanlar zincirleme birbiriyle vuruşturulmakta ve düşmanlıklar beslenmektedir.

1820 yılında ortaya çıkan en önemli olaylardan biri de doğu ve güneydoğu Anadolu'da birçok ilimizde halen varlıklarını sürdüren Haydaranlı aşiretinin kışlamak üzere Anadolu'ya gelmeleri sonucunda ortaya çıkmıştır. Haydaranlı aşiretinin beyi hangi gerekçeyle olduğunu bilmediğimiz bir kararla Muş, Mazgirt (Tunceli) ve Erciş yöresinde, kardeşi de Muş ve Malazgirt sancaklarında kışlamayı planlamışlardır.

Haydaran aşireti, İran tarafında yaylamaları bedeli olarak İran Şahına 16 bin tümen

rüsüm vergisi ödemektedirler. Haydaran aşiretinin kışı geçirmek üzere Osmanlı topraklarına girmesi üzerine İran Şahı gelirlerinden olmuş ve bu durum siyasi sorun haline dönüşmüştür. İran tarafı Haydaran aşiretinin yeniden İran tarafına geçirilmesini istemiş, bu yüzden ortaya çıkan siyasi krizde taraflar arası görüşmelere başlanmıştır. İstanbul'dan İran tarafına Hazinebaşızade Esat Efendi görevlendirilir. Esat Efendi bu görüşmeler sonrası dönüşünde saraya geniş bir rapor vermiştir. Rapor 19. yüzyılda Türk-İran sınırı, bölgedeki aşiretlerin hareketlilikleri ile Irak-Türkiye-İran sınırlarının tarihsel yapısı üzerinde önemli bilgiler vermektedir (Cevdet Paşa C.11 318:ek 9).

Buradan anlaşıldığına göre, İran tarafı da Osmanlı tarafı da savaştan çok uzlaşmadan yanadır ve bazı aşiretlerin Zend Kerem Han'dan beri verdikleri "rüsüm-ı adiyeyi" ödedikleri takdirde iki taraf için de sorun olmayacağını belirtmektedir. Taraflar bu noktada anlaşmışlardır.

Haydaran Aşiretinin önemli bir kısmı Anadolu tarafında kalmış, daha sonra anlatacağımız Rus İşgali sırasında Anadolu'nun diğer yörelerine dağılmışlardır. Alan araştırması yaptığımız Varto ve Bingöl yöresinde de önemli sayıda Haydaran köyü bulunmaktadır. Haydaran veya Haydarlu aşireti Avşar ve Salur boylarının altında yaşayan bir büyük aşiret olarak görünmektedir. Bu konuda geniş bilgi Halaçoğlu'nun çalışmasında bulunmaktadır (Halaçoğlu, 2009, C.III, 1023). Halaçoğlu bu ilişkinin hangi belgeye dayandığını belirtmemektedir.

b. Aşiretlerin İslahı veya Fırka-yı İslahiye Planının Etkileri:

19. yüzyılda Osmanlı devlet adamlarının zihninde iki ıslah bölgesi çok önemli yer etmektedir. Bunlardan birincisi Adana Maraş, Kayseri, Halep, Rakka eksenindeki aşiretlerin ıslahı, ikincisi ise Dersim, Bingöl, Varto bölgesindeki aşiretlerin ıslahıdır. Bunun temel gerekçelerinden birisi devlet adamlarının gayr-i Müslim Osmanlı vatandaşlarının da askere alınması hususunu tartışmaya başlamış olmasıdır. Osmanlı Devletinin asker gereksinmesi yanında geleneksel olarak savaşa gitmeyen gayr-i Müslimlerin eşitlik talepleriyle birlikte kendilerine verilen haklar çerçevesinde askerlik yapmaları düşüncesidir.

Ancak gayr-i Müslimlerin askerlik yapması düşüncesi o dönemde çözülmesi zaman alacak bir sorundur. Bu yüzden Cevdet Paşa devlet ricaline şu öneriyi götürmüştür:

"Hin-i fetihten beri Gavur Dağı, yani Cebel-i bereket bir hal-i isyandır Kozan Dağlarına hükümet-i devlet-i aliye hiç girmedir. Hısn-ı Mansur (Adıyaman) tarafı bir hal-i

ser-keşide ve Akçadağ ile Dersim dahi Gâvur Dağı tarafında bulunuyor ve buraları birer eşkıya yuvası olup etraftaki caniler buralara iltica ile hükümetin pençesinden kurtuluyor ve ser-keşide dolaşiyor. Bunlar taht-ı inzibata alınsa nüfusça elimize pek çok sermaye geçer. Kur'a daireleri teneffüs eder. Yoksa o makule hal-i isyanda bulunanlar müstesna tutulup da yalnız o hali mu'îaya yüklenirsek günden güne Anasır-ı asliyemize zaaf gelir. İbtida buralarının ıslahına himmet olunmalıdır. Bir taraftan dahi teb'a-yı gayr-i müslimeden asker alınmak meselesini düşünmelidir." (Cevdet Paşa Tezahir, 1986:107 (21-39))

Cevdet Paşa Tezahir'de Gavur Dağları ve Adana yöresindeki iskan faaliyetleri sırasında aşiretlerin toprağa yerleştirilmesi ve cezalandırılması çalışmalarından söz ederken yöreye Van, Muş ve Dersim'den destek amacıyla gelen birliklerden söz eder. Devlet halen Kuyucu Murat Paşa siyasetini takip etmekte bir taraftaki sözde ıslahat için askeri gücü kullanırken Anadolu'nun bir başka tarafındaki aşiret güçlerini kullanmaktadır. Bunun yarattığı kin ve düşmanlık duygularının oluşturduğu kargaşa beklenen iyileşmeyi sağlamadığı gibi sorunları kangrenleştirmektedir. Halkının bir kısmını diğer bir kısma düşman ederek iç huzuru sağlama mantığının ancak bir akıl tutulması ile gelişeceğini bir kere daha görüyoruz. Her ne kadar kendisi çalışmalarının başarısını göstermek için söylemiş olsa da şu bilgiye yer vermektedir:

"Fakat bu esnada Mirmiran Aslan Paşa ve Eleşkirtli Mehmet Bey beş-altıyüz kadar güzide Çerkez ve Gürcü ve Kürt atlarıyla gelip Firka-i İslahiye'ye mültehih olmuşlar idi. Pek güzide ve gayet mazbut süvari idiler. Alel husus Kürd atlarının pek çoğu aşiret beyleri ve ağalarıydı. Hep fahri olarak aşiretlerinden birer miktar atlı alarak Mehmet Bey'in askerine karışmışlar idi. Hatta Dersim Dağı ağalarından Mahmut Ağa dahi gelmiş idi." (Ahmet Cevdet Paşa, Tezahir,1985: 157) Cevdet Paşa, Dersim Ağasının yapılan çalışmaları görmek için geldiğini söylemektedir. Bilindiği gibi Dersim bir bölge adıdır. Bölgenin bir ucu Bingöl, diğer ucu Erzincan, diğer ucu da Elazığ'da bulunmaktadır. Dersim ağası buradaki hangi aşiretin ağasıdır, bu belirtilmemiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi Osmanlı devlet adamı bir yerde uygulayacağı ıslahat hareketini askeri bir hareket olarak uygulamakta, bu askeri harekâtı yaparken de Anadolu'nun bir başka yöresindeki aşiret ve oymakları kullanmaktadır. Bunun daha sonra yaratacağı kin ve nefret duygusunu, yaratacağı toplumsal travmayı hiç hesaba katmamaktadır. Oysa devletlerin idaresinde alınan kararların ülkenin en az elli yıllık geleceğine etkisi göz önünde bulundurulmalıdır.

Ahmet Cevdet Paşa'nın Osmanlı Devletinin en kritik dönemleri ile ilgili değerle içişması Tezakir'de anlattığına göre yöreye şu iyi niyetli bir yaklaşımla gidilmiştir:

Yöredeki aşiretler ve oymakların ile gelenleri toplanacak ve artık yayla ve kışla düzeni içinde göç etmelerinin yasaklandığını, kendilerine Çukurova'da toprak verileceğini, isteyenlerin yaylalarda isteyenlerin de kışlalarda yerleşmelerinin zorunlu olduğu belirtilir. Ahmet Cevdet Paşaya göre bu son derece adilane ve doğru bir karardır. Bu itibarla Kadırlı gibi bazı merkezler yeni kurulur ve idari yapılanma gözden geçirilir. Ancak unutulmuş küçük bir nokta vardır. O da aşiretler koyun, keçi, at, deve ve katır beslemektedirler. Bu hayvanlar için kışın ılıman bir bölge olan Halep, Rakka, Adana ve Hatay yöresinde bulunmak zorundadırlar. Çünkü kışı sert geçen yaylalarda hayvanların yaşaması yem bulabilmesi mümkün değildir. Yazın ise bu hayvanlar için taze ot ve su ihtiyacı bulunmaktadır. Sıcak ve kuru bir havası olan Halep, Rakka, Adana gibi yörelerde yaz boyu kalabilmek mümkün değildir. Bu aşiretler binlerce yıldır ekonomileri besiciliğe bağlı topluluklardır. Başka bir üretim ilişkisini bilmemekte ve beğenmemektedirler. Tarım ekonomisine geçmeleri, öğrenmeleri ve alışmaları en azından beş-on yıllık bir zaman dilimini gerektirmektedir. Bu geçiş içinde aşamaların konulması gerekmektedir. Oysa devlet hemen ve silah zoruyla toprağa yerleştirmeye veya yaylada kalmaya zorlamaktadır. Bu durum kaçınılmaz bir çatışmayı da beraberinde getirmiş 1860'lardan günümüze kadar süren acıların, yaraların ve sosyal çalkantıların oluşmasına sebep olmuştur. Çok üzücüdür ki bu konu ile hiçbir sosyologumuz ilgilenmemiş, bilimsel olarak o dönemde yapılan uygulamaların sebep ve sonuçları değerlendirilmemiştir. Oysa Edebiyatçılarımız konunun yarattığı sosyal bunalımları ve acıları toplumsal hafızalarımıza romanları ve hikayeleri ile kazınmışlardır. Bu konuda Yaşar Kemal'in romanlarının sadece edebiyatçıların değil sosyologlarında ilgi alanına girmesi gerekmektedir.

Ahmet Cevdet Paşa, Fırka-i Islahiye'nin doğu Toroslar operasyonundan sonraki ikinci adımını Malatya, Akçadağ ve Dersim bölgesi olarak planlar. Bu operasyonu gerçekleştirememelerinin sebebini ise Eflak Boğdan Savaşı ve buraya asker sevki olarak göstermektedir (Cevdet Paşa, Tezakir, S.201).

Sonuç olarak Fırka-ı Islahiye olayı asker toplamada bir yarar sağlamadığı gibi yaraları uzun yıllar sarılamayacak sosyal ve ekonomik çöküntülere sebep oldu. Oysa bölgede yapılması gereken şey ciddi bir alan araştırması sonucu durumun tespiti, sorunların derinlemesine analizi, bu analiz sonucu ortaya çıkan bulgulara dayalı olarak ortaya

atılacak bir çözüm önerisi ve yöre halkının bu çözüm önerisine katkısıdır. Bunu bugünün zihniyeti ve bakış açısıyla değil Osmanlı Devletinin yükseliş döneminin ve Selçuklu Devletinin aydınlık dönemlerinin yönetim anlayışı ile söylüyoruz.

1860'lı yıllardaki devlet yöneticilerindeki bu algı daha sonra da etkisini devam ettirmiş, bölgenin askeri tedbirlerle ıslah edilmesi fikri maalesef Birinci Dünya Savaşı yıllarında da sürmüştür. Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan Dersim isyanı ve bunun bastırılması ile ilgili gelişmelerin tarihsel kökenini Osmanlı Devletinin son dönem devlet adamlarının tedip ve ıslahat hareketi fikirlerinde aramak gerekir. Bu konu ile ilgili bilgilere ileride ayrıca yer vereceğiz.

Her ne kadar Ahmet Cevdet Paşa bölgenin ıslahını iki temel esasa bağlıyorsa da özellikle bölgede Ermeni isyanları ve bu isyanlar sırasında yabancı devletlerin Osmanlı Devletine verdikleri muhtıralar da Ermenilerin rahatsız oldukları önemli noktalardan birisi olarak konar göçer aşiretler gösterilmektedir. Ermenilerin saraya verdikleri isteklerini bildiren belgelerde aşiretler ve Kürtlerle ilgili hakarete varan suçlamalar yer almaktadır. Asıl konumuz olmamakla birlikte Ermenilerin “dağlı vahşiler” olarak nitelendirdikleri Kürtleri, İngiltere ve Fransa’ya şikâyet ettiklerine ve onların da İstanbul’da Babıaliyi bu konuda yaptırımlar için ciddi baskı altına aldıklarına dair elimizde çok sayıda belge bulunmaktadır. Oysa yörede Ermenilerin sosyal, kültürel ve ekonomik durumları ile yayla-kışla arasında göçen besici toplulukların sosyal kültürel ve ekonomik durumları birbiri ile çelişmemekte aksine birbirini tamamlamaktadır. Bu konuda dergimizin 1., 2., ve 3. sayısında Anadolu’ya yerleşen besici topluluklarla ilgili makalelerimizde yeterince bilgi bulunmaktadır.

Ermenilerin aşiretlerle aralarında çıkan ihtilafların çözümünde sarayı ve aşiretleri muhatap almak yerine Rusya, Fransa ve İngiltere gibi devletleri dost ve muhatap olarak görme yanlısına düşmüşlerdir. Bu yanlısı 1915 yılı olaylarına kadar ilişkilerimizin bozulmasına, Doğu ve Güneydoğda istikrarsızlığın artarak devam etmesine sebep olmuştur.

Şeyh Hasan an aşireti üzerinde yürütülen tedip hareketlerinin temel sebeplerinin Ermenilerin İngiltere, Rusya ve Fransa’ya gönderdikleri şikâyet mektupları ve bu ülkelerin Osmanlı devletine yaptığı siyasi baskılar olduğu kesin bir biçimde Osmanlı arşiv belgelerinde yer almaktadır. Ermeniler, dış güçlerin kendilerinin haklarını savunmaktan çok Ermenilerin haklarını savunuyormuş gibi görünerek kendi çıkarları için çalışan bu devletlerin gerçek niyetlerini asla anlamamışlardır.

Şeyh Hasan aşireti ile ilgili olarak yaptığımız alan araştırmaları ve “Erenlerin İzin-den” isimli belgesel filmin çekimi sırasında elde ettiğimiz bilgiler bize, birçok yeni bilginin ipuçlarını vermiştir. Şeyh Hasan Aşiret konfederasyonu, Anadolu’ya ilk gelenler arasında yer almaktadır. Şeyh Hasan aşireti ile ilgili olarak Elazığ, Malatya ve Tunceli ekseninde üç alan araştırması yaptık ve araştırma sonuçlarını değişik tarihlerde yayınladık. Şeyh Hasan aşireti ve Şeyh Ahmet aşireti iki kardeş olan şeyh Hasan ve Şeyh Ahmet’e bağlı aşiret konfederasyonu ve Alevi ocağı olarak yörede yaşamaktadır. Horasan üzerinden önce Elazığ Baskil’e gelmişlerdir. Anadolu’ya Horasan üzerinden gelen ilk topluluklar arasında yer almaktadırlar. Keban baraj suları altında kalan yerleşim yerleri ve Şeyh Hasan’a ait türbe burada bulunmaktadır. Daha sonra Malatya’nın Onar köyüne yerleşmişler. Şeyh Hasan Ocağının bir kolu Onar köyünde dokumacılıkla uğraşmışlardır. Onar köyünden Keban Baraj gölüne doğru inen yaklaşık sekiz kilometrelik galerinin dört kilometrelik kısmı baraj gölü altında kalmış geri kalan kısmı ise halen çevresinde dört sıra halinde yüz binlerce dut ağacı ile ipek böcekçiliği yapıldığının kanıtı olarak durmaktadır. Yörede ipek böcekçiliği ve dokumacılık yapıldığının açık kanıtlarından bir başkası da köylülerin bir uzak görüşlülükle bir köy müzesi haline getirdikleri binada ve mezarlıkta yapılan araştırmalarda ortaya çıkan mezar taşları üzerindeki dokuma tezgahı aleti resimlerinden anlaşılmaktadır. Yine bölge ile ilgili yapılan birçok çalışmada ve gezi gözlemlerinde, bölgeden Rusya ve Mısır’a ihraç edilecek kaliteden nitelikli kumaş dokunduğu anlaşılmaktadır.

Şeyh Hasan aşireti üzerine birden fazla araştırma ve bilimsel makale bulunmaktadır. Bunlar arasında en önemlileri İsmail Onarlı’nın yazdığı kitaplar ve makalelerdir. Ne var ki, yöreden elde edilen arkeolojik bulgular, mezar taşları ve bu mezar taşlarının üzerindeki motiflerin sağlıklı yorumlarının yapılamaması sebebiyle şeyh Hasan aşiretinin dokumacılıkla ilgileri tespit edilememiştir. Bizim bu makalemiz konu üzerindeki ilk bilimsel tespittir. Dokumacılık yapımları sebebiyle Aşiretin bir kolunun aynı zamanda Ahilikle de bağlantılı olduğunu rahatlıkla öne sürebiliriz. Onar Köyü Arapgir’e yakın bir köy olarak bölgenin dokumacılıktaki bilgi birikimini oluşturmuşlardır. Prof. Dr. Süreyya Faruki’nin 16. Yüz yılda Osmanlıda Kent ve Kentliler isimli çalışmasında bölgenin dokuma, boya teknolojisindeki durumunu gösteren bilgiler bulunmaktadır.

Şeyh Hasan aşireti ile ilgili üzerinde durulması gereken noktalardan biri de Onar köyünde bulunan “iki Baba Damı”dır. Bu Baba Damlarından birisi Şeyh Hasan’a, diğeri

onun soyundan geldiği kabul edilen Şeyh Baksı'ya (Şıh Bahşı) aittir ve kırlangıç çatılı on iki direklidir. Bu konuda Ankara Üniversitesi D.T.C.F bir çalışma yapmış ve iki binanın da mimari dokusunu bilimsel bir makale olarak yayınlamışlardır. Dr. İsmail Kaygusuz'un bu konudaki makalesi genellikle göz ardı edilen çok önemli bir bilimsel çalışmadır.

Bizim yörede yaptığımız araştırmada sözlü gelenekte Onar köyünün hemen dışında bulunan bir düzlükte Alaaddin Keykubat tarafından aşiret ve obaların ileri gelenlerinin toplandığı ve her birine özel görevler verildiği anlatıldı. Bu sözlü bilgileri biz daha sonra tarihsel kaynaklarla da doğruladık. Özellikle Yassı Çimen Savaşı sonrasında Erzincan, Tunceli, Malatya ve Elazığ ekseninde Alaaddin Keykubat'ın yöredeki aşiret ve inanç önderlerini bizzat topladığı onlarla görüşmeler yaparak her birine görevler verdiği, verilen bu görevlerin Osmanlı Devleti döneminde de aynen devam ettiği tarihsel belgelerle kesinlik kazanmıştır.

Bu durum uzlaşma kültürünün gücünü ve aydın düşünce yapısını göstermesi bakımından çok önemlidir. Alaaddin Keykubat'ın aşiretlerle savaşmak yerine uzlaşma kültürü içinde onların arasına girerek onlarla doğrudan temas kurmasının Anadolu'nun sosyal kültürel ve ekonomik yapısının gelişmesine büyük etkisi görülmektedir. Selçuklu hükümdarı olmadan önce uzun bir süre Malatya Kalesi'nde göz hapsinde kalan Alaaddin Keykubat'ın, halkın kültürünü ve psikolojisini yakından tanıma imkânı bulduğu bu gözlemlerini devlet yönetimine yansıttığı anlaşılmaktadır.

Bunu anlayan Osmanlı devlet adamları da uzun bir süre menziller, kervan yolları, posta Tatarlığı kurumu ve kışla-yayla sistemini bozmadan devam ettirmişlerdir. Duraklama ve çöküş dönemi devlet adamları ise bu yapıyı bozarak gittikçe hızlanan bir çöküş, yoksulluk eşkıyalık ve iç kargaşaya yol açmışlardır. Günümüzde ders alınması gereken noktalardan birisi işte bu birbirine zıt iki örnektir. Bir devlet adamının halkıyla bütünleşmesi, onları dinlemesi, sorunlarına birlikte çözüm bulması, sonra bunu bir ilke haline getirerek yaygınlaştırması halkın sosyal belleğinde önemli bir yer edinmektedir. Onlarca kere alan araştırmasına gittiğimiz Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da okuma yazması bile olmayan yaşı altmışın üzerindeki insanların Alaaddin Keykubatı dün yaşamış gibi hatırlamalar heyecan verici bir durumdur.

Şeyh Hasan aşiretinin bir diğer kolunu oluşturan aşiretler Tunceli Hozat bölgesine yerleştirilmiş, Bu aşiretin konfederasyonunun başlıca görevleri Tokat, Erzincan üzerinden Karadeniz, doğu ve güneydoğu Anadolu'yu, İç Anadolu'yu Suriye platosu-

na bağlayan stratejik yolun güvenliğini sağlamakla, yaylaların düzenini yürütmekle, Kiği demir madenleri ile Ergani ve Elazığ bakır madenlerinin işletilmesi ve madenlerin taşınması ile savaş anında lojistik, menzil, su kuyu ve sarnıçlarının bakımı ve yol güvenliğinin sağlanmasıyla sağlanmasıdır Bu yöredeki diğer aşiretlere de benzer görevler verilmiştir.

19 yüzyılın başlarında Osmanlı devleti ve Anadolu için son derece önemli sorumluluklar yüklenen bir aşiret konfederasyonu hakkındaki şikayetleri devlet yerinde ve detaylı bir biçimde incelemek yerine yapılan şikayetlere göre hareket etmiştir. İnanç ağırlıklı manevi gücü de üzerinde taşıyan Şeyh Hasan ve Şeyh Ahmet aşiretlerinin ileri gelenlerinden ellisi idam edilerek kesik başları İstanbul'da siyaset meydanında sergilenmiştir. Bu olayın üzerine aşirete bağlı olanlar Bingöl, Muş, Varto, Tunceli, Erzincan, Erzurum ve Kars yörelerine dağılmışlar, bir kısmı aşiretlerinin isimlerini gizleyerek kendilerine mensup aşiretlerin adlarını kullanarak yaşamlarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Bölgenin istikrarsızlaşması, savunmasız hale gelmesi ve Rusların işgali sırasında ağır hasar görmesinin sebeplerinin başında bu olay gelmektedir. Osmanlı arşiv kayıtlarında bu konuda birçok belge bulunmaktadır. Bu belgeler Ahmet Hezarfen ve araştırmacı yazar Cemal Şener tarafından yayınlandığı için ayrıca üzerinde durmuyoruz.

Doğu ve güneydoğu Anadolu'da yaptığımız yüz yüze görüşmeler, söz konusu aşiretlerin bu sürgünlerden geriye kalan acılarının izlerinin halen sosyal hafızada bütün canlılığı ile yaşadığını göstermektedir. 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan ve uzun süre Elazığ, Tunceli ve Malatya yöresinde Şeyh Hasan aşireti ile yöre voyvodaları Çarsancaklar arasındaki çatışmalar, sosyal ve ekonomik anlamda olumsuz etkiler yaratmıştır. Şeyh Hasan ve Şeyh Ahmet aşiretlerinin dağılması ile tamamen kontrol dışı kalan diğer aşiretlerin kontrolünü de imkânsızlaşmıştır.

Kurtuluş Savaşı yıllarında ortaya çıkan Koçgiri İsyanının tarihsel kökeni olarak da Koçgiri aşiretinin bağlı olduğu şeyh Ahmet ve Şeyh Hasan aşiretler konfederasyonunun dağılmasını gösterebiliriz.

c. Kültürel Erozyana Direnen Bir Başka Ocaklı Boy Koreşan (Kureşan)

Güney ve doğu Anadolu'daki önemli aşiretlerden birisi de Koreşan aşiret konfederasyonudur. Koreşan, kendisine bazı aşiretlerin bağlı olduğu bir ocaklı boy birliğidir. Koreşan aşireti üzerinde de birden fazla araştırma gezisi düzenledik. Araştırma ge-

zilerimiz 1997 yılından 2011 yılına kadar dönem dönem olmuş, araştırmamız adeta iz sürme biçiminde gerçekleştirilmiştir. Her araştırmaya gidişimizle olayın bir boyutu çözümlenmiş, adeta bir yap bozun parçaları birleştirilerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır. Koreşan konusunda önemli bilgi ve bulgulara ulaşılmıştır. Ancak halen çözümlenmesi gereken bazı temel hususlar derinlemesine araştırma yapmayı gerektirmektedir.

Üzerinde durmamız gereken bir nokta araştırmacıların önünü açacağı için buraya alıyoruz. O da “Koreş” kelimesinin “Kureyş” kelimesi ile karıştırılmasıdır. İkisinin de yazılışı hake kullanılmadığı zaman bir birine çok yakındır. Ancak bizim üzerinde durduğumuz Alevi aşireti olan Koreş’tir. Dolayısıyla bazı yazarların Kureyş aşireti ile karıştırmaları büyük bir yanlışlıktır. Nitekim İbnü’l Esir’in El Kamil isimli kitabını çeviren yazarlarımız da yanı yanılığa düşmüşlerdir. Öncelikle Kureyş ve Haşimi toplulukları arasında çıkan kanlı ihtilaf sebebiyle bir Alevi aşiretinin Kureyş ismini alması mümkün değildir. İkinci olarak Doğu Anadolu’da yaşlıların tamamının ağzından Koreş ve Koreşan ifadesi bulunmaktadır. Koreş: Horasan, Koraşan:Horasanlı anlamına gelmekte ve Zazaca bir ifade olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski belgelere baktığımız zaman kelimenin Arap harfleriyle yazılış biçimi Koreş olarak okumamız gerektiğini göstermektedir. Böyle okunması gerektiği konusunda başka tarihçi ve yazarlar da bizimle birleşmektedir. Bu yüzden öncelikle aşiretin adının Koreşan olarak okunması gerekmektedir.

Burada çözümlenmesi oldukça güç olan bir sorunla karşı karşıya olduğumuz görülmektedir. Bu da Koreşan’la Derviş Beyaz Ocağı arasındaki bağlantının tam olarak ortaya çıkarılamamış olmasıdır. Koreşan ile ilgili belgeler üç bölgede bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Tunceli Nazımiye’de bulunanlardır. Bu belgeler henüz elimize geçmemiştir. Çünkü belgenin elinde bulunduğu öne sürülen aile, Tunceli’ye on kilometre mesafede bulunan Aktuluk’ta yaşamaktadırlar. Tunceli yöresinde alan araştırması sırasında iki kere gittiğimiz halde evde bulamadığımız için kendileriyle görüşemedik. Ancak bize özellikle yaşlılar ısrarla ceylan derisine yazılmış olan belgenin Aktuluk’ta yaşayan ailede olduğunu söylemektedir.

Diğer belgeler Tunceli Milletvekili Musa Ateş’te bulunan belgelerdir ki, bu belgeler tarihsel derinliği olmayan bilgilere dayanılarak yakın zamanda derlenmiş bilgilerden oluşmaktadır. Bunun dışında Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi dergisinde yayınlanmış olan ilk belgeler Tunceli Valisi Kenan Gü-

ven tarafından fotokopileri yaptırılarak çoğaltılan belgelerdir. Bu belgeler noter onaylı olarak okunmuş ancak bazı bilgi ve okuma hataları Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi tarafından düzeltilerek yeniden yayınlanmıştır. Üçüncü belge ise bize Adıyaman yöresinden gelen belgelerdir. Bu belgeler bir şecere ve bir icazetname olarak Kerbela'da hazırlanarak şu anda Mersin'de yaşayan Zülfikar Dedeoğlu'nun ailesine verilmiştir. Belge bize bu aileden intikal etmiştir. Bir diğer bilgi ise herhangi bir yazılı belgeye dayanmaksızın Erzincan üzerinden gelen belgelerdir. Bunlardan biri Erzincan Çayırılı, eski adı Kara Melik'den sözlü olarak anlatılan bilgilerdir. Bu kolun son temsilcisi olan ve Hakk'a yürüyen Paşa Doğan Dede'nin verdiği bilgilerdir. Paşa Doğan Dede soy şeceresini ezberden okuyordu. Bu bilgileri daha sonra yazılı hale getirerek bizlere verdi. Bu bilgilerin yazılı belgelerle teyit edilmesi gerekmektedir.

Aynı zamanda Erzincan'da Koreşan ocağının Gaziler kolu da bulunmaktadır. Bu kolun elinde de maalesef yazılı belge bulunmamakla birlikte sözlü geleneğin önemli bir kısmı yazıya geçirilmiş, ocağın dedelerinden olan Zeynel Ertekin sözlü bilgileri bir Azeri ressamı resimleterek Antalya Side'de açtığı özel bir müzede sergilenmektedir.

Koreşan'a ait asıl belgelerin bulunduğunu düşündüğümüz bölge Gaziantep Misis'tir. Gaziantep'te yaptığımız bir gezide on beş Çepni köyünü ve Koreşan'a ait kutsal ziyaret yerlerini dolaştık. Mezarlar ve mezar taşları tarihsel doku içinde bozulmadan korunmuş, ancak türbeler maalesef bilinçsizce tahrip edilerek betonarmeden yeni türbeler yapılmış, tarih tamamen kaybedilmiştir. Yine de bu mezarlıklarda derinlemesine bir çalışma yapılması bu mezarların kültür mirası olarak koruma altına alınması gerekmektedir. Yörede bulunduğumuz süre içinde bize ocaklarla ilgili şecere ve icazetname gösterecekleri söylenmiş ama maalesef ayrılmadan ancak yarım saat önce çok kalabalık bir topluluk önünde belgeler açıldığı için detaylı bir okuma yapılamamıştır. Gördüğümüz her iki belge de yazı stili, kağıdın ebadları ve düzenlenişi itibarıyla özgün belgelerdir. Ancak okuyacak veya görüntüsünü alacak kadar zamanın olmaması, belgenin birinin aşırı tahrip olarak orijinal mahfazasına zorla sıkıştırılmış olması sebebiyle konuyla ilgilenen özel restorasyon uzmanları tarafından açılması, onarılması ve sonra okunması gerekmektedir. Bize verilen bilgiye göre belge, İmam Musa Kazım'ın oğlu Seyit Hasan'dan gelmektedir. Bu sözlü bilgi doğrudur. Çünkü İmam Musa Kazım'ın Seyit Hasan isimli bir oğlu bulunmaktadır. Ancak belgenin açılarak okunması sonucu Koreşan Ocağı ve aşiretle ilgili kesin bazı bilgilerin çıkacağını düşünüyoruz.

Diğer taraftan ismi Çayırılı olarak değiştirilen Kara Melik köyü çok önemlidir. Eski kayıtlarda “Melik Koreşan” ibareleri bulunmaktadır. Koreşan’ın büyük bir oymak olduğu tarihsel bir gerçek olarak kesindir. Çünkü 16. yüzyılda hem Tapu Tahrir Defterleri’nde, hem de Hazine-i Evrak Defterleri’nde kayıtları bulunmaktadır. Bu kayıt “Koreşan Melikşah” biçimindedir. Aynı bölgede geçen ve At yetiştiren Türkmen oymakları ile birlikte anlatılmaktadır. Bu yüzden Erzincan’da bulunan Kara Melik köyünün adının bir tesadüf olması düşünülemez. 13. yüzyılın önemli tarihlerinden biri olan El Kamil’de, İbnü’l Esir Moğol ordularının Anadolu’ya gelişlerinde Nazımiye Boğazında Koreşan Aşireti tarafından durdurulduklarını anlatmaktadır. Bu da 13. yüzyılda Koreşan aşiret ve ocağının Nazımiye ve Pülümür’de olduklarının kesin kanıtları olarak gösterilebilir.

Ayrıca yine çok kesin bir tarihsel bilgi olarak Koreşan Melikşah cemaati ile Tuz Gölü’nün güneyinde At Çeken, Bayburtlu ve Turgutlu oymakları, Taife-i Türkmen olarak geçmektedir. 1500/1501 tarihli yazımlarda, her hanede ortalama beş kişi yaşadığı düşünülürse toplam olarak 5136 kişi Cemaat-i Koreş-Melik Şah olarak sayılmış ve ekili araziler dışında toplam olarak 41.800 koyun sahibi olarak görünmektedirler (Lindner, 2006: 180). 1530 tarihli Hazine-i Evrak Defterlerinde ise yine aynı yörede at yetiştiricisi olarak Koreş ve Koreş Melik Şah Cemaati olarak sayıldıkları görülmektedir (Hazine-i Evrak, 1996: 44).

Burada bugün anlaşılması çok zor olan noktalardan biri de at yetiştiriciliğidir. O dönemin en önemli ticari ve askeri varlığı atlardır. Özellikle Anadolu’da yetiştirilen atlar, hem Bizans atlarından hem de Avrupa atlarından farklı olarak hem daha çevik, askeri manevralar için çok uygun hem de savaşın en kanlı ortamında bile yüksek bir dayanıklılığa sahiptir. Bu gün yine unutulmuş çok önemli noktalardan birisi de atların bu nitelikleri kazanması genetik yapıları yanında aldıkları eğitimin kalitesinden gelmektedir. Yani at yetiştiriciliği görevi yakın zamanlarda ulaşım araçları ve zırhlı birliklerin oluşmasına kadar son derece önemli ve statüsü yüksek bir durumdur. Bugün itibarıyla modern ordularda zırhlı birliklerin önemi ile o dönemdeki atların savaş için eğitimi aynı öneme sahiptir. Buradan yola çıkarak Koreşan’ın Selçuklu döneminde bu özelliği ile çok yüksek bir statüye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ticari bakımdan at yetiştiriciliğinin önemine gelince yetiştirilen atlar yüksek bedellerle Bizans’a ve diğer Avrupa ülkelerine pazarlanıyor ve bundan da gelir elde ediliyordu.

Aynı yörede Afyon Güneşli’de Selçuklu döneminde ve Selçuklu mimarisi ile yapılmış olan “Baba Koreş” Türbesinin bulunması Koreşan’ın Selçuklular döneminde

dini konularda da güçlü bir kol olduklarını kesin olarak bize göstermektedir. Çünkü Afyon’un Güneşli beldesi yakınında bulunan “Baba Koreş” Türbesinin yalnızca bir türbe değil aynı zamanda bir dergah olarak eğitim hizmetleri verdiği çok açıktır. Yine bu yapının Akşehir kervan yolu üzerinde bulunması da dikkat çekicidir. Bina Selçuklu döneminde yapılmış eğitim hizmetleri veren bir medrese özelliği taşımaktadır. Ne yazık ki türbenin mermer alınışığı söküldüğü için kesin tarihi tespit edilememektedir. Yaptığımız alan araştırması sırasında medresenin harap ve terk edilmiş hali, tarihi öneminin fark edilmemiş olması bizi derin bir üzüntüye sevk etmiştir. Koreşanla ilgili bilgiler bir araya getirildiği zaman görülen ailenin din ve tasavvuf konusunda babadan oğla geçen inanç önderi niteliği taşıdıkları kesindir.

1530 Tarihli Hazine-i Evrak Defterinde Ankara ilinde Koreş Medresesinin bulunması ve Koreşözü köyünün bulunması da burada zikredilmesi gereken noktalardan biridir. Koreşan ocaklı aşiretinin, önemli inanç önderleri bilginler yetiştirdiğini burada kesinlikle söylememiz mümkündür. Bu bilgi bizim sözlü tarih derlemeleri sırasında karşılaştığımız ilk İstanbul kadısı Hızır Bey’in Koreşan aşireti mensubu olduğu yolundaki bilgiyi önemsememiz ve ciddiyetle araştırmamız için yeterli bir veridir. Yine sözlü tarih derlemeleri sırasında elde ettiğimiz bilgilerde yer alan Nasrettin Hoca, Şeyh Cemalettin ve Seyit Mahmut Hayrani ilişkisinin ortaya çıkarılması daha dikkatli bir tarih araştırması yapılmasının gerekliliğini ortaya koymuştur.

Ayrıca Konya sancağında Koreş kazasının bulunması, yine aynı yerde Koreş özü yerleşim yerinin bulunması Boz Ulus aşiret konfederasyonunun mensubu Türkmen aşiretlerinin de bu bölgede yaşamaları çok açık bir biçimde göstermektedir ki, Koreşan, Anadolu’da etkin bir aşiret ve aynı zamanda ocak olarak varlığını sürdürmüştür (Türkey, 2005: 137,223,265.467, 488, 601. Koreş özü: 218, 324, 632, 670). Aşiret olarak Akşehir sancağında (Türkey, 2005:102)

Yusuf Halaçoğlu, bir DPT projesi olarak arkadaşlarıyla birlikte Tahrir Defterlerinin taranması sonucu oluşturduğu çalışmasında, bizim yukarıda saydığımız yerleşim yerlerinde Koreşan topluluğunu At Çekenlerin alt kolu olarak ve Beğ Dili Boyuna bağlı olarak göstermektedir. (Halaçoğlu, c.iv: 1546)

16. yüzyıldan sonra düzenlenmiş olan Hazine-i Evrak defterlerinde Baba Koreş Medrese ve Türbesine yer verilmemiş olması, bu dergahın erken dönemlerde işlevini yitirdiğini göstermektedir. Fatih Sultan Mehmet döneminden sonra Koreşan’la ilgili olarak elimizde fazla bilgi bulunmamaktadır. Bunun sebepleri arasında Ailenin

İstanbul'un fethinden sonra veziriazamlık makamına kadar yüksek mevkilere devlet adamı yetiştirmesi, daha sonra da gözden düşmesi sonucu olabilir. Bu bilgi sözlü gelenekten gelen bilgilerle bizim araştırmalarımız sonucu elde ettiğimiz bilgiler sonucu yaptığımız bir yorumdur. Bu yorumu çok önemsemediğimizi belirtmek isterim. Burada yorumumuza yer vermemizin amacı tarihçiler Fatih dönemine ait belgeleri incelerken olayı bu açıdan da değerlendirmeleri ve özellikle Tazarruname Sinan Paşa'nın soy şecerelerini daha dikkatli incelemeleri içindir. Eğer Üsküdar Kadısı Hızır Bey bir Koreşan'sa Sinan Paşa'nın da bir Koreşan olması gerekmektedir.

Bu durumu belirlememiz iki bakımdan belirsizliği ortadan kaldırmaktadır. Bunlardan birincisi Koreşan kesinlikle büyük bir oymaktır ve Selçuklular dönemine kadar geriye gitmektedir. İkincisi Tuz Gölü çevresinde bulunan kolu Konya'da "Koreş Melikşah" olarak geçmektedir. Ayrıca bir kolları Gaziantep'te olduğu gibi dikkatle araştırıldığı takdirde Gaziantep ve Balıkesir Gönen bölgesinde de 1500'lü yıllar öncesi varlıklarını sürdürdükleri görülecektir.

Bizim buradaki amacımız Koreşan aşiretinin tarihini yazmak değil, onların Anadolu'da en eski dönemlere kadar inen arşiv belgeleriyle destekleyebileceğimiz bir tarihinin olduğunu ortaya koymaktır. Koreşan aşireti üyeleri, kendilerinin en eski inanç önderleri arasında iki kişiyi göstermektedirler. Bunlardan biri Hacı Koreş, diğeri ise Seyit Mahmut Hayrani'dir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu yöresinde hangi ocaktan olursa olsun bütün yaşlılar ağız birliği etmişçesine aynı şeyleri söylemekte ve şimdiye kadar hiçbir kitapta yazılı olmadığı halde Akşehir ve Konya yöresi ile ilgilerini ve Seyit Mahmut Hayrani'yle akrabalıklarını dile getirmektedirler.

Ancak elimize geçen ve Koreşan belgesi olarak gösterilen belgelerden Adıyaman'dan gelen belgeler dışındaki hiçbir belgede Hacı Koreş ismine rastlanmamaktadır. Buna karşılık Tunceli yöresinden gelen belgelerde Derviş Beyaz adı geçmektedir (Demir, 2003-25: 133). Bu da Koreşan'a ait belgelerin henüz ailelerin elinde bulunduğunu ve açığa çıkarılmadığını göstermektedir.

Seyyit Mahmut Hayrani ile Koreşan'ın olduğu iddia edilen ve inceleyerek yayınladığımız belgelerde yer edinen Mahmud-ı Kebir'in aynı kişiler olup olmadığını kanıtlayacak elimizde sözlü tarih bilgileri dışında bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak Seyyit Mahmut Hayrani'nin isminde bulunan "Hayrani" kelimesi halk arasında "hayran" kelimesinden gelen "şaşma", "aşırı beğenme" olarak alınmaktadır. Tasavvufi bir deyim olarak ele alırsak Tanrıya giden yolda bir merhalede inançlarından kuşkuya düşmüş

insan anlamında kullanılmaktadır. Oysa Hayrani kelimesinin çok açık bir biçimde bugünkü Afganistan’ın, “Afganistan Türkistan’ı” olarak bilinen Hayran bölgesinden geldiği görülmektedir. “Hayrani”, Hayranlı anlamında kullanılmaktadır. Hayran bölgesine baktığımız zaman iki büyük kültür kentinin bu bölgede olduğunu görüyoruz. Bu, Hz. Ali’nin makam mezarının bulunduğu “Mezar-ı Şerif”, ikincisi ise Belh şehridir. Koreşan’la Seyyit Mahmut Hayrani arasında ilgi olduğu sözlü gelenekte kesin olarak ifade edilmektedir. Buradan yola çıkarak Koreşan’ın Afganistan’ın Hayran bölgesinden Anadolu’yu geldiğini söyleyebiliriz.

19. yüzyılda doğu ve güneydoğudaki olaylara ve bu olayların, aşiretler üzerindeki etkisine dönecek olursak, Koreşan ve Şeyh Hasan aşiretleri ile ilgili olarak verdiğimiz bilgilerin günümüzü anlamamız açısından önemli olduğunu ortaya koymuş oluruz. Çünkü 200 yıl içinde bölgedeki nüfus yapısı adeta allak bullak olmuştur.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da sosyal, kültürel ve ekonomik yapının âdeta alt üst olmasının sebeplerinden bir başkası da öncelikle Rusya’nın bölgedeki Ermeniler üzerinde uyguladığı siyasettir. Bu siyasetin iki temel ayağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi ekonomik kalkınma ve refahın sağlanması ile birlikte Anadolu’daki Ermenileri kendi topraklarına çekerek onların ticari birikim ve zanaatkar kimliklerinden yararlanmak ve devlet yönetiminde kullanmak amaçlı izledikleri politikadır. Bu politikanın sonucu olarak çok sayıda Ermeni ailesi Anadolu’daki topraklarını terk ederek Çarlık Rusya’sına gitmiş ve orada yaşamaya başlamıştır. Anadolu’dan Rusya’ya giden bu Ermenilerin daha sonra Çarlık Rusya’sında çok önemli mevkilere geldiklerini görüyoruz. Bu konuda elimizde çok sayıda belge bulunmaktadır. Bu bağlamla alakalı olarak 1877 yılında doğu ve güneydoğu Anadolu’da Ermeniler arasında dolaşarak Ermeni göçlerini engellemeye çalışan üç Ermeni keşişinin gezi notlarını örnek verebiliriz (Armen,). Rusların Rusya’ya göç ettirdikleri Ermeniler arasından yetiştirdikleri subaylara yetkiler vererek 1877 Osmanlı-Rus Harbi ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu’da askeri harekatta kullandıklarını görmekteyiz. Birinci Dünya Savaşı yılları için Ermenilerin Ruslarla ilişkileri ile ilgili olarak çok sayıda Osmanlı belgesi T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri tarafından yayınlanmıştır.

İngiliz, Fransız ve Amerikalıların da Anadolu’nun doğu ve güneydoğu bölgeleri üzerinde yaptıkları araştırmalar ve misyoner faaliyetleri çok sayıda Ermeninin başta Fransa olmak üzere İngiltere, ABD ve diğer batı ülkelerine göç ettiklerini göstermektedir. Burada gözden kaçırılan en önemli nokta bu Ermenilerin zanaatkar kimliklerinin çok

yüksek olması ve batı ülkelerinin kalifiye eleman ihtiyacının karşılayacak özelliklere sahip olmalarıdır. Avrupa ve Amerika'nın sosyal ve ekonomik refahının artmasına paralel olarak bölgeden çok sayıda Ermeni ailenin bu ülkelere gittiğini yine bu bölgedeki İngiliz ve Amerikan konsolosluk raporları ve misyoner raporlarında görüyoruz.

Burada göz ardı edilmemesi gereken noktalardan birisi de devletin yörede istikrarı sağlayamamasıdır. Aynı zamanda kalıcı bir çözüm olarak istikrarı nasıl sağlayacağı konusunda da bir düşünce üretememiştir. Yaptığı tek şey yazımızın başlangıç kısmında da söylediğimiz gibi bir ayaklanma ve şikayet anında İstanbul'dan gelen bir kısım askerin yanına ayaklanmada rol almayan aşiretlerden asker toplayarak ayaklanmayı kanlı bir biçimde bastırmasıdır. Bu bastırma işlemi sırasında ortaya çıkan istikrarsızlık sebebiyle yoksullaşma ortaya çıkmış, yöredeki üretken insanlar bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Sürekli çatışma ve karışıklıkların olduğu bir bölgede etkili bir ticaretin ve üretimin olmasından söz edilemez. Yörede yaşayan Ermenilerin zanaatkar, tüccar ve üretici konumundaki büyük kısmı başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere veya Rusya, Hindistan, ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler göç etmişlerdir. Yörede kalan diğer Ermeni toplulukları ise yine önce Çarlık Rusya'sının daha sonra diğer Avrupa ülkelerinin uyguladığı "Şark siyaseti" gereği önemli bir araç olarak kullanılmış ve Ermeni komitalarının oluşmasına ve bunların karışıklık yaratmalarına sebep olmuştur (Armen,).

Bu siyasi gelişmelerin yarattığı kin ve düşmanlık ortamı, yöre halkının birbirine karşı güvenini yok ettiği gibi Rusların bölgeyi işgaline zemin hazırlamıştır. II. Sultan Abdülhamid'in bu Ermeni terör eylemlerinin sonucu olarak bölgenin kaybedilmesini önlemek için kurduğu Hamidiye Alaylarının bölgede yarattığı etki de kırılma noktalarından bir başkasını oluşturmuştur. Hamidiye Alaylarının daha çok güçlü olarak Sünni Aşiretlerden seçilmesi üzerine yörede Yavuz Sultan Selim ve Şah İsmail çekişmesinden sonra ikinci bir Kızılbaş tedip hareketi yaratılmıştır. İstanbul'da yetiştirilen Aşiret beylerinin yöreye döndükten sonra Ermenilerle birlikte Kızılbaş aşiretleri üzerinde baskı uygulamaya başlamaları kanlı çatışmalara sebep olmuştur. Bunun yarattığı olumsuz etkiler halen bölgede bütün canlılığı ile görülmektedir.

Varto'da yaptığımız bir görüşmede bize yörenin yakın tarihi ile ilgili çok önemli bilgiler veren Varto eski belediye başkanı Nazım Han sorularımıza geniş açıklamalarla cevap verdi. Bu sorulara verdiği cevapları topladığımız zaman daha çok yörede büyük

sosyo-ekonomik kargaşaya sebep olan ve aşiretler arasında çatışmaları hızlandıran Hamidiye Alayları konusu üzerinde durdu. Hamidiye alaylarının kurulmasından sonra özellikle Cibran aşiretine bağlı alayların yörede Alevi köylerine yaptıkları saldırıları, Hormek, Lolan ve Şadi aşiretleri üzerinde yaratmak istedikleri baskıları ele aldı. Yörede bu konuda son derece canlı ve halen izi silinmemiş acı olaylar anlatılmaktadır. Birçok farklı ağızdan dinlediğimiz bu çatışmalarla ilgili bilgilerin tamamını Gazi Üniversitesi tarafından yayınlanan “Bingöl, Muş Varto Alan Araştırması” isimli çalışmamızda yayınladık.

Nazım Han’ın üzerinde durduğu bir başka olay da 1914’den sonra Rusların bölgeye gelişleri ile ilgili olarak verdiği bilgilerdir. Han, Rusların geliş sırasında yapılan propagandadan ve bunun hemen arkasından yöredeki Ermenilerin Rus ordularına bir yandan öncülük yaparken bir yandan uyguladıkları ve uygulattıkları toplu kıyım ve mezalimden söz etmiştir. Yöredeki aşiretlerden özellikle Sünni geleneğe bağlı olanların toplu olarak yöreyi terk ettikleri, bunlar arasında Cibran aşiretinin de bulunduğu belirtilmiştir. Cibranların Halep, Rakka ve Bağdat’a kadar gittikleri ve savaştan sonra bölgeye dönebildiklerini dile getirmiştir. Aynı bilgiler Varto’da yaşayan Cibran Aşiretinin en yaşlı isimlerinden olan Şeref Sever tarafından da teyit edilmiştir. Bunun yanında geriye dönüşlerinde çektikleri açlık ve yoksulluk, yöredeki köylere yapılan yeni yerleşimler, bölgenin sosyolojik yapısında köklü değişime sebep olmuştur. Bilim dünyasının Anadolu’nun doğu ve güneydoğusu ile ilgili yapacağı en önemli araştırmalardan birisi bölgenin sosyal ve siyasi çalkantılardan nasıl etkilendiğinin belirlenmesidir. Bu açıdan bölge çok önemli bir kırılma taşıdığıdır. Ortaya çıkan olumsuz dalgalanmalar zincirleme olarak diğer bölgeleri de hızla etkilemektedir.

Bu durum adeta bölgenin demografik yapısının her yüzyılda bir köklü değişime uğramasına sebep olmaktadır. Yörede en önemli değişimlerden biri de halk arasında 93 Harbi olarak bilinen 1293 (1877/78) Osmanlı-Rus Harbi ile başlamaktadır.

Savaşın çıkması ile birlikte bölgede yaşayan Ermeni ve Müslüman ahalisi, kendi arasında adeta bir saldırmazlık anlaşması imzalamışlardır. Buna göre bölgeye Rusların gelmesi halinde Ermeniler Müslümanları, Osmanlı’nın galip gelmesi halinde ise Müslümanlar Ermenileri koruyacaktır. Ancak savaş sırasında Rusların bölgeye girmesi ile birlikte Ermenilerin Müslüman köylerinin Ruslar tarafından topa tutulmasına yardım ettikleri, onlara bölgede rehberlik yaptıkları, bir grup Ermeni’nin ise yöredeki Müslüman köylüleri inanılmaz işkenceler yaptıkları görülmüştür. Bu durum, Ermenilere

karşı bölgede bir kin ve öfkenin oluşmasına sebep olmuştur. (Yarman,C.I., 2010:161)

Bizim buradaki amacımız Ermenilerin yörede yaptıkları mezalimi göstermek değil, bu durumun yörenin demografik yapısında oluşturduğu etkiyi ortaya koymaktır. Bu baskı ve zulmün artması üzerine Erzurum, Tunceli, Bingöl, Muş, Van ve Bitlis yöresinden Irak ve Suriye topraklarına kitlesel göçler başlamış; birçok köy boşaltılmış, burada oluşmuş olan yerleşik kültür unsurlarının ve sözlü geleneklerin tamamı yok olmuştur.

İkinci önemli nokta Osmanlı Devletinin yöre insanının sosyo-kültürel ve inanç yapısını tanıtmadaki bilgisizliği ve kulaktan dolma çok yanlış bilgilerle yöre insanını mürted, ilkel cahil ve Ruslarla işbirliği yaparak Osmanlı Ordusunu arkadan vuran kimseler olarak değerlendirmesi, İstanbul'un ibret verici bir cahilliği olarak göze çarpmaktadır. Osmanlı Devletini yöneten devlet adamlarının 1580'den sonra kökleşen ön yargıları ve kalıplaşmış siyasi düşünceleri gerçekleri görmelerine ve ülkenin barış ve esenliğini sağlamalarına engel olmuştur. Bölgedeki Sünni aşiretler kendilerini Osmanlı olarak tanımlarken, Alevi ve Kızılbaş olan toplulukları "Rafizi", "mürted" ve "Türk" olarak değerlendirip, aşağılamışlardır.

Bu konuda Birinci Dünya Savaşı hatıralarını yazan Rıza Apak, Bingöl Kiği'de genç bir Kiğili ile yaptığı konuşmayı bize şöyle nakleder (Apak, 1988:99):

"Bir gün, bulunduğum köyün sokağında oturan on beş yaşlarında kadar bir köylü çocuğu gördüm. Şu çocukla biraz yarenlik edeyim dedim.

- *Bak oğlum senin adın na?*
- *Adım Ahmet.*
- *Sen hangi millettensin? (Ermeni olmasından şüphe ediyorum).*
- *Osmanlıyem...*
- *Osmanlı ne demek, sen Türk değil misin?*
- *Hayır, ben Türk değilim, Osmanlıyem.*
- *Peki sen hangi dilden konuşursun, Ermenice mi, yoksa Türkçe mi?*
- *Türkçe konuşurem.*
- *Madim ki sen Türkçe konuşursun o halde Türksün.*
- *Hayır efendim ben Türk değilim.*
- *Ulen sen de Türksün, ben de Türküm.*
- *Efendi, sen Türksen Türk ol. Bana ne? Ben Türk değilim.*

- *Uleh Padişah dahi Türktür.*
  - *Efendi günaha girme padişah Türk olamaz.*
- Meğerse, bu havalide Türk demek Kızılbaş demekmiş.” (Apak, 1988:100)*

Bugün de aydınlar olarak ders almamız gereken noktalardan birisi, yörede 18. yüzyılın başından itibaren İngiliz, Fransız, Rus ve Amerikalı misyoner, bilim adamı ve gezginler köy köy araştırma yaparken İstanbul'daki yöneticilerin sadece kulaklarına gelen bilgilere dayanarak yörenin inanç yapısını, sırf kendi inanç yapılarına yüzeysel bir uyum göstermediği için dışlayıcı bir tavır almalarıdır. Yöredeki eşkıyalık olaylarının sebep ve sonuçlarını kendilerinden öncekiler gibi basit bir “Devlet-i Aliye'ye” itaat mantığı ile değerlendirmeleri büyük travmaların yaşanmasına hem zemin hazırlamış, hem de bu travmaları oluşturmuştur.

18. ve 19. yüzyıla ait yöre ile ilgili olarak Osmanlı arşivinde bulunan belgeler yavaş yavaş yayınlanmaktadır. Bu belgelerin hızla yayınlanması ve dikkatle incelenmesi yapılan büyük yanlışların sebep ve sonuçlarını ortaya koyacaktır. Osmanlı Devletinin yıkılışının temel sebeplerinden birisi hiç kuşkusuz Osmanlı devlet adamının kendisinin tespit ettiği gibi “Kaht-ı Rical” yönetici eksikliğidir. Yöre ile ilgili bilgisizliğin Osmanlı Erkan-ı Harbiyesindeki durumunu göstermesi bakımından bir örneği buraya alacağız. Bu aslı astarı olmayan eksik bilgilerin nasıl bir tedip ve ıslah mantığını geliştirdiğini göstermesi bakımından önemlidir.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sır katibi olan Hacı Arif Bey'in savaş sırasındaki gözlemlerine dayanarak verdiği bilgiler ibret verici cehalet örneği olarak yöre halkını dışlamakta ve adeta toplu bir ihanetle suçlamaktadır. Hacı Arif Bey bu değerlendirmelerinde yöre halkının Ehl-i Sünnet olmadığını, sünnilere aşırı derecede düşman olduklarını, hatta kadınların Sünnileri görürse yüzlerini yıkamamak için yüzleri kapalı olarak gezdiklerini öne sürer. Oysa doğu ve güneydoğu Anadolu'da Alevi kadınlar ne Sünnilerden ne de Alevi inandaşlarından yüzlerini saklamazlar. Bunun böyle olduğuna dair en ufak bir bilgi günümüze kadar gelmemiştir. Hacı Arif Beyin anlattığı bilgi doğru ise yöredeki farklı bir algı yüzünden yapılan bir hareketi böyle yorumlamış olabilir.

Hacı Arif Bey, söz konusu toplumun Hızır'a inançlarını küçültücü bir ifade ile anlatmaktadır. Oysa Anadolu'da Alevi toplumu kadar Sünni toplumu da güçlü bir Hızır inancına sahiptir. Hızır, Kur'an'da hakkında bilgi verilen, İslam referansı içindeki bir kutsal kişidir. Bunun Hacı Arif Bey tarafından İslam dışı ve küçültücü bir unsur olarak nasıl kabul edildiğini anlamak mümkün değildir.

Hacı Arif Bey, cemlerde kullanılan erkân (çubuğunun) sadece kulaktan dolma bilgilerle tapılan bir şey olduğunu öne sürmektedir. Oysa erkanın anlamını ve gerekçesini sorsaydı hiç kuşkusuz yöredeki inanç önderleri ona bunun İslam Peygamberinin İl. Akabe Biati sırasında kullandığı hurma dalını simgelediğini söyleyeceklerdi. Veya bu erkân çubuğunun Hz. Musa'nın Asası'nın taşıdığı simgesel anlamı taşıdığını söyleyeceklerdi. Maalesef Hacı Arif Bey'in kendi yüzeysel İslam bilgisi ve yöre halkını yüzeysel değerlendirişi sonucu ortaya çıkan rapor, Osmanlı Ordusunun arşivine giderek kendisinden sonra gelen subayların yöre halkı ile ilgili bilgilerini de tehlikeli bir biçimde yönlendirmiştir.

Hacı Arif Bey Alevi ritüellerinde bulunan Pir Mürşit ve Rehberlik kavramının ne olduğunu da hiç araştırmadığı için Rehberi en yüksek inanç önderi olarak değerlendirmekte ve ona atfedilen bazı kerametlere dayanarak onun İslam inancı dışında bir yapı olduğunu söylemektedir. Hatta daha da ileri giderek yöredeki Alevilerin İslamiyet'ten çok Hıristiyanlığa yakın olduklarını öne sürebilecek kadar yüzeysel, kulaktan dolma bilgilere ve gözlemlere yer vermektedir.

Hacı Arif Bey'in bir diğer tehlikeli ve yanlış bilgi aktarımını buraya aynen alıyoruz:

“Bunların ekserisi ve hususiyle halleri yukarıda beyan olunan sofiler güruhu Devlet-i Aliyye'nin askeri hizmetini bir angarya, bir yük hükmünde tutuyorlar. Bir mükellefiyet tanımıyorlar. Askerde durmaları mücazatın korkusu iledir, yoksa dinlerinin sevgiyle değildir. Bu cihetle her gün her saat biz Yezidlerin yere geçmesi ve Osmanlı Devlet binasının çökmesi saatine muntazırlar. Nazarlarında bir Moskof neferi, dindar bir Ehl-i sünnetten bin kat hayırlıdır.” (Ahmet Hilmi, 1974:292-293)

Sadece bir bölümünü aldığım bu gözlemler ve kanaat, üzülererek belirtmek gerekir ki Mazgirt, Kızıuçan (Kozuçan/Pülümür) ve Ovacık yöresinde halka bir tek soru sormaksızın yaşayan bir Osmanlı aydınının gözlemleridir. Yörede birbirinden tecrit edilmiş durumda yaşayan alevi ve Sünni toplumu da yoktur. Bazı ilçelerde (Hozat) Alevi-Sünni iç içe yaşamaktadır. Bazı köylerde ise yine karma bir hayat biçimi sürdürülmektedir. Devletle halk arasındaki uçurumun nasıl açıldığını gösteren bu ibret verici saçmalıklar, Osmanlı Genelkurmayının arşivine girecek ve daha sonra gelen devlet yöneticilerini de etkileyecektir. Oysa yörede yaptığımız araştırmalarda daha önce de belirttiğimiz gibi 93 Harbi ve Birinci Dünya Savaşı sırasında halkın Ruslara karşı nasıl dişe diş bir mücadele vererek hem 93 Harbi'nde, hem de Birinci Dünya Savaşı'nda Rusların, Dersim'e giremediğini Bingöl, Muş ve Varto yöresinde dağlarda yatan

yatırların her birinin adının şehit olarak değiştiğini halen yaşlılar anlatmaktadırlar. Bizim Gazi Üniversitesi yayınlarından çıkan Bingöl Muş Varto alan araştırmasında yöre halkıyla yaptığımız görüşme tutanaklarının deşifresinde bütün bu anlattıklarımız bulunmaktadır.

93 Harbi öncesi yapılan bir diğer yanlış, uzlaşmacı olmayan işin gerçeğini yerinde bir gözlemlerle, görüşmelerle anlamaya dayanmayan yüzeysel ve travmalara sebep olan değerlendirme Ahmet Cevdet Paşa tarafından yapılmaktadır. Bu hatalar, Osmanlı Devletinin adeta harakiri yapması gibi bir durumu yarattığı gibi Cumhuriyet dönemine sirayet eden ciddi rahatsızlığın kaynağı olmuşlardır. Ahmet Cevdet Paşa, Torosları ve Dersim yöresini değerlendirirken bakınız 1514’den beri bu iki yörenin durumunu nasıl değerlendiriyor:

“Hin-i fetihten beri Gavurdağı yani Cebel-i Bereket bir hal-i isyandadır. Kozan Dağlarına Hükümet-i Devlet-i Aliyye hiç girmedi. Hısn-ı Mansur tarafı bir hal-i ser-keşide ve Akçadağ ile Dersim dahi Gavur Dağı tavrında bulunuyor ve buraları bir eşkıya yuvası olup etraftaki caniler buralara iltica ile hükümetin pençesinden kurtuluyor.” (Ahmet Cevdet Paşa,.: 27,1986:106)

93 Harbi’nden on iki sene önce yapılan bu değerlendirmede yörede yoğun bir sipahi varlığı ve savaşlarda bu sipahi varlığının hem Balkanlar’daki savaşlarda, hem de İran’a karşı yapılan savaşlarda canları pahasına savaştıkları unutulmakta ve Çaldıran Savaşı’ndan beri yöre bir eşkıya yuvası ve isyancı aşiretlerin merkezi olarak kabul edilmektedir. Osmanlı Devletinin bu son dönemde yetiştirdiği en makul ve en bilgili devlet adamının bile Tarih-i Cevdet’te anlattıklarını unutmuş gibi Tezakir’inde çelişkili yorumlar yapması, Osmanlı Devlet adamlarının halkına nasıl yabancılaştığını göstermektedir.

Osmanlı padişahını amca çocuğu olarak gören çoğu aşiret beylerinin, bir kere İstanbul’a davet edilerek görüşülmesi sorunların neredeyse tamamını yok edebilirdi. Yöreyi top yekun bir isyan yuvası olarak görerek ancak Fırka-yı İslahiye gibi bir askeri güçle çözmeye çalışmak, onulmaz yaralar açmış, devlete bu şekilde daha çok asker sağlayacağını düşünen Ahmet Cevdet Paşa gibi bir çok devlet adamı da acı bir yanılgıya düşmüştür.

Alaaddin Keykubat’ın Celaleddin Harzemşah’la olan savaşından sonra, yörede dağıttığı ferman ve belgeler halen halk arasında bir efsane olarak dolaşırken bu bilgilerden

ve ciddi analiz becerisinden yoksun çöküş dönemi Osmanlı aydınından böyle bir tavrı beklemek mümkün olamazdı. Yukarıda Alaadin Keykubat'ın Malatya, Erzincan, Elazığ ve Bingöl yörelerinde yaptığı yegâne şey halkın arasına girmek, onlarla toplantı yapmak ve orada düzen ve huzurun sağlanmasını halkla birlikte yapmak yüceliğidir.

Bu iki önemli ön yargının doğal sonucu olarak yörede oluşturulan Hamidiye Alayları bir Ermeni isyanına karşı silahlı eğitim ve yaz talimlerine alınırken, Hamidiye Alaylarını oluşturan Sünni aşiretlerin Alevi aşiret ve köylere yaptıkları baskı yeni bir kardeş kavgasını da beraberinde getirmiş, batıda düşmanlarıyla savaşan Osmanlı, sırtından ve karnından beceriksiz yöneticiler yüzünden vurulmuştur.

Yörede sosyoekonomik değişimin bir başka önemli evresi de Birinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Bu yıllarda Rus Orduları Bingöl'e kadar gelmiş. Ermenilerin de yardımlarıyla Rus güçleri yörede büyük bir kıyım gerçekleştirmişlerdir. Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiretler, önceki Varto Belediye Başkanı Nazım Han'ın da bize anlattığı gibi toplantı yaparak önemli bir kısmı, bu arada Hamidiye alaylarından üçünü oluşturan Cibran aşireti de Suriye'ye doğru Mardin Derik, Diyarbakır, Halep, Rakka ve Musul bölgelerine çekilmiş, göç etmeyen köyler ve aşiretler ki çoğunluğu Alevi köyleri ve aşiretleri, insanlık dışı bir zulüm ve baskıyla karşılaşmış, yüksek dağlarda Rus birliklerine karşı kahramanca savaşmışlardır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında oluşturulan mücahidin Bektaşî alaylarının savaştaki rolleri ve Balaban aşiretinin yüksek kahramanlığı 93 Harbi raportörü Hacı Arif Bey'i utandıracak örnekler olarak tarihe geçmiştir. Bu arada İttihat ve Terakki Fırkası'nın yaptığı ender doğrulardan birinin Alevi ve Bektaşî toplulukları ile Osmanlı Devletini barıştırmayı yeniden denemesi olmuştur.

Yöreden derlediğimiz bilgilerde Cibran Aşiretinin tamamının Birinci Dünya Savaşı sırasında göç ettiği bilgisi yer almaktadır. Ancak bilginin doğruluğu konusunda yaptığımız araştırmada bunun bütünüyle doğru olmadığı ortaya çıktı. Cibran Aşiretinin bir kısmının göç ettiği doğrudur. Ancak bir kolu da göç etmeyerek yörede kalmıştır. Bilindiği gibi Cibran Aşireti sonradan oluşmuş bir aşiret konfederasyonudur. İleride Cibran aşiretinin son yaşlı temsilcilerinden olan Şerif Sever'le yaptığımız görüşme bilgilerine yer verirken bu konuya ayrıca temas edeceğiz. Aşiretin bazı kolları göç etmemiş ve dağlara çekilerek Rus birliklerine karşı savaşmıştır. Hem Ermenilerin yörede yaptıklarını, hem de Rusların zulmünü Cibran Aşireti ileri gelenlerinden Nadir Ağa'nın ağzından buraya alıyoruz:

"Cebanlı Aşireti Rü'esası'ndan Molla Hıdıran Karyeli Nadir Ağa bin Debro'nun İfadesi'nden: Geçen sene Ruslar bizim mıntıkayı işgal eyledikleri zaman bir kısım

ahalimiz hicrete muvaffak olmuş iseler de bir kısmımız buna muvaffak olamayarak köylerde kalmış ve diğer bir kısım da sarp dağlara çekilmişlerdi. Silahlı bulunan kısmımız, civar köylerdeki zahire kuyularından geceleri bu dağlara zahire getiriyorlardı. Fakat bi't-tabi bu bizi idare edemiyordu. Soğuklara ise çocuklar ve kadınlar tahammül edemiyorlardı. Perişanîyetimiz gittikçe artıyordu. Ruslar bu civarlara pek az asker bırakıp ileri gitmişlerdi. Rus devriyelerine tesadüf ettikçe müsademe ediyor ve her def'asında galip geliyorduk. Bu civarda bulunan Rus kumandanı, dağlardan aşağı inerek bize hiçbir şey yapmayacağına Çarın ve Rus hükümetinin namusu üzerine söz vererek haber gönderdi. Fakat bu Ruslar Doksan üç teki eski Ruslar değildi. Bunlar canavar olmuşdular. Bunlara emniyet caiz değildi. Ma'maafih bu haber aramıza tefrika ilka etmişdi. Herkes bu dağ hayatından artık ölüm kadar öğreniyordu. Birkaç reis birleşerek kumandanın yanına gitmeye karar verdik. Kumandan ya bizi öldürecek ve yahud kumandanla ciddi bir mukavele akdedecektik. Ona göre dağda bulunanlar ya eski hayata katlanacak ve yahud köylere inecekti. Fakat kader bizi düşünemediğimiz üçüncü bir felakete karşılaştırdı. Ruslar dağa kaçamayan veya hicret edemeyen genç kadınları karagaha toplamışlardı. İhtiyacı mel'unelerini bunlarla izale ediyorlardı. Benim zevcem de kumandanın hissesine düşmüştü. Kumandanı ilk gördüğüm zaman zevcemle beraber gördüm. Kumandan tecavüzümüzden ürküyordu. Bize birçok mevaidde bulundu, arkadaşlarımın tavsiyelerine rağmen i'tidalimi muhafaza edemedim. Yanındaki kadının zevcem olduğunu, namusumun pay-mal edildiğini bina'en-aleyh Rusların namus üzerine verdiği söze i'timat edemeyeceğimi söyledim ve tahkir ettim. Fakat karşıdaki mevcut, bir kumandan değil, nefssiz bir hayvan, bir domuz imiş, Bana ne cevap verse beğenirsiniz:” Zararı yok.” dedi. “Bundan evvel olduğu gibi bundan sonra da zevcenizi siz isti'mal edersiniz.” Daha ziyade tahkire mevkiimiz müsaid değildi. Yarım bir söz ederek ayrıldık. Kuvvetlerinin az olduğunu orada bulunan kadınlarımız ve adamlarımızdan tamamen anladık. Bunlara teslim olmaktan ise ölmenin en muvafık çare olduğuna karar verdik ve geldiğimiz vakit bu kararımızı da diğer arkadaşlarımıza anlattık. Namus meselesi kadınlarımızı bile bu karara rabtetti. Hazırlığımızı görerek bir gece kumandanın karargâhını basdık. Pek az telefât vererek hepsini hançerden ve kurşundan geçirdik. Namusu pay-mal olmuş bir kadının yaşamasındaki manasızlığı düşünerek zevcemi de bu miyanda öldürdüm.” (Akdağ , 1995: 127-128)

Savaşın yarattığı sosyolojik-psikolojik kıyım sadece Cibran aşiretini değil aynı zamanda Hasananaşiretinin de bütün varlığını yok etmiştir. Hasananaşireti reisi Yusuf Bey'in ifadesindeki şu bölüm çok önemlidir:

“Aşiretimizin felaketi bununla hitam bulmadı. İnsanca olan en büyük zayıyata da Rusların 1331 Şubat taarruzunda düşar olduk. Bakiyye-i halkımız bu sıralarda Muş ovasında bulunuyordu. Bilinmez nasıl oldu. Birkaç gün içinde Rusları kol kol Talori Dağlarına, Bitlis boğazına, Genç merkezine dayanmış gördük. Hülâsaten diyebilirim ki aşiretimiz yüz köyünü, milyonlarca dökken servet-i umumiyesini bu muharebede gaib ettiği gibi, 20 bin kişi de insan zayi etmiştir.” (1995:125)

Yörede bu şekilde can ve mal kayıpları tespit edilerek resmi kayıtlara geçen aşiret ve toplulukların bir kısmının ismini saymamız bölgenin nasıl büyük bir travma yaşadığını göstermesi bakımından çok önemlidir: Haydaran, Fudan, Barazi, Halaç, Hadidi, Mevali, Leheb, Muştaki, Mutki, Şivli, Milan, Şemski, Artuş, Merzgi, Makuri, Takur, Meylan ve daha ismi kayıtlara geçmeyen bir çok aşiret.

Yöreden derlediğimiz bilgiler asıl alanımız olan Alevilik Bektaşilik eksenindeki bilgilerle sınırlı olduğu için bu tarihi bilgilerin üzerinde detaylı olarak durmadık. Ancak yakın tarih, ayrı bir sözlü tarih araştırmasının konusu olarak tarihçilerimizi ve sosyologlarımızı odalarından alana çıkararak gerçekleri kayıt altına almak için beklemektedir.

d. Hormeklerin Harzemlerle İlişkileri:

Doğu ve güneydoğu Anadolu bölgesindeki aşiretlerin tarihsel kökenleri üzerinde hazırladığımız bu makalede elbette bütün aşiretlerin kökenleri üzerine derli toplu bir bilgiyi vermemiz mümkün değildir. Günümüzdeki bölgeyi doğru tanımak için tarihsel alt yapıyı oluşturan bazı temel noktaları belirlemek, çalışmamızın temel amaçları arasında yer almaktadır. Bizim özellikle hatırlatmak istediğimiz şey, eğer yöreyi, yörenin aşiret ve inanç yapısını tam olarak kavramak istiyorsak mutlaka yörenin yüzyıl yüzyıl tarihsel gelişimini de bilmemiz gerektiği gerçeğidir. Bu çerçevede bölgede bulunan aşiretlerin sadece bir kısmının tarihsel geçmişini örneklemek amacıyla burada ele alıyoruz. Şurası bilinmelidir ki, araştırma alanımız olan yörede bu nitelikte bir araştırma (veya araştırmalar) henüz başlamış bile değildir. Bazı yabancı araştırmacıların yüzeyel gözlemleri sonucu yazdıkları bilgiler gerçeklerin ortaya çıkmasını değil, kafaların karışmasını sağlamaktan öteye geçmemektedir.

Yörede üzerinde durulması gereken aşiretlerden biri de Hormek aşiretidir. Hormek aşireti ile ilgili birbiriyle çelişen o kadar çok bilgi bulunmaktadır ki, aşiret mensupları bu konuda adeta ikiye bölünmüş durumdadırlar. Bizim yörede birçok kere yaptığımız gözlem ve araştırmalarda Hormek aşireti ile ilgili bilgilere rastladık ama bu bilgilerin

sistematiik bir düzenlemesini yapamadık. Bunun başlıca sebepleri arasında aileye ait bilgilerin halen kimin elinde olduğunun tam olarak bilinmemesi ve ortaya çıkarılmamasıdır. Mehmet Şerif Fırat yaptığı çalışmada gördüğünü iddia ettiği belgelerin hemen hiçbirinin aslını veya fotokopisini ele geçiremedik. Kızı, torunu ve akrabaları arasında belgelerin kaybolmuş olması ihtimali yanında öldürülmesinden sonra bu belgelerin ortadan kaldırılması durumu da olasılıklar içinde yer almaktadır.

Ailenin bir diğer sıkıntısı ise yoğun ideolojik etkiler altında kalmalarıdır. Bu ideolojik algılar gerçeklerin sistematiik olarak bulanıklaştırılmasına yol açmaktadır. Bütün bu zorluklar içinde ailenin Erzincan ve Erzurum kolunun köken araştırmalarına daha mantıklı baktıklarını ama Varto yöresindeki mensuplarının yukarıda sözünün ettiğimiz Hamidiye alaylarının üzerlerine yaptıkları baskı, zulüm ve öldürmeler sebebiyle daha duygusal yaklaştıklarını söyleyebiliriz. Bizim gözlemlerimiz, kayıt altına aldığımız görüşme tutanaklarına göre Hormeklerle ilgili olarak şu bilgilere olanak sağlamaktadır:

Hormeklerin ağız birliğı etmişçesine öne sürdükleri bilgilerden birisi, kendilerinin Harzemşahlar soyundan geldikleri yolundaki iddialarıdır. Bu aynı zamanda Mehmet Şerif Fırat'ın orijinalini koymadığı fakat okuyarak kitabına koyduğu bilgiyle de örtüşmektedir. Horasan'dan gelmek nasıl adeta ortak sosyal bir tarihi bilinç altı haline gelmişse özellikle Hormekler, Hıranlar ve onların alt kolları olan aşiretlerin tamamında Harzemlerin devamı oldukları yolunda bir bilgi bulunmaktadır. Bu bilginin kaynağını da araştırarak sözlü tarihle yazılı tarih arasındaki bilgileri karşılaştırmak gerekmektedir. Bu yüzden Harzemlerin Anadolu ile tarihsel bağlantılarının iyi bilinmesi gerekmektedir. Biz bu yüzden yine Harzemlerin Anadolu ile bağlantıları üzerine bazı kayıtları incelemek gerektiğine inandık. Özellikle tarihçilerimizin bu konuda İran, Türkmenistan ve Özbekistan arşivlerinin ve tarihlerinin de ortaya çıkması ile daha derinlemesine bir araştırma yapmaları zorunludur.

Öncelikle bilinmesi gereken noktalardan birisi Harzemlerin Anadolu'da 8. yüzyıldan beri bulunuyor olmalarıdır. Bunun en önemli kanıtları Ebu Müslim Horasani ile ilgili olarak Anadolu'da yaygın halde bulunan menakıpnamelerdir. Buradan anladığımıza göre, Diyarbakır, Urfa ve Malatya ekseninde Harzem okçu birliklerinin Ebu Müslim Horasani'ye destek için gelmiş olmalarıdır. Bunlardan İsmail Şah ve Muhammed Şah veya Mehmet Şah sayıları 30 bin civarında olan askeri birlikleriyle gelerek yöreye yerleşmiş, Ebu Müslim Horasani'nin öldürülmesinden sonra geri dönmemişlerdir. Bu

bilgiler destanda yer aldığı gibi onu doğrulayacak bir biçimde İbnü'l Esir'in El Kamil isimli tarih kitabında da yer almaktadır.

Urfa Kısas yöresinde hem sözlü gelenek olarak hem de halen kutsal ziyaret yeri olarak Mehmet Harzemi Türbesinin bulunması dikkat çekicidir. Bizim Almanya Alevi Bektaşî Enstitüsü'nün çıkardığı *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları* dergisinde yayınlanan "Anadolu Aleviliğinin Evrimi Süreçleri II." adlı makalemizde Ebu Müslim Horasani destanından yaptığımız alıntılarda açıkça görüldüğü gibi, bir Avrupa Birliği projesi çerçevesinde Urfa Kısas'ta yapılan bilimsel toplantıda sunulan "GAP Bölgesi"nde Horasan Erenleri" isimli bildiri de bu konu üzerinde durulmaktadır:

"Bugün onun yoldaşlarından Ahmed-i Zemci'nin mezarı Urfa Pazar camii avlusunda, Harzemşah Mehmed'in mezarı ve türbesindeki sancağı (bayrak) ile birlikte Kısas beldesinde muhafaza edilmektedir. Kısas'ta onunla ilgili söylence şöyledir: "O Şih Memed ki bacısı şih Fatma ile Horasan'dan çıkmışlardır. Din uğruna Allah uğruna cenk ede ede ta buralara gelmiş ve ruhlarını burada vermişlerdir!" (Kayabaşı, 2007:115)

Sosyal danışman olarak Urfa'da çalışan ve yöre ile ilgili ciddi derlemeleri bulunan Aşir Kayabaşı'nın aktardığı bu bilgiler bizim için çok önemlidir. Kayabaşı, aynı bildirisi ve kitabın ilerleyen sayfalarındaki ikinci bildirisinde de bu konuda geniş bilgiler vermektedir. Biz Hasan Açıanal'ın Urfa tarihinden alarak Harzemlerin 9. yüzyılda Urfa ve yöresinde bulunmuş olabileceklerine dair aktardığı şu bilgiyi de önemli gö-rerek buraya alıyoruz:

"Harzemlilerden bir kısmı Urfa Harran ve Rakka toprağına yerleşerek buralarda Melik Şah zamanından beri yerleşmiş olan Türkleri teksif etmiş olduklarından şüphe edilmemelidir..."

Urfa ile Harran'dan başka Nusaybin ve Dara kasabaları da Harzemlilerin idaresinde idi... Halep akınında kazanan Harzemliler hesapsız ganimet ve esirlerle geri döndüler. Mümbic'e hücum ettiler. Bu kasabayı da Halep'e benzettikten sonra Urfa ve Harran'a döndüler." (Kayabaşı, 2007;116)

Burada verilen bilgilere göre, Harzemliler Melik Şah döneminde yörede bulunmaktadır ki, bu 12. yüzyılın başlarına isabet etmektedir. Hasan Açıanal'ın verdiği bu bilgiyi doğrulayan ve ilerleyen sayfalarda vereceğimiz bilgiler, Osmanlı Hazine-i Evrak Defterlerinde Urfa ve Mardin'de Harzem'in yer adı olarak geçtiği bölümlerde

görülmektedir. 1530 Tarihli Hazine-i Evrak Defterininin 88. sayfasında Horuzum olarak geçen köy Urfa Bozabad’da bulunmaktadır (Hazine-i Evrak, 1998:88). Horzumların, Harzemlerin adlarının değişmesi sonrasında Avşar Boyu içinde yer aldıklarını özellikle Afyon Dinar’da 23 köy, Kütahya’da Ovacık, İzmir Ödemiş’te Horzum, Manisa Alaşehir’de Horzum Alakaya, Horzum Embelli, Horzum Keserler, Horzum Sazdere köylerinde yaşadıklarını, ayrıca Aydın ve Bursa’da bulduklarını ve 1714/1741 tarihleri arasında bir grubun Kıbrıs Adası’na sürgün edildiğini biliyoruz (Kaya, 2008: 156-157). Aynı defterin Mardin sancağı bölümünde yerleşim adı olarak üç ayrı yerde geçmektedir. Merzene köyü Mardin nahiyesine bağlı olarak, ikincisi yine köy olarak Mardin kazasında ve üçüncüsü de mezra olarak Mardin kazasında geçmektedir (Hazine-i Evrak, 1998; 58).

Bu bilgileri doğrulayan ve halk arasındaki sözlü tarih bilgileriyle üst üste gelen bilgilerden bir başkası da Osman Turan’ın Selçuklular zamanında “Türkiye” isimli kitabında geniş geniş yer almaktadır. Alaaadin Keykubat döneminde Selçuklu ordusunun özellikle okçu birlikleri ve ordu komutanları Harzemlilerden oluşmaktaydı. Bunların beylerine Han unvanı veriliyordu. Alaaddin Keykubat’ın oğlu tarafından zehirlenerek öldürülmesinden sonra, Sadettin Köpek’in kışkırtması ile Selçuklu Sultanı Harzemlilere tavrı aldı. Bunun üzerine Harzem beyleri askerleri ve ailelerini alarak Erzincan ve Urfa yöresine çekildiler. Barışmak için yapılan görüşmeler sonuç vermedi ve Harzemliler Erzincan, Urfa, Mardin ve çevre illere dağıldılar. Osman Turan bu olayı, şöyle dile getirmektedir:

“Bu durumda telaşa düşen Selçuklu hükümeti Kemaletten Kamyar’ı merkez ordusunun kumandanlığına tayin edip Harizimleri geri döndürmek maksadıyla gönderdi. Kemaletten Kamyar Malatya’ya varınca bu vilayetin Sü-başısı olan Seyfüddevle Ertokuş’u onları takiben Harput’a yolladı. O da Harput Sü-başısı Seyfettin Bayram ile birlikte Harizimlilerin önüne çıktılar. Onlar Selçuklu ordusunun geldiğini öğrenince bu Sü-başılara adam gönderdiler: “Biz avare ve çaresiz bir vaziyette iken bu devletin gölgesinde rahat refah ve saadete eriştik. Merhum sultan bizi gariplikten kurtarıp yüceltti. O Tanrı’nın rahmetine varınca bizim başımız ve kumandanımız olan Kayır Han günahsız ve sebepsiz yere zindana atıldı ve biz de can korkusuyla bu hanedanın hizmetini terk edip rızkımızı bulmak için yola çıktık. Buradan dönünüz fitneyi uyandırdığımız savaşa sebep olmayınız.” Dediler. Gerçekten Malatya ve Harput Sü-başılarının gururu, Harizimlilerin de anlaşmaya yanaşmamaları ile çarpışma başladı.” (Turan,

2005:428) Aynı bilgiler farklı bir anlatımla Enver Behnan Şapolyo'nun "Selçuklu İmparatorluğu Tarihi" isimli kitabında da yer almaktadır (Şapolyo, 1972:181 vd).

Turan daha sonra Harzemlilerin yörede dağıldıkları illeri de anlatmaktadır. Ona göre, söz konusu topluluk, Siverek, Sümeysat, Urfa, Harran, Suruç, Halep, Re'su'l Ayn, Mardin, Meyyafarkin,, Hısn-ı Keyfa, Cezire ve Musul illerine dağılmışlardır (Turan, 2005: 436-439).

Görüldüğü gibi yörede 16. yüzyılın sonlarına kadar Harzemlilerin bulunduğu dair elimizde kesin bilgiler vardır. Daha sonra ortaya çıkan sosyal ve siyasal çalkantılar içinde başka aşiret veya grupların içinde varlıklarını sürdürdükleri anlaşılmaktadır.

Sözlü gelenekte Harzemlerle ilgili olarak Amasya'da bulduklarına dair bir bilgi de vardır. Amasya ile Harzem beyleri arasındaki ilişki için Hüseyin Hüsamet'in "Amasya Tarihi"ne baktık. Gerçekten de sözlü gelenekteki bilgilerle yazılı bilgiler arasında bir ilişki olduğu görülmektedir. Hüseyin Hüsamet'in Alaaaddin Keykubat'ın ölümünden sonra Harzem beylerinin küsererek bölgeden uzaklaşmalarını şu bilgilerle doğrulamaktadır:

"Harezmi Ümerasından Berke Han Amasya Valisi iken akrabasından bulunan Kırhan (Kayırhan) 'ın Zemendu (Zamanti) kal'asına nefyolunarak az müddet zarfında burada vefat etmesi Berke Han 'a tesir ve isyanını intaç etmiştir." (Hüseyin Hüsamet, 2008: 81)

Diğer tarih kitaplarında bulunmayan bu bilginin sözlü gelenekte yaşlılar arasında halen anlatılıyor olması oldukça ilginçtir. Bizim Bingöl ili, Sancak ilçesi, Karer Dağında yaptığımız alan araştırması sırasında Resul Şirinyer'in anlattığı bilgilerde Amasya üzerinden bölgeye gelindiğine dair hususlar yer almaktadır. Buradan anlaşıldığına göre, Kayır Han (Kırhan) Sivas Valisi olarak Sivas'ta oturuyor, akrabası olan Berke Han da Amasya Valisi olarak bulunuyordu. Her ikisinin birden aşiret ve alt oymakları ile birlikte buradan uzaklaştıkları anlaşılmaktadır.

Alan araştırmamız sırasında görüştüğümüz yaşlıların önemli bir kısmının sürekli olarak Hormek aşireti ile Harzemliler arasında ilişki kurduklarını görüyoruz. Karer Dağındaki sekiz köyden biri olan Sağyan (Doluçay) köyü bizim için önemlidir. Çünkü Hormekler'in ilk gelip yerleşmek için toplandıkları ve daha sonra sekiz köye bölündükleri yer burasıdır. Köyün bir başka özelliği ise köyün, kutsal kabul edilen bir dut ağacının çevresinde kurulmuş olmasıdır. Bilindiği gibi Anadolu kültüründe özellikle

Alevi Bektaşî geleneğinde dut ağacı simgesel olarak önemli bir anlam ifade eder. Kurumuş hatta yanmış bir tahta parçasının bile yeşertilerek canlandırılmasının simgesel anlatımının bir benzeri burada da yaşamaktadır. Hormekler'in ilk beyi, yerleşmek üzere geldiği yere, elindeki dal parçasını kırarak toprağa gömmüş. Dalın bir süre sonra yeşerdiği görülünce buraya yerleşmeye karar vermişlerdir. Daha sonra burada devasa bir dut ağacı oluşmuştur. Bu dut ağacının yaşının belirlenmesi için Orman Genel Müdürlüğü yetkilileri ile yaptığımız görüşmede iki farklı değerlendirmeye ulaştık. Bunlardan birinci yoruma göre, dut ağacı yaklaşık 150 yıllık, bir diğer görüşe göre ise 600 yıllıktır. Bunların hangisinin doğru olduğunun belirlenebilmesi için gerekli teknik donanım, Bingöl Orman Bölge Müdürlüğünde bulunmadığı için kesin tespit yapılamadı. Oysa bölgeye yerleşim tarihi açısından bu tespit çok önemliydi. Kendilerini aşiret anlamında Hormek, ocak anlamında Baba Mansurlu olarak gösteren bölge insanının tarihsel köken olarak Harzemşahlarla ilgili olduklarını söylemeleri ve ısrarla tekrar etmeleri üzerinde durulması gereken noktalar arasında yer alır.

Hormeklerle ilgili olarak yapılan yayınların önemli bir kısmı aktüel siyasi endişelerle yapılmaktadır. Bu yüzden doğruları bulmaya yardım etmediği gibi bilgi bulanıklığının da temel unsurlarını oluşturmaktadır. Biz burada, Hormeklerle ilgili olarak yazılı kaynaklarla sözlü tarih bilgilerinin birbiriyle örtüştüğü noktaları belirtmek istiyoruz:

1. Hormeklerin Horasan'dan Anadolu'ya geldiklerine yönelik bilgi hem kesin bir bilgidir hem de Hormekler üzerinde çalışma yapanların üzerinde hem fikir olduğu noktadır. Hormeklerin, Horasan üzerinden Anadolu'ya geldiklerine dair verilen bilgileri kanıtlayan bilgi, bugün İran'ın Türkmenistan sınırında Hormek adıyla bir yerleşim yerinin olmasıyla desteklenebilir. Eğer Şah Abbas döneminde bu bölgeye gönderilen Kızılbaş aşiretleri arasında deşillerse, oradan geldikleri kesindir. Şah Abbas döneminin Aşiret konfederasyonu olan Şahsevenlerin içinde Hormeklerin bulunmadığını görüyoruz. Bu da Şah Abbas'ın Horasan'a gönderdiği aşiretler arasında Hormeklerin olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla Hormeklerin bugün İran ve Türkmenistan sınırlarının bulunduğu bölgeden Anadolu'ya geldiklerini doğrulamaktadır.
2. Ebu Müslim Horasani'nin ordusu içinde Anadolu'ya geldikleri yolundaki bilgilerde de genellikle benzerlik görülür. Ancak Ebu Müslim Horasani destanında Hormek aşiretinden söz edilmemektedir. Haremşah bin Mehmet Han veya Harzemşah bir İsmail Han'a bağlı okçu birliklerinden bahsedilmekte-

dir. Ebu Müslim Horasani'nin Horasan'dan geldiği bölge ile bugünkü Hormek köyünün bulunduğu bölge birbirine yakındır. Eğer Hormek adı Harzem adının bir dönüşümü değilse burada tamamlanması gereken ciddi bir bilgi eksikliği bulunmaktadır.

3. Hormeklerin Baba Mansur Ocağına bağlı Alevi bir aşiret olduğu kesin bir bilgidir. Zaman zaman mürşit ocağı ve rehber ocağının farklılık göstermesine rağmen kendilerini Baba Mansurlu olarak kabul etmektedirler.
4. Erzincan, Erzurum ve Kars yöresinde bulunan Hormeklerin sözlü tarihleri üzerinde derinlemesine bir araştırma yapılmamıştır. Ancak Bingöl, Muş ve Varto bölgesinde bizim yaptığımız araştırmalar ve Hormekler üzerinde yapılan diğer çalışmalar da Tunceli yöresinden Bingöl, Muş ve Varto yöresine geldiğini gösterir. Ne zaman geldikleri yolunda tarihsel bir bilgi bulunmamasıyla birlikte son iki yüzyıl öncesinde bir tarihte veya daha eski dönemlerde geldikleri kesindir. Sözlü tarih araştırmalarımız sırasında verilen bilgilere göre, Hormekler kendilerinin Amasya'dan Dersim yöresine geldiklerini, bunun da Şah İsmail döneminde olduğunu söylemektedirler. Aynı dönemde Bıyıklı Mehmet Paşa'nın yaptığı Alevi ve Kızılbaş takibi sırasında Şadi ve Şadılı olarak anılan aşiretin bir kolunun Bingöl, bir kolunun Erzincan Eğin, bir kolunun Maraş bölgesine dağıldığı kesindir. Aynı dönemde Hormeklerin de Amasya'dan Dersim'e göç etmiş olmaları mümkün görünmektedir. Ancak Hormek adıyla bir göç tarihi kayıtlarda bulunmamaktadır. Harzemşahlar esas alınır ve eğer Hormek adıyla Harzem adıyla bir bağlantı kurulursa o zaman tarihi kayıtlara göre böyle bir göçün olması mümkündür.
5. Tarihi bir kanıt bulunmamasıyla birlikte eğer Harzemlerle Hormekler arasında bir ilgi varsa o zaman Hormeklerle Horzumlar arasında da bir ilginin bulunması güçlü bir olasılık olarak karşımıza çıkmaktadır. O zaman Hormeklerin orta ve batı Anadolu'da da bağlantılarının bulunması gerekmektedir. Ancak bütün bunlar için derinlemesine bir arşiv ve tarih araştırmasının yapılması gerekmektedir. Bu da ciddi bir emek ve mali harcamayı gerektirmektedir. Mutlaka İran/Türkmenistan sınırındaki Hormek köyüne gidilmeli, Azerbaycan ve İran Azerbaycan'ından tarihi Harzem bölgesi olan İran ve Türkmenistan Horasanında alan araştırması yapılmalıdır.

Sonuç:

Bu çalışmanın asıl amaçlarından birisi devlet yönetimi ile yöneticilerin zihniyetleri arasındaki ilişkinin önemini vurgulanmasıdır. Anadolu’nun bin yıllık geçmişine bir bütün halinde bakıldığı zaman olayların birbirini tetikleyerek sosyal, ekonomik, kültürel bir çok sonuçları doğurduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmada iki yönetici zihniyetinden söz edilmektedir. Bunlardan birincisi halkın ve yönetimindeki toprakların mutluluk ve esenliğini düşünerek hareket eden devlet adamları, bunlar Selçuklu döneminin bir kesimi ile Osmanlı devletinin yükseliş döneminde egemen olmuşlardır. Kendi toprakları üzerinde yaşayan insanların inançlarına ve kültürlerine saygı göstererek hizmeti halkının tamamına yaymışlardır. Halkı kendilerine bir Tanrı emaneti olarak görmüş ve adaletle yönetmeyi temel esas olarak almışlardır.

Böyle bir yönetim tarzında Anadolu’nun aydınlık bir dönem yaşadığı ekonomik gücünün başta Mısır olmak üzere bütün doğu Akdeniz’e yayıldığını, diğer taraftan Karadeniz’in her iki yakasında da gücünün ve saygınlığının duyulduğunu görüyoruz.

İkinci yönetim biçimi ise:

1. Devletin gücünün ve saygınlığının halkının gücünün ve saygınlığının önünde geldiği düşüncesine sahip bir yönetim tarzıdır.
2. Devletin kendisine ait tek bir inanca sahip olduğu ve bütün mensuplarının bu inanca mensup olmaları gerektiği inancına sahip yönetim tarzıdır. Bu yönetim tarzı Bizans İmparatorluğunun son dönemlerinde Anadolu’da büyük bir yoksulluk ve acıya sebep olmuştur. Aynı zamanda toplu jenositler uygulanmış ve birçok Hıristiyan tarikatı ve kollarının mensupları etnik temizlik yoluyla ortadan kaldırılmış veya sürgün edilmiştir. Sonuç Bizans imparatorluğunun tarihten silinmesiyle sonuçlanmıştır.

Aynı anlayış Anadolu Selçuklu Devletinin de yıkılmasına sebep olmuş, kendi asli unsuru olan halkı inancı yüzünden dışlayan İzzettin Keykavus’un Frankopol, Katalan ve Bizans paralı askerleri ile yaptığı siyasi ve askeri hareket devletin gücünü yitirerek İlhanlı askerlerinin ayakları altında kalmasına sebep olmuştur.

Halka, halkın inançlarına ve gücüne dayalı adalet duygusu dolu bir yeni yönetim tarzı olan Osmanlı bu enkaz üzerine kurulmuştur.

Aynı hatayı Osmanlı Devlet adamları Yavuz'dan sonra yapmışlar, bu hareket Sarı Selimle birlikte Osmanlı devlet yönetiminin resmi ideolojisi olmuştur. Osmanlı devleti tek dayanağı olan Anadolu ve Anadolu halkını kendisine düşman görmüş, sözümlerine ona devlet egemenliğini hakim kılmak adına her türlü yolu kendisi için mübah görmüştür. Bu zihniyet değişimi Osmanlı devletinin kaderini belirlemiştir.

Bu çalışmanın üzerinde durduğu bir başka konu ise doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Aşiret, oba ve taifelerin son dört yüz yıllık maceralarını göz önüne sermektedir. Bu aşiretlerin etnik yapısı ne olursa olsun Anadolu, İran, Irak ve Balkanlara yayıldıkları, bir bölgede toplanmadıklarının, bunun sebeplerini ortaya koymaktır. Bugün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki aşiret yapısına çok az sayıda da olsa bakmaya çalışan sosyolog, ekonomist ve siyaset bilimcinin bu konudaki bakış açılarına katkıda bulunmaktadır.

Çünkü aşiretlerin tarihsel süreç içinde geçirdikleri evreleri, Osmanlı Devletinin son dönemindeki yöneticilerle ilişkilerini ve bunun sonuçlarını ortaya koyarak doğru ve sağlıklı yorumlar yapılabilmesini sağlamaktır.

Kaynaklar:

- Abdî-Zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi (2007). Amasya Tarihi, Birinci Cilt, Yayına Hazırlayan: Aydın, Mesut, Prof. Dr.-Aydın, Güler, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya.
- Ahmed Hilmi (1974). İslâm Tarihi Hazret-i Peygamber'den Zamanımıza Kadar, Ötüken Yayınevi, İstanbul.
- Ahmet Cevdet Paşa (1986). Tezakir 40 Tetimme, Haz.: Baysun Cavid, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Akbulut, Yılmaz (1995). Bingöl Tarihi::Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara.
- Akdağ, Mustafa, Prof. Dr. (1995). Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyanları, Cem Yayınevi, Eylül, İstanbul.
- Akdağ, Mustafa, Prof. Dr. (1995). Türkiye'nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi 2(1453-1559), Cem Yayınevi, Nisan 1995, İstanbul.

- Aksüt, Ali Kemali (1932). “Erzincan”, Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- Altay, Fahrettin (2008). 10 Yıl Savaş ve Sonrası, 1912-1922, Eylem Yayınları, Ankara
- Anter, Musa (2000). Hatıralarım. L Avesta Yayınları, İstanbul.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslarda ve Anadolu’da Ermeni Mezalimi I.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü 1995, Ankara.
- Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar’da Ve Anadolu’da Ermeni Mezâlimi I, 1906-1918, Armenian Violence Anol Massacre İn The Causaus And Anatolia Based On Archives, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:23, 1995 Ankara.
- Aşiretler Raporu (1998). Kaynak Yayınları, 28-32, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütfi (1954)., Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15 Cilt, Ekim 1953-Temmuz 1954, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütfi, Prof. Dr. (1950). Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 11 Cilt, Ekim 1949-Temmuz 1950, İstanbul.
- Cahen, Claude (1979)., Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları Tarih Dizisi, İstanbul..
- Clavijo, Ruy Gonzales de (1975). Timur Devrinde Semerkand’a Seyahat, Tercüme Eden: Doğrul, Ömer Rıza, Güryay Matbaacılık, İstanbul.
- Çağatay, Neşet, Prof. Dr. (1932)., Bir Türk Kurmu Olan Ahilik, Şelçuk Üniveristesi Yayınları, 1981, Konya.
- Çelebizade Asım Tarihi (2014)., Transkripsiyonlu Neşr: Ali Aktaş, 2008. Archive. Com. İndirme Tarihi:19 Ağustos.
- Doğan, Paşa (2003). Seyyid Mahmut Hayrani Silsilenamesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi,Sayı:27, Ankara.
- Efendi, Ali Emiri (2008). Osmanlı Doğu Vilayetleri Bab-I Ali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.

- Faroqhi, Süreyya (1993). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, Türkçesi: Neyyir Kalaycıoğlu, Türkiye Araştırmaları 3, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Firat, M. Şerif (2007). Doğu İlleri ve Varto Tarihi İq Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- Grousset, René (1980). Bozkır İmparatorluğu Attila-Cengiz Han-Timur, Çev. Dr. M. Reşat Uzman Ötügen Yayınları, İstanbul.
- Gümüšoğlu, Dursun (2006). Tâcü'l Arifin Es-Seyyid Ebu'l Vefâ Menakıbnâmesi Yaşamı ve Tasavvufî Görüşleri, Can Yayınları, İstanbul.
- Gündüz, Tufan, Dr. (1997). Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1640", Bilge Yayınları, Ekim, Ankara.
- Halaçoğlu, Yusuf, Prof. Dr. (2009). Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar,(1453-1650), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Hassan, Ümit-Berktaş Halil-Ödekan Ayla (1990). Türkiye Tarihi I, Osmanlı Devletine Kadar Türkler, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Işık, Adnan (1998). Malatya 1830-1919, İstanbul.
- İnalcık, Halil (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt 1, 1300-1600, Eren Yayıncılık Ltd. Şti., İstanbul.
- Kaya, Adnan Menderes (2004). Avşar Türkmenleri, Geçit Yayınları, Kayseri.
- Kocadağ, Burhan (19929). Doğuda Aşiretler,Kürtler,Aleviler .Can Yayınları, İstanbul.
- Koçi Bey (1303). Koçi Bey Risalesi, Kitabhane-i Ebüzziya, Cüz:1, Maarif Nezaretinin Ruhsatıyla, İkinci Tab'ı Matbaa-i Ebüzziya, Konstantiniye.
- Konyalı, İsmail Hakkı (1967). Abideleri ve Kitabeleri İle Karaman Tarihi, Ermenek ve Mut Abideleri, Baha Matbaası, İstanbul.
- Köprülü, Fuad, Prof. Dr. (1996). Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Lindholm Charles (2004). İslami Oratdoğu Tarihsel Antropoloji, Çev. Balkı Şafak, İmge Kitabevi, Mart, Ankara.
- Lindner Rudi Paul (2000). Ortaçağ Anadolu'su'nda Göçebeler ve Osmanlılar, Çev. Müfit Günday. İmge Kitabevi, Haziran, Ankara.

- Oral M. Zeki (1956). Turgut Oğulları-Eserleri-Vakfiyeleri, Vakıflar Dergisi, Sayı:3, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Osmanlı Arşivinde Mühimme ve İrâde Defterlerinde Aleviler-Bektaşiler (2002). Osmanlıca'dan Çeviren: Ahmet Hezarfen-Yayına Hazırlayan: Cemal Şener, Karacaahmet Sultan Derneği Yayınları: Y.No:10, İstanbul.
- Pasin, M. Hidayet-Çelik, Ş. Vedat (1962). "Erzincan" (Tarihi-Coğrafyası-Folklorü), Kardeş Matbaası, Erzincan.
- Paşa, Hüseyin Nazım (1994) Ermeni Olayları Tarihi II TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınevi, Ankara.
- Paşa, Hüseyin Nazım (1994). Ermeni Olayları Tarihi I TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınevi, Ankara.
- Raux, Jean-Paul (2004). Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl, Çevirenler: Prof. Dr. Aykut Kazancıgil-Lale Arslan- Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Rumlu Hasan (2004). Şah İsmail Tarihi (Ahsenü'l Tevârih), Ardiç Yayınları, Çev. Cevat Cevan. Şubat, Ankara.
- San, M. Salih (1966). Doğu Anadolu ve Muş'un İzahlı Kronolojik Tarihi, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara.
- Selen, Tahir (2006). Osmanlı Yer Adları. TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınevi, Ankara.
- Sevim, Ali, Dr (1965). Suriye Selçukluları I (Fetih'ten Tutuş'un Ölümüne Kadar), Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları:167, Ankara.
- Soykut, Refik (1971). Orta Yol Alevilik, Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu Eğitim Yayınları, Güneş Matbaacılık, Ankara.
- Söylemez, M. Mahfuz – Demir, Abdullah (2009). Çabakcur Livası-Nüüs ve İskan. Bingöl Belediyesi Kültür Yayınları, Bingöl.
- Sümer Faruk, Prof. Dr. (1999). Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları Oğuzlar (Türkmenler), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.

- Sümer, Faruk, Prof. Dr. (1950). Osmanlı Devrimle Anadolu’da Yaşayan Bazı Üçoklu Oğuz Boylarına Bağlı Teşekküller, İstanbul Üniversitesi, İktisat Mecmuası, II. Cilt, Ekim 1949-Temmuz 1950, İstanbul.
- Sümer, Faruk, Prof. Dr. (1950). XVI. Asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumî Bir Bakış, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, II. Cilt, Ekim 1949-Temmuz 1950, İstanbul.
- Şahin, Tahir Erdoğan (1985). “Erzincan Tarihi”, 2 Cilt, Erzincan Hayra Hizmet ve Dayanışma Vakfı Yayınları, Erzincan.
- Şener, Cemal (2002). Osmanlı Belgeleri’nde Aleviler-Bektaşiler, Karacaahmet Derneği Yayınları, Y.No:7, İstanbul.
- Şeyh Safiyeddin Erdebili İshak (2008). Makâlat Şeyh Safi Buyruğu, Hazırlayanlar: Kutlu Sönmez, Prof. Dr.,-Parlak, Nizamettin, Dr., Horasan Yayınları, İstanbul.
- Tanyol Cahit Prof. Dr. (1952). Baraklarda Örf Adet Araştırmaları, Sosyoloji Dergisi Sayı. 7.,8.,9., İstanbul.
- Tapper, Richard (2004). İran’ın Sınır Boylarında Göçebeler Şahsevenlerin Toplumsal ve Politik Tarihi, Çev. F. Dilek Özdemir, İmge Kitabevi, Ankara.
- Texier, Charles (2002). Küçük Asya, 2. Cilt, Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı Yayınları, Ankara.
- Togan, Zeki Velidi, Prof. Dr. (1954). Reşideddin’in Mektuplarında Anadolu’nun İktisadi ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 15. Cilt, Ekim 1953-Temmuz 1954, İstanbul.
- Tur, Seyit Derviş (2002). Erkanname Can Yayınları, İstanbul.
- Turan, Osman, Prof. Dr. (2004). Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasî Tarih Alp Arslan’dan Osman Gâzi’ye (1071-1318), Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, 11-13 Eylül 1984 Ankara, Kültür Ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi Yayınları:60, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi:17, Başbakanlık Basımevi,1984, Ankara.
- Türkay, Cevdet (2005). Oymak, Aşiretve Cemaatler, İşaret Yayınları, İstanbul.

- Yalçın, Alemdar-Yılmaz, Hacı (2002). Kargın Ocaklı Boyu İle İlgili Yeni Belgeler, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yıl:8, Sayı: 21, Bahar, Ankara.
- Yalçın, Alemdar-Yılmaz, Hacı (2002). Kureyşan Ocağı Hakkında Bazı Yeni Bilgiler, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yıl:8, Sayı:23, Güz, Ankara.
- Yalçın, Alemdar-Yılmaz, Hacı (2002). Pehlivanlı Ocağı'na Ait Yeni Belgeler, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Yıl:8, Sayı:22, Yaz, Ankara.
- Yalçın, Alemdar-Yılmaz, Hacı (2004). Şeyh Hasan Ocağı ve Sinemilli Oymağı Üzerine Yeni Bilgiler, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı:30, Yaz, Ankara.
- Yalçın, Alemdar-Yılmaz, Hacı (2005). Sarı Saltuk İle İlgili Yeni Bilgiler, Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı:36, Kış, Ankara.
- Yinanç Refet, Doç. Dr. - Elibüyük Mesut, Yrd. Doç. Dr. (1993). Kanuni Devri Malatya Tahrir Defteri (1560), Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yinanç, Refet, Prof. Dr.-Elibüyük, Mesut, Yrd. Doç. Dr. (1988). Maraş Tahrir Defteri (1563), Cild I, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları No:1, Ankara.
- Yücel, Yaşar, Prof. Dr. (1989). “Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar”(Eretna Devleti, Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti, Mutahharten ve Erzincan Emirliği II), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) <Tıpkıbasım> (1996). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:33, Ankara.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) I <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> (1996). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:33, Ankara.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572) II <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> (1996). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:33, Ankara.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri(978-979/1570-1572) “Özet-Transkripsiyon-İndeks” (1996). 1, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı

- Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:33, Divân-I Hümâyûn Sicilleri Dizisi:IV, Ankara.
- 12 Numaralı Mühimme Defteri(978-979/1570-1572) “Özet-Transkripsiyon-İndeks” (1996). II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:33, Divân-I Hümâyûn Sicilleri Dizisi:IV, Ankara.
- 166 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) <Dizin ve Tıpkıbasım> (1995). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:27, Ankara.
- 166 Numaralı Muhâsebe-İ Vilâyet-İ Anadolu Defteri(937/1530), Hudâvendigar, Biga Karesi, Saruhân, Aydın, Mentеше, Teke ve Alâiye Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım (1995) T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:27, Defter-İ Hâkânî Dizisi:II, Ankara.
- 294 Numaralı Hınıs Livası Mufassal Tahrir Defteri (963/1556) <Dizin Transkribe ve Tıpkıbasım> (2000). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:46, Ankara
- 294 Numaralı Hınıs Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri(963/1556), Dizin,Transkribe ve Tıpkıbasım (2000). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:46,Defter-i Hâkânî Dizisi:VI, 2000, Ankara.
- 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) <Özet Ve Transkripsiyon> (1993). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:12, Ankara
- 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560) <Tıpkıbasım> (1993). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:12, Ankara
- 3 Numaralı Mühimme Defteri(966-968/1558-1560) “Özet Ve Transkripsiyon” (1993). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:12, Divân-I Hümâyûn Sicilleri Dizisi:1, Ankara.
- 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri (937/1530) I <Dizin ve Tıpkıbasım> (2001). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:55, Ankara.

- 370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-İli Defteri (937/1530) II, <Dizin ve Tıpkıbasım> (2002). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:59, Ankara.
- 373 Numaralı 'Ayntab Livası Mufassal Tahrir Defteri (950/1543), <Dizin Transkribe ve Tıpkıbasım> (2000). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:45, 2000, Ankara.
- 387 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Karaman ve Rum Defteri (937/1530) I <Dizin ve Tıpkıbasım> (1996). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:32, Ankara.
- 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri(937/1530), 1, Konya, Bey-Şehri, Ak-Şehir, Larende, Ak-Saray, Niğde, Kayseriyye ve İç-İl Livâ-ları, Dizin ve Tıpkıbasım (1996). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:32, Defter-i Hâkânî Dizisi: III,Ankara.
- 387 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Karaman ve Rûm Defteri(937/1530), II, Amasya, Çorumlu, Sivas-Tokat, Sonisa-Niksar, Kara-Hisâr-i Şarkî, Canik, Trabzon, Kemah, Bayburd, Malatya, Gerger-Kahta ve Divriği-Darendede Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım (1997). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:36, Defter-i Hâkânî Dizisi:III, Ankara.
- 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) I <Dizin ve Tıpkıbasım> (1993). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:13, Ankara.
- 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II <Dizin ve Tıpkıbasım> (1994). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:20, Ankara.
- 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri(937/1530) I, Kütahya, Kara-Hisâr-i Sâhib, Sultan-Önü Hâmid ve Ankara Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım (1993). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:13, Defter-i Hâkânî Dizisi:I, Ankara.

- 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri(937/1530) II, Bolu, Kastamonu, Kengiri ve Koca-İli Livâları, Dizin ve Tıpkıbasım (1994). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:20, Defter-i Hâkânî Dizisi:I, Ankara.
- 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) <Özet ve İndeks> (1994). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:21, Ankara.
- 5 Numaralı Mühimme Defteri (973/1565-1566) <Tıpkıbasım> (1994). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:21, Ankara.
- 5 Numaralı Mühimme Defteri(973/1565-1566) “Özet ve İndeks” (1994). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:21, Divân-I Hümâyûn Sicilleri Dizisi: II, Ankara.
- 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Tıpkıbasım> (1995). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:28, Ankara.
- 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) I <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> (1995). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:28, Ankara.
- 6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) II <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> (1995). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:28, Ankara.
- 6 Numaralı Mühimme Defteri(972/1564-1565) “Özet-Transkripsiyon ve İndeks” II (1995). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:28, Divân-I Hümâyûn Sicilleri Dizisi: III,1995, Ankara.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) I <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> (1997). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:37, 1997, Ankara.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) I <Tıpkıbasım> (1998). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:37, Ankara

- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) II <Tıpkıbasım> (1997). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:37, Ankara
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) III <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> (1999). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:37, Ankara.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976/1567-1569) IV <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> (1999). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:37, 1999, Ankara.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri(975-976/1567-1569) “Özet-Transkripsiyon-İndeks” I (1998). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:37, Divân-I Hümâyûn Sicilleri Dizisi:V, Ankara.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri(975-976/1567-1569) “Özet-Transkripsiyon-İndeks” II (1999). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:37, Divân-I Hümâyûn Sicilleri Dizisi:V, Ankara.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri(975-976/1567-1569) “Özet-Transkripsiyon-İndeks” III (1999). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:37, Divân-I Hümâyûn Sicilleri Dizisi:V, Ankara.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri(975-976/1567-1569) “Özet-Transkripsiyon-İndeks” IV (1999). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:37, Divân-I Hümâyûn Sicilleri Dizisi:V, Ankara.
- 82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027/1617-1618) <Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım> (2000). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:47, 2000, Ankara.
- 83 Numaralı Mühimme Defteri (1036-1037/1626-1628) <Özet-Transkripsiyon-İndeks ve Tıpkıbasım> (2001). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:54, Ankara.
- 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040/1630-1631) <Tıpkıbasım> (2001). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:56, Ankara.

- 85 Numaralı Mühimme Defteri (1040-1041 (1042)/1630-1631 (1632) <Özet-Transkripsiyon-İndeks> (2002). TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:60, Ankara.
- 998 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Diyar-i Bekr ve ‘Arab ve Zül’l-Kadiriyye Defteri II <Dizin ve Tıpkıbasım> (1998). Haz.: Ahmet ÖZKILINÇ, Ali COŞKUN, Abdullah SİVRİDAĞ, Murat YÜZBAŞIOĞLU TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:40, Ankara.
- 998 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Diyâr-i Bekr ve ‘Arab ve Zül Kâdiriyye Defteri (937/1530), 1, Amid, Mardin, Sincar, Musul, ‘Arabkir, Ergani, Çirmük, Siverek, Kiğı, Çemişkezek, Harput, Ruha, ‘Ara-Hit ve Deyr-Rahbe Livâları İle Hısn-i Keyf ve Si’ird Kazâları, Dizin ve Tıpkıbasım (1998). T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu:39, Defter-i Hâkânî Dizisi: IV, Ankara.

DIE TRÄGERFAMILIEN (OCAK) UND DIE VOLKS STÄMME IN SÜD- UND SÜDOSTANATOLIEN ZUR ZEIT DER STAGNATION UND DES RÜ- CKGANGS IM OSMANISCHEN REICH - II

Alemdar YALÇIN¹

Fazit

Die vorliegende Arbeit behandelt die chronologische Geschichte der ost- und südostanatolischen Volksstämme und der alevitischen Trägerfamilien (ocak) in einer Zeit, die gemeinhin als Phase der Stagnation und des Rückgangs verstanden wird. Die Arbeit geht zugleich auch auf Ursachen und Auswirkungen der Ereignisse in der Region ein, die Anlass für weitere Ereignisse waren und bis ins 21. Jahrhundert hinein gedauert haben. Damit wurde versucht, die historischen Dimensionen der Begriffe des Alevitentums und der Volksstämme in der Türkei unter Berücksichtigung akademischer Quellen und der Feldstudien aufzuzeigen. Die vorliegende Arbeit greift auch auf alle Chroniken zurück, die Informationen über die Geschehnisse in Ost- und Südostanatolien liefern, darunter auch die berühmte Chronik des İsmail Asım Efendi (İsmail Asım Efendi Tarihi) und die Chronik des Raşit (Raşit Tarihi). An dieser Stelle ist aber die besondere Stellung und Bedeutung der Chronik des Cevdet Paşa (Cevdet Paşa Tarihi) zu erwähnen. Dass insbesondere die Soziologen nicht in der Lage waren, sichere Interpretationen und Bewertungen über die Sozialstruktur, ethnische Lage und Kultur der Türkei zu liefern und dass damit auch die Verwechslung der Begriffe forciert wurde und ein Chaos unter den Intellektuellen herrschte, ist als Ausdruck der Fehleinschätzung der dunklen Kapitel in Anatolien zu verstehen. Eine der Hauptgründe für das Verfassen dieses Artikels liegt darin, auf dieses Vakuum hinzuweisen und die Aufmerksamkeit vor allem auf diese unübersichtliche, chaotische und von Konflikten geprägte Periode in Ost- und Südostanatolien zu legen und bei der Beurteilung der Gegenwart sichere und wahre Erkenntnisse zu liefern. Daher wurden die Ereignisse in der Region des 18. und 19. Jahrhunderts in Anlehnung an die Chronik des Ahmet Cevdet Paşa geschildert. Dabei handelt es sich bei einem Teil der Informationen der Schriftreihe, die im ersten und im zweiten Artikel als Fortsetzung angegeben

¹ Prof. Dr. Anëtar në Fakultetin e Edukimit në Universitetin Gazi, Ankara/ Turqi, mayalcin@gazi.edu.tr

werden, um Zitate, während ein weiterer Teil von ihnen als ausgewählte Bibliographie erwähnt wird. Die im Quellenverzeichnis der Arbeit angegebenen Bücher, Artikel und Informationen bilden die Hauptquellen der in dieser Arbeit dargelegten Ansichten.

Der Osmanische Staat hat in der Phase der Stagnation und des Rückgangs die im Rahmen dieses Artikels zum Ausdruck gebrachte Bedeutung der Gesellschaftsstruktur nicht verstanden, während die Politiker auch nach und nach die Beziehungen des Staates zu den Volksstämmen abbrechen und diese als Feinde, Kızılbaz, Rafizi nannten oder andere Namen für sie verwendeten und deren Hab und Gut konfiszierten und sie so in den Ruin führten. Für die Lösung der von Zeit zu Zeit auftretenden sozialen und politischen Krisen ließ sich der Staat auf ein sehr gefährliches Spiel ein, indem er versuchte, dem einen Volksstamm die Hand zu reichen und den anderen auszulöschen, so dass jeder Volksstamm mindestens einmal davor stand, seine Existenz zu verlieren und durch staatliche Hand in Armut und Unwissenheit getrieben zu sein. Und wenn dann der Staat später von Europa, Ägypten oder von der arabischen Halbinsel aus feindlich angegriffen wurde oder die Ruhe und Ordnung im Land gefährdet wurde, dann verlangte er erneut Einsatz von ihnen.

Um all diese Überschneidungs- und Anschlusspunkte zu verstehen, ist es äußerst wichtig, dass die jungen Generationen in diesem Kontext Zugang zu wahren Informationen finden. Generell möchte man gegenwärtig all die schmerzhaften Erfahrungen, die in den letzten 400 Jahren in Anatolien gemacht wurden, vergessen. Dieses Vergessen scheint in gewisser Hinsicht nützlich zu sein, um die Spuren der schmerzlichen Erinnerungen aus der Vergangenheit zu verwischen. Diese Wissenslücken, die mit falschen Informationen gefüllt werden, tragen jedoch dazu bei, dass beim Wiederaufbau unserer Gesellschaftsstruktur ernstzunehmende Probleme auftreten, die zu künstlichen Konflikten führen. Aus diesem Grunde ist von außerordentlicher Bedeutung, dass man die letzten vierhundert Jahrhunderte, die schmerzhaft verliefen, gut analysiert, damit wir Lehren aus der Vergangenheit ziehen.

Die vorliegende Arbeit handelt von zwei Gesinnungen in der Verwaltung. Die Erste davon betrifft Staatsleute, die das Glück und Wohlbefinden der Bevölkerung und der Länder, die unter der Herrschaft des Staat standen, zum Ausgangspunkt ihrer Handlung machten; diese Staatsleute herrschten in einer bestimmten Periode in der Seldschukischen Regierungszeit und in der Drang-Phase des Osmanischen

Staates. Sie respektierten die Glaubensvorstellungen und Kulturen der Menschen, die auf ihrem eigenen Boden lebten und dienten dem ganzen Volk. Sie haben das Volk als von Gott anvertraut verstanden und die Gerechtigkeit zur Grundlage ihrer Regierungsarbeit gemacht.

Wir stellen fest, dass Anatolien unter diesem Regierungsverständnis seine Blütezeit erlebte und seine Wirtschaftsmacht sich allen voran bis nach Ägypten und bis zum östlichen Mittelmeer verbreitete und seine Macht und sein Ansehen auch auf beiden Seiten des Schwarzmeeres respektiert wurde.

Schlüsselbegriffe: Stämmes, Ocak, Kızılbaş, Rafizi. Osmanische geschichte, Schießen, Siedlung, Aufstand